MYKOLAS VAITKUS

Nepriklausomybės
SAULĖJ

1918 - 1940

ATSIMINIMAI

V TOMAS — *PIRMOJI DALIS*

COPYRIGHT *by* AUTHOR

KAINA: nariams—minkštais viršeliais 10 šil., arba 2 dol., arba DM 6; kietais—14 šil., arba 3 dol., arba DM 8.40. Nenariams—25% daugiau.

Nidos Knygų Klubo Leidinys Nr. 66, 1968.

Printed by NIDA PRESS,

1, Ladbroke Gardens, London, W.11, Gt. Britain.

NEPRIKLAUSOMYBEI BRĖKŠTANT

Ilgą, svarbią, gražią metų eilę noriu sutalpint šioj knygoj. Čia smulkiai nevaizduosiu visos tos laisvosios tėkmės. Tai padarys jaunesnieji. O aš pasitenkinsiu vien tom smulkmenom, kur ryškiai įstrigo mano dvasioj.

Nuo 1918 m. lapkričio pirmos pradėjau darbuotis š. Kazimiero draugijoj Kaune. Valdyba paskyrė man darbą redaguot kunigam skiriamą mėnesinuką „Ganytoją", o kiek vėliau ir liaudžiai skiriamą irgi mėnesinę „Žvaigždę". Kadangi nebuvau platesnei visuomenei žinomas, prašiau draugiją, kad atsakomuoju redaktorium pasirašinėtų prelatas Dambrauskas-Jakštas. Jis mano patiekiamosios medžiagos net netikrino, nei nieko tiems laikraštukams neparašė, nes turėjo iki soties kitų darbų.

Tiem savo leidiniam valdyba skyrė kuo pigiausią popierių; menkus be jokio meno žymių viršelius; „Žvaigždei" jokių iliustracijų; formatą nediduką — in octavo; iš viso tik 32 puslapius numeriui; jei ir turėtum suorganizuotų rašytojų ir pakankamai gerų straipsnių, neką tegalėtum įdėt; o anuomet tik pradėta telkt senąsias plunksnos jėgas ir ieškot nau-

jų; su „Žvaigždė“ dar buvo lengviau; bet „Ganytojo“ skaitytojam reikėjo rimtesnio maisto; o to vienu prisėdimu prie rašomojo nepagaminsi. Tad patenkint skaitytojų nebuvo įmanoma. Reikėjo tam drąsesnio, nei š. Kazimiero draugijos, užsimojimo. Kas ir padaryta kiek vėliau tinkamų pasiryžėlių.

Kiek atsimenu, „Ganytojo“ pirmasis numeris pasirodė dar 1918 metų gale, o „Žvaigždė“, berods, sausio pradžioj, 1919-tais. „Ganytojuje“, šalia originalių bei verstinių straipsnių dvasininkam rūpimais klausimais, buvo dedama žinių iš pasaulio bei Lietuvos bažnytinio-religinio gyvenimo, skaitytojų klausimai ir specialistų atsakymai į juos visokiais dogminiais, moraliniais, teisiniais, apeiginiais reikalais. Nuo 1922 metų prisijungė prie „Ganytojo“ Žemaičių vyskupijos kunigijai leidžiama „Žemaičių Vyskupijos Kronika“. „Ganytojo“ dažnesnieji bendradarbiai buvo kun. Simanas Šultė (filosofijos, teologijos ir kanonų daktaras), kun. prof. Petras Malakauskas (kanonų daktaras) ir kun. dr. Kazimieras Genys. „Ganytojas“ sustojo 1924 metais. Tai dar teks savo vietoj paminėt.

Dabar truputėlis apie „Žvaigždę“. Iš pradžių atrodė, jog ji galės susirast savo skaitytojų šeimą, nes ja susidomėta. Bet greit atsirado visa eilė panašaus tikslo varžovų, kuriuos uoliai palaikė tam tikros organizuotos ir neorganizuotos grupės. Ir tie visi „Šaltiniai“, „Pavasariai“, „Ateities Spinduliai“, „Š. Pran-

ciškaus Varpeliai“ ir k. buvo tiek išmintingi kad teikė skaitytojams ne vien brandų maistą, o ir patrauklią išvaizdą, geresnį popierių bei iliustracijas, ko nedrįso rizikuot Š. Kazimiero draugijos valdyba. Ir, po nesėkmingo bandymo konkuruot per menkom priemonėm, 1925 metais „Žvaigždė“ buvo valdybos palaidota. Tuokart jėzuitas Kipp kreipės į mus, kad leistume jam su mūsų provincijos Jėzuitais perimt iš Š. Kazimiero dr. „Žvaigždės“ vardą bei prenumeratorius. Žinoma, nieko prieš tai neturėjom. Ir Jėzuitai ėmė toliau leist „Žvaigždę“, padidinę formatą, duodami gerą popierių ir daugybę iliustracijų. Iliustracijos! Kaip žmonės jas mėgsta! O anais laikais iliustracijos brangokai atseidavo. Tad po kurio laiko klausiau tėvą Kippą, kaip jie įstengia taip gausiai savo „Žvaigždę“iliustruot. Jis tik nusišypsojo: girdi, jis kreipęsis į Jėzuitų vokiškai leidžiamus panašius laikraščius, ir jie jam atsiunčią kiek tik geidžiant jau savo pavartotų klišių. Na, ir Jėzuitų „Žvaigždės“ skaitytojų skaičius ėmė kaip ant mielių augt.

Beje, verta čia paminėt, jog mano redaguojamoj „Žvaigždėj“ pasirodė vieni iš pirmųjų Bernardo Brazdžionio eilėraščių. Mat, vieną dieną gavau iš kažkur ten nuo Biržų laiškelį, jog pas juos esąs ten jaunas poetas gimnazistas Bernardas Brazdžionis; esąs gabus, ir tikrai reikią jį palaikyti; ar aš negalėčiąs išspausdint „Žvaigždėj“ keletą čia siunčiamųjų jo kūrinėlių? — Perskaičiau tuos eilėraščius, ir

man pasirodė, jog jie verti spausdinimo. Ir įdėjau juos į „Žvaigždę“.

Dabar po truputį apie tuometinius Š. Kaz. d-jos centro veikėjus.

Apie Adomą Jakštą — prelatą Aleksandrą Dambrauską čia labai trumpai, kadangi šiuos atsiminimuos teks dar ne kartą jį susitikt. Aną 1918 metų rudenį ir žiemą jam ką tik buvo sukakę 58, vadinas, ir pagal amžių ir pagal tuometinę jo sveikatą, vyras buvo dar gražiai darbingas. Buvo jis pastoviai nuolatinis tos draugijos pirmininkas nuo pat jos pradžios, kai prelatas 1906 metais atvyko, iki jo gyvenimo pabaigos 1938 metais, kadangi draugijos nariai taip jį gerbė ir brangino, jog visuomet perrinkdavo jį pirmininku. Kaip toks, jis būtų turėjęs būti visų draugijos šakų valdytoju, tasgatės, ir ekonominių bei finansinių reikalų. Bet, pagerbdami savo Jakšto - Dambrausko mokslą bei plunksną, visais anais reikalais rūpindavos kuris nors kitas valdybos narys, kurs, valdybos nuomone, buvo tam reikalui labiausiai tinkamas, o pirmininkui buvo paliktas kitas svarbus ir nelengvas darbas — kritiškai skaityt atsiunčiamus spausdint rankraščius ir referuot valdybai, ieškant knygų, kur būtų vertos išverst iš svetimų kalbų ir Š. Kaz. draugijai išleist; priimtuosius rankraščius galutinai priruošt spaudai, o spaudžiant žiūrėt korektūras, na, ir redaguot savo mylimąją mėnesinę „Draugiją“, kol ji ėjo. O ėjo jinai iki 1923.X mėn. imtinai ir ramiai sustojo, kai pa-

sidarė pasauliui nebereikalinga, nes gi jau buvo priaugę visa šauni eilė jaunų baravykų, kurie stelbte nustelbė senąjį grybą: „Židinys“ ir „Ateitis“, „Tiesos Kelias“ ir „Lietuvos Mokykla“, „Kosmos“ ir „Logos“, „Soter“ ir „Naujoji Vaidilutė“ iščiulpė iš garbingojo veterano daugumą jo palaikytojų, o likęs ištikimiausiųjų būrelis buvo per mažas, kad Š. Kazimiero draugija begalėtų ilgiau pilt savo išteklius į kiaurą kibirą. Tačiau labai gaila, kad „Draugija“ turėjo liautis ėjus: ji buvo atlikus tokį naudingą kultūrinį lietuvišką darbą ir atlikus gražiai; ji buvo plačiai mėgstama, o dar plačiau skaitoma, net idėjinių priešų, kaip štai, pavyzdžiui, man vieną kartą prisipažino prezidentas Kazys Grinius. Toks jau žemės padarų likimas: gema, auga, žydi, neša vaisių, miršta, kas taip prasmingai ir gražiai išreikšta nuostabioj liaudies dainelėj „Sėjau rūtą, sėjau mėtą...“

Šalia draugijos pirmininko, pats rimčiausiasis asmuo draugijos centre buvo kan. Antanas Alekna, seminarijoj istorijos profesorius, o vėliau Vytauto Did. universitete, teologijos-filosofijos fakultete. Buvo tai vidutinio ūgio, tokio pat svorio bei apimties, net vidutinio amžiaus (45 metų) vyras, lino plaukais, šepečiuku sušukuotais, neaiškios liguistos spalvos veidu, toli gražu ne iš gražiųjų. Labai rimtas asmuo. Kalbėjo nedaug ir tai neiškalbingai, bet darbavos daug ir daug žinojo, ypač iš savo srities. Galvą turėjo aiškią ir protą kritišką.

Ką darydavo, darydavo solidžiai, nelengvai prikibsi. Net toks griežtas kritikas, prof. Augustinas Voldemaras, Aleknos veikalus iš Bažnyčios ir Lietuvos istorijos srities vertino aiškiai pozityviai. Kazimiero draugijoj kan. Alekna visą laiką iki pat savo mirties buvo iždininku ir valdė iždą tvirta ranka bei išmintingai. Gyveno jis antrajame rūmų aukšte, priešais prelatą Dambrauską, erdviame, gražiame bute.

Antrasis draugijos valdybos narys, kurs trumpu laiku įsigalėjo Kazimiero draugijoj, kaip koks diktatorius, nors buvo vien vicepirmininkas ir draugijos reikalų vedėjas, buvo tai kun. dr. Antanas Maliauskis. Apie jį jau esu rašęs praeitame tome, kaip jis jau prieš pirmąjį karą vyravo ne vien draugijoj, o ir plačioj katalikų visuomenėj, kaip kėlė aukštyn Dovydaitį, o tempė žemėn Smetoną iš „Vilties" balno ir ten įsodino Dovydaitį. Tad čia nebevaizduosiu nei jo išvaizdos, nei nebepiešiu jo būdo, nei talentų, o vien pateiksiu kiek faktų iš jo pokarinės veiklos.

1914 metų atostogose jis buvo išvažiavęs į Vakarų Europą. Užėjus karo audrai, gavo keliaut į J. A. Valstybes ir laukt karo galo. Ten dirbo įvairų darbą: kurį laiką redagavo „Draugą", važinėjo po visą kraštą su paskaitomis, smarkiai kovės su įvairaus plauko kairiaisiais, klebonavo Sheboygan'e, o karui pasibaigus, užsidirbęs saują doleriukų, ryžos juos ir save patį nukelt į Lietuvą

ir visa siela dirbt kultūrinį darbą Lietuvos ir Bažnyčios labui. O, Maliauskis buvo karštas patriotas ir katalikas! — 1920 metais jis grįžo į Lietuvą ir vėl įstojo į Š. Kaz. draugijos centrą darbuotis. Kaip draugijos reikalų vedėjas, dirbo įvairiausius darbus, ypač rūpindamasis draugijos įkurtais knygynais, rašinėdamas į „Draugiją", „Vienybę", padėdamas prelatui Dambrauskui redaguot draugijos leidžiamas knygas, pats rašydamas populiarias knygeles tikybiniais klausimais, kurias draugija išleisdavo dideliais, kaip Lietuvai, tiražais, kai kurių net po keletą leidimų. Parašė ne vieną mokslinę knygą. Profesoriavo Vytauto Didžiojo universitete. Plačiai dalyvavo šiaipjau katalikiškoj spaudoj. Buvo didis socializmo, ypač komunizmo priešas. Stipriai nemėgo ir tautininkų. Užtat ir tautininkai, pasitaikius progai, nesaldžiai jį paglostydavo. O bolševikai — ką ir besakyt! Kai pirmą kartą okupavo Lietuvą, tuoj išmetė jį iš jo vilos Linksmakalny, nors jis buvo visai paliegęs, suparalyžuotas, visai sukūdikėjęs. Kur pasidėt? Visos kiek žmoniškos patalpos paimtos maskolių bolševikų ar lietuvių komunistų. Gerai dar, kad vargšas turėjo savo seselę, kuri jį globojo ir slaugė. Per didelį vargą surado varganą pastogę — prie Š. Trejybės įeinamųjų vartų mažutį kambariūkštį, kur abudu vargo, iki 1941.VI.9 vargšas tiesos kovotojas nuėjo į geresnį pasaulį. O jo išleistąsias knygas bolševikai iš visur suran-

kiojo ir sudegino. Tačiau mano atpasakojamuoju laiku jis buvo dar liūtas ir uoliai darbavosi Š. Kazimiere, nors ne visuomet sėkmingai, nuo 1920 iki 1927 metų.

Anais 1918 metais Š. Kazimiero draugijoj radau sau labai įdomų asmenį kun. poetą Juozą Šnapštį, slapyvardžiu Margalį, su kuriuo pasižint norėjau seniau. Savo atsiminimus apie jį esu spausdinęs 1952 metų „Aiduos", 6 numery. Čia tą straipsnį pakartosiu:

DĖL MARGALIO IR JO „LEISKIT Į TĖVYNĘ"

1951 m. „Aidų" 8 numery Antanas Vaičiulaitis 376-me puslapy apie poetą Margalį (kun. Juozą Šnapštį, mirusį 1921.III.24 Sudeikiuos, Utenos aps.) išmintingai sako:

„Antai, Margalis yra „netekęs" vardo, kaip poetas. O savo laiku buvo labai populiarus. Jis ton užmarštin pateko be reikalo: kai peržvelgiam jo knygas, iš jų galim pasirinkti ne vieną stiprų dalyką. Jis yra ir „Leiskit į tėvynę" autorius, nors maža kas tenumano jį parašius šią garsią dainą".

Tai gera, kad bent po 30 metų Margaliui mirus rimtas literatūros atstovas tarė apie jį gerą žodį, tuo kiek atitaisydamas aną kietą ištarmę, kurią prieš 30 metų kitas rimtas literatūros atstovas, kritikas bei poetas E. Radzi-

kauskas-Liudas Gira, tarė bene „Skaitymuos“ apie Margalį kūrėją, kad jis, girdi, esąs ne poetas ir tegu, girdi, ateity literatūros tyrinėtojai nebekvaršiną be reikalo sau galvų: klausimas esąs galutinai išspręstas.

Taip Radzikauskas-Gira. Įdomu, kad trečias literatūros žinovas Mykolas Biržiška manė Margalį buvus talentingą.

Buvau manęs papasakoti čia skaitytojam vien apie tą Margalio „Leiskit į tėvynę“, bet panorau ta pat proga čia surašyt vieną kitą savo atsiminimą apie Šnapštį-Margalį, kadangi kitą kartą vargiai beprieisiu prie to reikalo (anuomet nemaniau rašyt ištisinių savo atsiminimų).

Pirma pasižinau ne su pačiu Margaliu, tik su jo eilėraščių rinkiniu „Volunge“. Buvo tai maždaug prieš 60 su viršum metų (o rodos — tik vakar). Buvau jau pasigrožėdamas skaitęs Maironio, Jakšto, Vienožinskio, Baranausko, Dagilėlio ir kitų smulkesnių bei senesnių kūrėjų eilėraščių. Šalia jų Margalis atrodė visai pajėgus, nors ir ne toks mintingas, nuotaikingas ir muzikalus, kaip Maironis ar Vienužis ar Baranauskas. Bet gi mes, anų dienų moksleiviai, branginom Margalį ir iš jo nemaža dar tikėjomės.

Vėliau teko man pamatyti jo autografą. Jokiu būdu neįspėtumėt, kur! Nagi, Kauno kunigų seminarijos duryse pieštuku įrašytą, būtent, tame kambary, kur gyvendavo klierikų dekanas, dvasinės vyresnybės paskirtas iš

tų pat klierikų. Tie tatai dekanai po kits kito, kaip kokioj litanijoj, vaikėziškai įamžino (lig pirmojo kambarių dažymo) valdoviškas savo pavardes. Matyt, retai tebuvo dažoma, kadangi suskubo susidaryt šiokia tokia skiltis pavardžių, kurių tarpe besąs ir Šnapštys. Kadangi dekanais buvo skiriami vien įžymesnieji klierikai, matyt, Šnapštys vyresnybės buvo laikomas galvotu ir doru vyru.

Galų gale išvydau ir patį Šnapštį: šarpiai bežingsniuojąs per seminarijos sodą profesorių butų link — gana aukštas, lieknas, stiprus, jaunas vyrukas, ištinusia viena puse veido; gal dėl to taip smarkiai bezvembiąs pro klierikų šalį, kad besigėdįs ištinusio skruosto.

Pagaliau išvydau jį ir iš arto, jau abiem skruostais lygiais: Kaune po pirmojo Pasaulinio karo Šv. Kazimiero draugijos rūmuos 1918 metais, kur man teko vienkart su juo darbuotis, iki vyskupas jį iškėlė klebonu toli į Aukštaitiją, į Utenos apskrities Sudeikius, kur jis ir mirė. Mat, Šv. Kazimiero draugijos valdyba su prelatu Dambrausku-Jakštu prieky buvo parsikvietus Margalį, kaip gabią plunksną, padėt redaguoti draugijos leidžiamus laikraščius bei knygas, ypač darbuotis Jakšto „Draugijoj“ ir „Garny“, o ir kun. Aleknos-Bikino redaguojamoj „Vienybėj“.

Tų laikų Margalis yra pasilikęs mano atminty, kaip „vidutinio“ ūgio (nes pastorėjęs) sveikas, stiprus vyras, tamsiu, saulės nudegintu ir vėjų nupūstu veidu, ilgokais, juodais, ga-

na susivėlusiais plaukais, gana maloniais, bet paprastais kaimietiškais bruožais, nedidelėm, aštriai blizgančiom, gudriom akim, geru, truputį ironišku šypsniu sultingose lūpose; naminės gelumbės sutonu prastai pasiūtu ir nedailiai savininką klojančiu. Visa išorė kiek apšepus. Senatvėj Margalis būtų pasidaręs savo išvaizda visai panašus į Strazdelį, už kurį nebuvo nė mažiau talentingas, tik kad Strazdelio talentas buvo labiau liaudiškai dainiškas, Margalio — literatūriškai lyriškas.

Bendrai gyvent bei darbuotis Margalis buvo labai patogus, nes buvo geros širdies, draugiškas, linksmas, nelengvai suerzinamas. Kurį laiką pas jį pietavova draug su mieluoju kan. Juozu Bikinu. Pietūs būdavo gan primityvūs, užtat ir kaina žema, bet gi druskos į valgius tai jau nesigailėta — ligšiol vis dar prisimenu pasibaisėdamas. Pietus mum paskaninti šeimininkas bandydavo anekdotais, kiek linksmais, tiek nešlifuotais. Bet reikia jam pripažint: anekdotus pasakot jis mokėjo neblogai; kas gana svarbu — pats nesijuokdavo. Kadangi publicistui Bikinui rūpėjo politika, tai nemaža apie ją kalbėdavom — apie vidaus ir apie užsienių. Abu — ir Margalis ir Bikinas — turėjo sveiką praktišką protą, o buvo, dar iš draudžiamųjų laikų, karšti patriotai, tad buvo miela su jais pasikalbėt. Literatūrinių klausimų kaip ir neliesdavom.

Skyrium su Margaliu apie estetiką, poeziją, jo paties kūrybą kartais pasikalbėdavau.

Nors švelniai, bet atvirai draugiškai jam nurodydavau, kas būtų jo poezijoj taisytina, ir jis nesivaipydamas išklausydavo. Ypač jam patardavau skaityt dažnai ir daug vertingos kitų tautų kūrybos, ypač kad jis gerai mokėjo rusiškai, lenkiškai, lotyniškai ir, rods, vokiškai. Mat, man rodės, jei jis įsigytų daugiau estetinės kultūros, tai imtų ir pats kurti tikrai vertingai, kadangi talento jis, atrodo, turėjo nemenko, gal gi ir tikrai didelio, tik jau, intelektualiai bei estetiškai imant, buvo stiprokai atsilikęs, o be to dar, ir kurdavo apsileidusiai, paskubom, nešlifuodamas. Tuo kalta čia gal buvo jo, o ir daugelio kitų to laiko asmenų, pažiūra į poetą: jis turįs būti gimęs, o ne pasidaręs (kaip kad ne visai teisingai teigia senasis posakis: poetae nascuntur, oratores fiunt, kadangi ir tikri oratoriai turi būti tokie gimę, ir poetai turi dar pasidaryti, gerai pasidarbavę ir nuolat tobulindamies); poeto kūrybos procesas turįs būt lengvas bei sklandus; poetas turįs kept eilėraščius, kaip kad paukštis giedot, — lengvai, greitai, iš karto išbaigtus — tiesiog improvizuodamas; jei taip neįstengiąs, tai nesąs tikras poetas, ir žmonės iš tokių vien juokiąsi. Tad, žinoma, ir Margalis stengės taip lengvai kurt, ir todėl jo eilėraščiai dažnai esti formos atžvilgiu toli gražu netobuli.

Bet gi kartais jam pasisekdavo sukurt, net ir tos klaidingos teorijos laikantis, visai gražų kūrinį (kadangi jis buvo vis tiek poetas). Toks kūrinys yra ir „Leiskit į tėvynę".

Tiesa, tai nėr visai originalus dalykėlis, tik vienos lenkiškos dainelės parafrazė. Ta lenkiškoji dainelė skamba taip:

Dajcież mi wolynia,
Mily dajcież dym —
Ja wam z nad Horynia
Piękny przyslę rym
I, nim blysnie dzionek,
Tęskną piosnkę dam —
Ja wam jak skowronek
Będę spiewal tam.

Tu mej piersi ciasno,
Nią zalega mrok.
Dajcie gniazdko wlasne —
Smielej spojrzy wzrok;
Gdy rodzinnego drzewa
Zawtoruje szum,
Serce me zaspiewa
Nutę tęsknych dum...

Toliau nebatsimenu. O gal daugiau ir nebebuvo žodžių.

Tų laikų mūsų kunigija labai mėgdavo tą dainelę dainuot, ypač kad jos melodija yra labai graži. Bet, kai lietuviškasis patriotizmas ėmė vis labiau įsigalėt, jaunesnieji kunigai būtų mielai prisitaikę tą melodiją kokiem lietuviškiem žodžiam. Taip pagaliau ir padaryta. Man anais laikais vienas kunigas apie „Leiskit į tėvynę“ genezę papasakojo taip:

Buvę tai Žemaičiuos, Veiviržėnuos, per

kuriuos ten atlaidus. Buvęs ten ir kun. Šnapštys (nebeatsimenu, ar jis buvo ten vikaru, ar vien į talką buvo atvažiavęs). Žinoma, dainuota, kaip paprastai. Dainuota ir anoji „Dajcież mi wolynia". Kažkuris svečias pareiškęs norą, kad Margalis tą dainą atkurtų lietuviškai Margalis sutikęs, išėjęs į kitą kambarį, užsirūkęs, pavaikščiojęs kiek laiko ir netrukus atsinešęs baigtą „Leiskit į tėvynę". Ir ėmė kunigai bei klierikai tą dainelę dainuot po visą Lietuvą. Tik turiu čia pabraukt, kad mes ją dainuodavom ne ta dabartine gaida, tik senąja, daug gražesne. Naująją gaidą pirmą kartą išgirdau Palangoj tarp 1930 ir 1939 metų, kapelmeisteriui Jonušui diriguojant gusarų dūdų orkestrą. Labai nusiminiau, kad ana senoji gražioji gaida nepavirtusi gražesne, nors yra kiek sulietuvinta: matyt, kompozitorius ar tyčia suprastino, ar nejučiom tai padarė, girdėjęs kuomet nors kur nors aną gražiąją melodiją ir ją pamiršęs, o paskiau pabandęs atkurt. Na, bet vis dėlto pasiliko joj bent tiek grožio, kad užteko sužavėt plačiai publikai, ir ši ėmė tą dainą dainuot visoj Lietuvoj.

Sukūręs „Leiskit į tėvynę", Margalis būtų galėjęs sukurt ir dar gražių dalykų, ypač pasakėčių. Jis buvo jau jų neblogų kūręs (62 sakmės). O ir vysk. Karevičius jį kurstė bent išverst genialiojo rusų pasakėtininko Krylovo pasakėčias, net gi buvo jam rusišką tekstą davęs. Matydamas tobulėjančią mūsų lyriką, Margalis, kaip gabus, pastabus ir judrus žmo-

gus, būtų ir savo eilėdarą patobulinęs. Tačiau likimas lėmė kitaip: jam teko palikt kultūros centrą bei grynai kultūrinį darbą, apsigyvent gilioj provincijoj, Sudeikiuos, Utenos apskr., atsitiktinai susirgt bene plaučių uždegimu ir, kadangi anuo metu (1921) medicinos pagalba provincijoj buvo labai netobula, — per anksti numirt.

Beje, kodėl vysk. Karevičius jį iškėlė iš Kauno? Man teko apie tai nugirst iš prelato A. Dambrausko ir iš kitų Š. Kazimiero draugijos valdybos narių: Margalis pasidaręs nebe toks naudingas ir... nebepatogus. Nebenaudingas, kadangi iš Amerikos parvyko kun. dr. A. Maliauskis, prieš karą irgi darbavęsis Š. Kazimiero draugijoj, daug už Margalį mokytesnis, o kaip publicistas ir populiarių knygelių rašytojas už Margalį irgi stipresnis; reikalų vedėju pasidarė kun. Pranas Penkauskas, labai sumanus, judrus ir tvarkingas darbininkas; o čia, nelaimei, Margalis ėmė verstis įvairiais pašaliniais bizneliais; ėmė lankytis pas jį tipeliai, kur Š. Kazimierui nebuvo tiek malonūs, kiek Margaliui; pagaliau jis, tur būt, vėl ėmė verstis žmonių gydymu (gyvenimas buvo nepigus, pajamų reikėjo): juk prieš karą provincijoj Margalis buvo garsus cūdaunas daktaras! O čia dar į pilną taurę paskutinis lašas — Margalis įsigijo savavališkai porą paršiukų ir apgyvendino juos Kazimiero kieme, viename sandėliuke; paršiukai kaip paršiukai, nekreipia dėmesio į tai, kad tame pat kieme gyvena

dideli žmonės, ir netrukus nei prelatas Dambrauskas nebegalėjo atidaryt savo miegamojo kambario lango, nei kanauninkas Alekna savo valgomojo, nei Maliauskis kurio ten lango, nei „Šviesos“ spaustuvės darbininkai nebegalėjo kvėptelėti tyro oro, nepajutę Margalio paršiukų kvapo. Čia jau Dambrauskas nebeištūrėjo. Ir Margalis gavo vykt į tremtį, nes gi dar kartą pasitvirtino sena tiesa, kad, girdi, net gi poezija neįstengianti susiderint su kiaulyste...

Taip daugiau ir nebeteko man matyt to mielo, įdomaus, gabaus ir stipraus asmens. Net gi nebeturėjau žinių, ar jis ką bekūrė. Stipriai tikiu, kad kūrė. Bet kam yra tekę jo rankraščiai? Niekas apie tai nė čiukšt. Argi būtų visus taip paveikęs fanfaroniškas ano meto kritikos diktatoriuko tarimas? O reikėtų vis dėlto visus Margalio rankraščius sulasyt ir, kas verta, išleist, o taip pat, 40 su viršum metų po jo mirties praėjus, dar kartą išleist jo knygas. Juk, šiaip ar taip, jis buvo vėlybojo draudžiamojo laikotarpio kovotojas ir rašytojas, tikrai ne mažiau vertas mūsų branginimo už 19 amžiaus pradžios smulkiuosius mūsų rašytojus.

KITI KAZIMIERO BENDRADARBIAI IR ĮNAMIAI

Šalia Margalio, tikrai vertas yra paminėt kun. Juozas Bikinas, kur įsijungė į Kazimiero centrą kiek vėleliau už mane. Karo metu pasigėrėdami skaitėm jo redaguojamą „Rygos Balsą". Kai jis iš Rygos galutinai grįžo į Lietuvą, Kazimiero draugija mielai parsikvietė jį redaguot „Vienybės".

Buvo jis už Margalį tik dvejais metais vyresnis, nes gimęs 1875 metais. Buvo baigęs Panevėžio realinę mokyklą (gimnaziją) ir Žemaičių seminariją Kaune. Kunigu likęs, tuoj įsijungė į kultūrinį visuomeninį darbą: steigė slaptas mokyklėles, švietė žmones, platino maskolių draudžiamą spaudą, pats daug rašinėjo į įvairius laikraščius, pasirašydamas slapyvardžiu D. Dumbrė, Dzidorius Dumbrė, inicialais D. D. Jis rašė aiškiai, išmintingai, sąmojingai. Išvertė tris reikšmingus veikalus į lietuvių kalbą: šv. Pranciškaus Saleziečio „Filotėją", J. Joergenseno „Š. Pranciškų Asyžietį" ir Arnoldo Rademacherio „Vidujinį šventųjų gyvenimą". Kazimiero draugijos valdyboj buvo sekretorium ir aktyviai veikė darbininkų š. Juozapo ir darbininkių š. Zitos draugijose. Įdomu, kad jį, kaip gerą laikraštininką, katalikai politikai bei visuomenininkai pakvietė redaguot jų įkurtojo „Laisvės" dienraš-

čio. Jis laikraštį redagavo nuo 1920 iki 1924 metų, kada vysk. Karevičius jį paskyrė Jurbarko klebonu, kur jis ėjo tas pareigas iki mirties. Prieš antrąjį Pasaulinį karą arkiv. J. Skvireckas paskyrė jį Kauno metropolinės kapitulos garbės kanauninku už didelius jo nuopelnus Bažnyčiai ir Tėvynei.

Jis stovi mano akyse kaip gyvas. Vidutinio ūgio, gerai mitęs, kresnas, vidurine kūno dalim atkakliai besiveržiančia priekin, didele apskrita galva, plika kakta, mažom nuoširdžiai žiūrinčiom akim. Jis nebuvo oratorius, kalbėjo sunkokai, truputį užpuolančia tarsena. Kažkuomet buvo sirgęs nuomaru. Buvo bet kuriom gyvenimo sąlygom patenkintas, linksmas, sugyvenamas. Man būdavo malonu, lipant iš savo trečiojo aukšto žemėn, užsukt pas jį antrajam aukšte ir draugiškai pasiplepėt. O! su juo būdavo apie ką „paūturiuot".

O dabar trumpai apie vieną anuometinį Kazimiero draugijos tarnautoją ne kunigą, būtent, Antaną Kniūkštą, kretingiškį žemaitį. Jo pavardę mūsų Enciklopedija rašo Kniukšta. Aš atsimenu, kad jis visuomet pasirašydavo Kniūkštas. Tiesa, mes, vakariniai žemaičiai, turėjom Kniūkštų apsčiai ir jiems pavadint vartojom senovinę formą, būtent, moteriškąją „Kniūkšta". Na, tai nesvarbu. Užtenka, kad Antanas Kniūkštas nepriklausomoj Lietuvoj daug pasidarbavo — sėkmingai ir palaimingai. Užtenka vien paminėt, kad jis buvo „Sakalo" bendrovės knygom leist siela. Jis bene

buvo kun. dr. A. Maliauskio giminė, kadangi šis jį partraukė iš Žemaičių kaimo į centrinį Kazimiero knygyną Kaune dar prieš pirmąjį Pasaulinį karą. O kai kiti kazimierininkai buvo karo priversti iš Kauno pasišalint, Kniūkštas pasiliko ten saugot draugijos reikalų. Ir darbavos okupacijos metu puikiai, ne vien Kazimiero d-jos naudai, o ir dalyvaudamas slaptoj vokiečiams opozicijoj. Todėl po karo draugijos valdyba, įvertindama jaunuolio nuopelnus (jis anuomet turėjo 27 metus), dovanojo jam stamboką sumą, kai jis pareiškė norįs eit mokytojų kursus. Jaunuolis išmintingai pasielgė, kad panoro įsigyt daugiau mokslo, nes buvo, berods, baigęs vien pradžios mokyklą.

1924 metais jis su A. Vireliūnu įsteigė knygom leist bendrovę, vardu „Sakalą", kurios direktorium išbuvo iki bolševikų okupacijos; o nacių okupacijos metu vėl buvo pradėjęs veikt; bet grįžę bolševikai jį sudorojo, ištrėmę į Sibirą. Dabar jis yra vėl tėvynėj ir šiaip taip skursta.

Sėkmės laikais jis atrodė maždaug šitaip: šviesus blondinas, plonais apyrečiais plaukais, švelniais bruožais veideliu, kuriame blizga žvitrios apyžydrios akutės, o tarp jų neveržliai kyši nedidelė aštri nosikė, o jos paunksmėj plonos dailios lūpelės, visuomet pasiruošę tau draugiškai šyptelt. Tvirta, vyriška eisena. Ne atletiškas stotas, bet ir neišnykėlio. Vyrukas sumanus platokam bizniui, bet vienkart pa-

kankamai idealistiškas, ypač kultūriniam bei patriotiniam reikalam. Jis man pats atvėrė savo pasisekimo paslaptį: tiksli uoslė veikalui, kur gali įsigyt daugiau skaitytojų, padori medžiaga, švari spauda, estetiška išorė, žema kaina, o dėl to kiek įmanoma nedidelės išlaidos — tuo tikslu kuo mažiau apmokamų darbuotojų: galima sakyt, jis vienas pats atlikdavo knygų leidėjo, platintojo, administratoriaus, sąskaitininko pareigas, padedamas, berods, vien Zarecko ir dar vieno darbininko. Tačiau prieš antrąjį Pasaulinį karą jis vieną kartą man prisipažino, kad jam jau ligi gyvo kaulo įgrisęs tas sunkus, menkai apmokamas darbas, ir jis gal siūlysiąs š, Kazimiero draugijai perimt „Sakalą“ (kaip vieną kartą kan. prof. Fabijonas Kemešis siūlė Kazimiero draugijai perimt jo vedamą „Žiniją“, bet draugija nesutiko, ir „Žiniją“ perėmė vyresniųjų ateitininkų būrelis).

Tinka čia paminėt trejetą nekunigų įnamių, kur anuomet ilgiau ar trumpiau gyveno Kazimiero rūmuos. Pirmiausia — Vytautą Endziulaitį.

1918 m. lapkričio pradžioj apsigyvenęs Kazimiero rūmuos, trečiajam aukšte, priešpriešiais mano butą radau įsikūrusį studentą Vytautą Endziulaitį, jau pradedantį garsėt kaip gerą kataliką, uolų ateitininką ir nepailstamą ateitininkų bei darbininkų organizatorių, vienkart stipriai pasireiškiantį jau ir politikos srity. O kodėl Kazimiero draugija jį

apgyvendino pas save ir, berods, algą skyrė? O gi norėjo tą gabų, uolų benamį bei bevietį vyrą sušelpt ir jam padėt dirbti labai svarbų katalikišką visuomeninį bei politinį darbą. Na, o jis ir draugijai kiek atsilygins, rašydamas į „Vienybę“, „Draugiją“ ir kitus Kazimiero laikraščius.

Deja, neilgai jis pas mus gyveno. Pradėjo skųstis aštriais galvos skausmais. Tatai pasikartojo ta pat liga, kuria jis jau Maskvoj bestudentaudamas buvo sirgęs. Buvo tai gilus ausies uždegimas: reikėję daryt operaciją; tik Endziulaitis vis delsė, ypač kad gyvenimo sąlygos nebuvo palankios. O dabar liga suėmė jį rimtai ir galutinai. Teko atsigult. O tuo pat metu ir aš sirgau. Lankė mudu mano senasis bičiulis gydytojas Stasys Stanelis. Vieną rytą, jam apsilankius, aš jam papasakojau savo praeitos nakties sapną: stovi žemėn įbestas žemas akmeninis kryžius, o jame stambiom auksinėm raidėm iškalta: a.a. Vytautas Endziulaitis. Stebėjaus aš pats, o dar labiau Stanelis. Klausiau jį: kaip jis manąs? ar Endziulaitis taip pavojingai serga, jog galėtų mirti? Stanelis pareiškė nemanąs ligą esant mirtiną. Bet tas sapno kryžius! tas antrašas! Abu palikom giliai susimąstę. Papasakojau tą sapną anuometiniam seminarijos dvasios tėvui jėzuitui Benediktui Andriuškai. Tur būt, ir kitiem, bent kai kuriem, Kazimiero įnamiam.

Pasveikęs lankiau sergantį Endziulaitį. Atėjo ir Leonas Bistras. Ligonis ėmė skųstis

didžiais galvos skausmais. Bistras jį bart: ar tau ne gėda! studijavai gamtos mokslus, tarp kitko, anatomiją — žinai, ką reiškia liga, ką reiškia skausmas, tad būk vyras!

Beje, Bistras laikinai buvo valdybos apgyvendintas pas mane, tame mano mažučiukame butelyje (ar jau tuo laiku, ar po Endziulaičio mirties). Iš tikro, kam maža duota, iš to ir tai maža liks atimta. Aleknos butas buvo bent ketvertą kartų didesnis už mano, o prelato Dambrausko dar didesnis.

Sužinojęs brangųjį Endziulaitį rimtai sergant, jo bėdą gyvai prisiėmė į širdį kun. Vladas Jurgutis, anuomet kunigų seminarijos profesorius ir prefektas. Jis ryžos surast ligoniui specialistą gydytoją. Čia pat, anapus Rotušės Aikštės, buvo vokiečių karo ligoninė, kur vėliau virto Kauno miesto ligonine. Tad kun. Vladas, su vokiečiais gerai apsipratęs Muenchene, Liepojoj, o paskiau Saratove, kreipės į tą vokiečių ligoninę, į panašių ligų specialistą. Tas iš pradžių spyriojos, kad, girdi, negalįs eit į miestą lankyt pašalinių ligonių: turįs pakankamai sergančių savo kareivių bei karininkų. Bet iškalbingajam Jurgučiui galop pasisekė pralaužt vokiečio ledus, ir jis atvyko į mano trečiąjį aukštą pas Endziulaitį. Išbarškinęs, išklausęs ir išklausinėjęs ligonį, daktaras liepė dėliot prie skaudančios galvos pusės maišelį karštų smilčių (ar ką daugiau įsakė, nebatsimenu). Ir Bistras dėliojo, berods, ne labai ištvermingai: matyt, juodu su sergančiu

Vytautu neką tetikėjo anuo vokiečiu. Žodžiu sakant, liga bėgo savo taku, kol pribėgo aklą galą, kur atsiveria durys į... Anapus.

Atsimenu, tai buvo anksti rytą, lapkričio 30 d. Dar apytamsu. Užėjau pažiūrėt, kaip ligonis. O ten jau besąs Bistras ir Jurgutis. Ligonis guli išsitiesęs ant nugaros. Tyli, net nesudejuoja. Tas inteligentingas europiečio veidas toks sunykęs. Akys užmerktos. Ar jis dar kvėpuoja? Ūmai veidas ima lyg mėlynuot... Imu ligonio pulso skaičiuot: 120 su viršum. Dar greityn... silpnyn... Kas tatai? — žiūriu nusigandęs į draugus. Nejaugi miršta?!.. Jurgutis susijaudinęs sako: bėk, skubėk, pas daktarą Roką Šliupą! tegu tuoj pat atbėga čionai!

O tas Šliupas gyvena toli, Daukanto gatvėj! O vežiko dabar nesurasi net su žiburiu. O konkė? Dar per anksti. O jei ir šliaužioja jau, tai nelyginant vėžlys (vokiečiai teduoda vien kokį nusivariusį kuiną). Tad skubu pėsčia. Bėgte bėgu.

Galų gale pasiekiau ir gatvę ir Šliupo butą. Vargais negalais prisiskambinau. Įsileido. Sakau, kas atsitiko, ir meldžiu, kad eitų gelbėt merdinčio. Pasvyravęs daktaras sutiko. Skubiai einam. Nerimas dilgina. Kelias — lyg amžinybė.

Nu, dėkui Dievui — štai ir Kazimieras! Kopiam į trečiąjį. Įeinam pas ligonį. Lankytojai tyli, nuliūdę. Kažkuris sako: jau mirė. Daktaras patikrina. Taip! miręs...

O a.a. Vytautas guli ant nugaros, tiesus,

kaip nendrė, tartum ilgesnis, nei kai buvo gyvas. Akys užmerktos. To pailgo aristokratiško veido bruožai tokie taisyklingi, tokie gražūs. Lūpose nebejausti skausmo. Guli jis taip tykiai, tykiai, ramiai ir rimtai...

Štai buvo taip neseniai tas jaunas vyras pilnas minčių, ryžto, sumanymų. Buvo toks įtakingas, patrauklus, žavįs savo išmintim, taktu, uždegąs savo ugnim. Koks būtų buvęs ateitininkų bei krikščionių demokratų pasaulietis vadas, gal Lietuvos prezidentas. Na, bet Dievo valia...

Gana greit po Endziulaičio mirties pradėta tartis dėl paminklo. Ryžtasi rinkt reikiamus pinigus. Susitarta su jaunu skulptorium Robertu Antiniu. Priimta jo sukurtasis projektas. Pasiskelbta spaudoj. Bet labai lėtai telašėjo pinigėliai. Kiek labiau sekės, kai užklupdavai kurį nors išprususį pilietį kataliką, ilgu ar trumpu švarku, ir imdavai iš jo spauste spaust spalvotųjų popieriukų. Tačiau ir taip neką tesurinkta, taip kad ir a.a. Vytauto tėveliai gavo prisidėt. Teko ir man prie to paminklo prisidėt, tur būt, ir iš kišenės, ir darbu: be nebuvau to verpetuko iždininku? Tik atsimenu, kad man teko turėt reikalo ir su renkamais pinigais, ir su skulptorium Antiniu (beje, ta pavardė man labai patiko, o pats menininkas, kaip kūrėjas, anuomet dar ne tiek). Ir galų gale 1928 metais paminklas liko pastatytas, atidengtas ir pašventintas. Toj apeigoj, žinoma, ir aš dalyvavau. Liūdna buvo žiū-

rėt į velionies tėvelį, santūriai kenčiantį, į giliai gedinčią sesę (būsimąją dr. Antano Gylio žmoną). Kas pakeis jiem tokį sūnų ir brolį? Kas pakeis Lietuvai Endziulaitį?.. Liūdna buvo žiūrėti ir į kuklų paminklą. Ne tokio aš būčiau tikėjęsis — ne tokio Vytautas buvo vertas. Na, ką gi! tiek tik mes gyvieji teištesėjom...

Minėjau, kad pas mane kurį laiką buvo apsistojęs Leonas Bistras. Gal dėl jo, o gal ir ne vien dėl jo vieną kartą, 1918 metams linkstant į savo galą, įvyko, būtent, mano trečiojo aukšto narvely keistas posėdžiukas: atėjo Aleksandras Stulginskis, iš Vilniaus nuo bolševikų pasitraukęs ministeris be portfelio, antrojo ministerių kabineto narys; dalyvavo kun. Justinas Staugaitis, anuomet Aukšt. Panemunės klebonas, vėliau Telšių vyskupas; buvo ir daugiau asmenų, tik nebeatsimenu, kas; spėju, jog turėjo būt mano įnamis Leonas Bistras; nedalyvavo nė vienas kazimierininkas, vien aš. Stulginskis mum papasakojo apie naujai sukurtos vyriausybės žygius: bolševikam besiartinant prie Vilniaus, pirmojo ministerių kabineto pirmininkas Augustinas Voldemaras išsiskubino į Vakarų Europą Lietuvos politiniais reikalais; o Valst. Tarybos prezidiumo pirmininkas Smetona (quasi prezidentas) išvyko į Berlyną prašyt paskolos, kadangi vargšė mūsų vyriausybė neturi jokių sumų valstybei organizuot; atsikrausčius į Kauną, vyriausybė esanti stačiai tragiškoj padėty; tiesiog kyląs klausimas, ar iš viso įma-

noma įkurt ir išlaikyt nepriklausoma valstybė tokio dydžio teritorijoj, kaip maždaug buvusioji Kauno gubernija?.. Tačiau visi sutikom, jog būtinai reikia bandyt: mūsų pareiga padaryt, kas tik įmanoma, o tenai — kas bus, tegu būna! Ką pasakytų palikuonys, jei mes net nepamėgintume padaryt, ką turi padaryt kiekvienas mylįs Tėvynę!..

Čia ir sustojom. Liko dar pasvarstyt, kas tokiais sunkiais laikais iš visų mūsų veikėjų labiausiai tinka būt ministeriu pirmininku. Ir, beveik nesvyruodami, atsakėm: Mykolas Sleževičius!

Valstybės Taryba, pasirodė, tiksliai jį įvertino.

GANDAI IR FAKTAI

Keistas buvo tai laikas: visa širdim džiaugėmės, kad štai vėl turim nepriklausomą Lietuvos valstybę, o vienkart giliai bijojom nepriklausomybę prarast, nes iš visų šalių buvom apsupti priešų, kur, kaip alkani žvėrys, taikstės mus praryt; kūdikiškai džiūgavom, kai susilaukdavom šiokio tokio pasisekimo kur nors apie Kėdainius ar Jonavą ar ties Panevėžiu, kada mūsų jaunieji kareivėliai sukriušdavo bolševikus, arba apie Radviliškį gilumon besėlinančius vokiečių bermontininkus; bet gi kaip mum širdį sopėdavo, kai pietų Suvalkijoj ar tarp Vilniaus bei Ukmergės klastingi lenkai smogdavo kokį smūgį mūsų jaunajai kariuo-

menei; kone verkte verkdavom, kai bolševikai ar lenkai užgrobdavo mūsų brangųjį Vilnių; užtat kaip ta pat mūsų iškankinta širdis atsigaudavo, ir nimnai verždavos iš jos, kada mūsų karžygiai tarp Širvintų bei Giedraičių skambiu kirčiu atsiteisdavo pasipūtusiam lenkui! arba kada lenkų raiteliai dideliu būriu prasiveržė giliai šiapus karo fronto į Lietuvą, o mūsų narsūs jaunuoliai smagiai juos iššlavė ten, iš kur jie buvo atėję. Taip! ir mintim, ir valia, ir jausmais visi gyvai dalyvavom visuos jaunos valstybės neganduose bei sėkmėse. O anuometinis jaunimas! kaip noriai jie stojo savanoriais į besikuriančią kariuomenę! Ir jų gimdytojai, kaip jie buvo pasiryžę visa paaukot Tėvynei! Senos motinėlės net pačios atveždavo sūnus į mobilizacijos punktus, kaip tikros spartanietės...

Tačiau vis dėlto pačioj pradžioj būdavo kartais labai nejauku, kai į akis tau iš arti žvelgdavo gūdūs pavojai Tėvynei.

Vieną rytą, bene 1918 m. gale, grįžtu iš Katedros, atlaikęs mišias, į savo Kazimiero palocių, o priešpriešiais didžiąsias katedros duris, ant mūro sienos, šalip žydelio vaistininko durų, prismeigtas kažkoks nedidelis skelbimas. Priėjau, skaitau rusų kalba parašytą kažkokio ten komunistų komiteto kreipimąsi į gyventojus. Prasmė buvo ši: Neorganizuokit jokios nei policijos, nei milicijos! Tuo nusikaltusieji bus tuojau sušaudomi!.. Sekė parašas ar parašai.

Valandėlę pastovėjęs, dar kartą perskaičiau, ir baimė mane suėmė: vadinas, kaip Rusijoj! Būrį drąsuolių sušaudys, likusieji persigąs, kaip avys pasiduos, kur varomos ir ką daromos, ir turėsim bolševizmą savo brangiojoj Lietuvoj! Širdį suspaudė...

Kitą kartą randu kažkur skelbimą: miesto teatre būsiąs tokią ir tokią dieną politinis mitingas — visi prašomi apsilankyt.

Nuėjau ir aš. Teatras besąs apypilnis. Scenoj stalas, o aplink jį kažkokie tipai. Nuotaika labai kairi. Kalbos revoliucinės. Ypač paliko man atminty tamsiai, švariai apsitaisęs vyrukas, semitišku, taisyklingu, inteligentišku veidu. Jis aiškiai išsiskyrė iš kitų — tikras vadas. Nė vienoj kalboj nė čiukšt apie Lietuvos nepriklausomą valstybę. Užtat daug apie proletariato išsilaisvinimą, apie liaudies valdžią, apie komunizmo palaimą ir t.t. Viskas bene rusų kalba. Na, manau sau, einam velniop!

Susirūpinimą gilino dar, kad ir Vokietijoj padangės rūsčiai apsiniaukę: Muenchene ir Berlyne komunistų eibės; atrodą, kad ten komunistai galį pagrobt valdžią. Net Kauno Šančiuose jų esą susispietę ar ne dešimt tūkstančių... Kas jie tokie? Na gi, grįžtą iš fronto vokiečių kareiviai spartakistai. O rusų bolševikų raudonoji armija vis gilyn veržias į vargšę mūsų Tėvynę. Juk jos daliniai jau taip netoli Kauno — apie Jonavą.

Ir iš šiaurės giliai veržias kitos rūšies priešas, ne komunistai, tik dešinieji vokiečių bu-

vusiosios armijos elementai, Avalovo-Bermonto daliniai. O iš pietų vis gresia užgrobt Lietuvą mūsų senieji priešai lenkai, juo pavojingesni, kad ir Lietuvos viduje turi nemaža savo šalininkų. Ir vien vieša paslaptis, kad šie guviai ir sumaniai organizuojas POW sąjungoj ir ruošias, lenkams padedant, paimt Lietuvoj valdžią į savo rankas ir atnaujint seniai mirusiąją uniją.

Ir susidorok, žmogau, su tieku iš visur supančių priešų, neturėdamas nei gerai suorganizuotos armijos, nei ginklų, nei pinigų, nei specialistų, nei padoriai sutvarkyto valstybinio aparato. Taip širdį sopėdavo, tartum sunkiai ligai suėmus. Ir melsdavais žmogus už Tėvynę taip uoliai, kaip nebent 1940 metais bolševikams užplūdus ir ją paskandinus savo nuodinguos vandenyse.

Ir ilgesingai laukdavom kokių prošvaisčių, kokių gerų žinių, kokio mūsų kareivėlių pasisekimo.

Vienas pirmųjų žingsnių prošvaisčių linkui buvo 1918 metų lapkričio 23 dieną vyriausybės išleistas įsakymas kariuomenės organizavimo reikalu. Vai, kaip mielai visi susipratę lietuviai atsiliepė į tą būtinąją išsigelbėjimo priemonę — susidaryt savą kariuomenę! Kas anuomet nebuvo nuoširdžiai pasiryžęs paaukot tam tikslui ne vien savo turtą, o ir pačią gyvybę?

O tai jau būtinai reikėjo daryt: juk tų metų gruodžio gale jau purvinoji rusų bolševi-

kų orda buvo giliai Lietuvoj!.. O mūsų vyriausybė, kaip jau matėm, buvo laikinai pakrikus. Tad jaučiantieji atsakomybę už Tėvynės ateitį ryžos perorganizuot ministerių kabinetą ir tai padarė, įtraukdami į tą pavojingai atsakingąjį darbą asmenų iš visų partijų (be komunistų). Pasiimt ant savo pečių tą sunkų ministerio pirmininko uždavinį sutiko drąsus ir energingas Mykolas Sleževičius (jei priešas nugalės, tai, vyre, tave pirmą pakars ar sušaudys!). Naujoji vyriausybė tuojau paskelbė, kad jaunimas stotų į savanorių pulkus gint viso, kas brangiausia.

Tačiau bolševikai jau prisiartino prie Vilniaus. Vyriausybė buvo priversta persikelt į Kauną; rusai 1919 m. sausio 5-6 dieną užėmė Vilnių. Po tokio trumpo džiaugsmo, kad Vilnius mūsų, užėjo sopulingas liūdesys. Tiesiog fiziškai išgyvenom tą praradimo skausmą.

Tačiau pamažu ėmė plaukt į Kauną, mūsų laikinę sostinę, ir atnešt paguodos šviesesnės žinios. Visų pirma, pačiame Kaune šiaip taip pašalintas vokiečių spartakininkų karių pavojus; plito gandas, kad čia nemaža prisidėjęs anuometinis Kauno komendantas karininkas Juozas Mikuckis: jis, girdi, bičiuliavęsis su vokiečių karininkais ir išprašęs, kad šie kaip nors iškrapštytų iš Šančių į savo Faterlandą komunistus karius; anie ir sugalvoję sugundyt savo tuos bolševikus, kad skubėtų į Berlyną, į ten vykstantį komunistų suvažiavimą, kurs gali daug nulemt; ir, žinoma, šie urmu

išbildėję tenai. Kaip čia iš tikrųjų buvo, tegu mum papasakoja mūsų karys-poetas patsai. Bet faktas, kad tas vokiečių įgulos skaudulys nesusargdino mūsų nepriklausomybės centro — Kauno.

Kiti pragiedruliai buvo — kad mūsų besiorganizuoją daliniai beveik už nieką „nusipirkdavo" iš besitraukiančių vokiečių mažiau ar daugiau įvairių ginklų, berods, ir aprangos, bent tų garsiųjų vokiškų šalmų, kuriuos ir užsimaudavę bolševikams pagąsdint; o šie kartais ir pasiduodavę tai mistifikacijai ir dumdavę šalin nuo mūsiškių, manydami mus esant vokiečius, nors būdavo patys daug stipresni. Kaip ten buvo, kaip nebuvo, o mum tos paskalos nemažai širdužes paguosdavo. Kitas pragiedrulis būdavo gandai, kad ten ir ten, bolševikam puolant mūsų kareivėlius, koks vokiečių dalinys imdavo ir padėdavo mūsiškiam maskolius apnovyt. Vėliau pasirodė, kad taip atsitikdavę iš tikrųjų, ar tai dėl to, kad patiem vokietukam būdavo malonu apkult maskolių, ar jų vadovybei atrodydavo tai esant naudinga vokiečių reikalui, kaip štai, 1919 m. vasario pradžioj vokiečiai atmušė rusus nuo Sedos ir Mažeikių.

Nemažo džiaugsmo mum pateikė, kai vyriausybė 1919 m. kovo 5 d. paskelbė pirmąjį naujokų šaukimą į nepriklausomos Lietuvos kariuomenę. Ir štai apie gegužės vidurį mūsų brangioji kariuomenė jau turėjo tarp 5 ir 6-ių tūkstančių pėstininkų, 2 šimtus raitelių ir net

visą 10 armotų. Tai tiek nedaug. Bet mum tiesiog pliste plito širdis: juk tai mūsų kariuomenė! Dar taip neseniai apie tai nebūtume galėję nė svajot!

Dabar jau buvo galima planingiau kovot su besiveržiančiais bolševikais. O jie sausio mėnesy jau buvo užėmę Šiaulius, pasiekė Telšius ir veržės Alytaus bei Kauno link.

Koks buvo mūsų džiaugsmas, kai mūsiškiai laimėjo pirmąjį mūšį su rusais šalia Kėdainių, kur žuvo pirmasis kareivėlis Povilas Lukšys (1919 m. vasario 7-9 d.). Vadinas, jau turėjom pirmąjį nepriklausomybės didvyrį, padėjusį savo gyvybę už Tėvynę. Tyliai pagerbėm jį ir šviesiai pamilom ir graudžiai meldėmės.

Nepriklausomosios pradžioj Kaune, laikinėj sostinėj, anuometinėj nepriklausomybės širdy, jautėmės, lyg ant ugnikalnio: ir vokiečių spartakininkai, ir rusų bei žydų komunistai, ir lenkų peoviakai grėsė mūsų laisvei, net pačiai egzistencijai. Ir šiuo atžvilgiu teikė mum anom rūsčiom dienom daug paguodos, kad žinojom, jog mūsų Kauno komendantas yra Juozas Mikuckis, o žvalgybos skyriaus viršininkas — Mikalojus Lipčius, abu tvirti patriotai, narsūs ir energingi vyrai. Ir tvarka bei ramybė liko išsaugota. Ir laikinėj sostinėj mūsų jaunoji vyriausybė galėjo saugiai veikti.

Karas su rusais ir toliau sekės neblogai: 1919 m. kovo mėnesy mūsiškiai atsiėmė iš rusų Jėzną, Butrimonis, o toliau į šiaurę — Kre-

kenavą. Balandžio mėnesy mūsų kariuomenė nustūmė rusus į rytus lig Vilniaus. Bet prasiveržę lenkai suskubo pirmiau pagrobt mūsų senąją sostinę (balandžio 19 d.). Gegužės mėn. bolševikai liko išvyti iš Panevėžio ir Ukmergės. Biržely mūsų pasistūmėta lig Nemunėlio upės, Kamajų ir Utenos. Vokiečiam išsikrausčius iš Lietuvos ir mūsų kariuomenei likus vienai, vis dėlto pasisekė rugpiūčio gale atsiimt iš rusų Zarasus ir išstumt rusus už Daugavos. 1919 metų gale Lietuvos kariuomenės kovos su bolševikais pasibaigė Daugavpilio priemiestyj Gryvoj, ir pradėta derybos dėl taikos.

Derybos buvo nelengvos: rusai apskritai, o bolševikai specialiai derybose yra meistrai. Ir mūsiškiai nebuvo žiopliai: užsiprašyt, ypač dėl rytinių sienų, sugebėjo. Nedyvai tad, kad, grįžęs iš derybų, kun. Juozas Vailokaitis, skaniai šypsodamasis, pasakojo: girdi, kuris ten bolševikų derybininkas (ar ne Joffé) pavadinęs mūsiškius „malenkije chiščniki" (mažiukai plėšrūnai). Na, ir laimėta neblogos sąlygos: sovietų vyriausybė pripažino Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos ir visišką jos nepriklausomybę toj teritorijoj, kur lietuvių apgyventa, su Vilniaus sostine ir Gardinu; rytinės Lietuvos sienos pastūmėta gerokai į rytus; Rusija sutiko grąžint išvežtą karo metu turtą, archyvus, aktus, indėlius, kapitalus; atleido nuo valstybinių skolų; karo nuostolių atlyginimo davė 100.000 hektarų miško išsikirst ir priža-

dėjo sumokėt tris milijonus aukso rublių. Ta sutartis buvo pasirašyta Maskvoj 1920 m. liepos 12 d.

NETIKĖTI PRIEŠAI

Štai rašiau gana išsamiai apie vieną išorinį mūsų priešą, Sovietinę Rusiją. Dar turiu būtinai kalbėt apie du kitus priešus, bermontinius vokiečius ir lenkus. Tai užims gerą skaičių puslapių. O viršely esu užrašęs, kad į šitą tomelį sutalpinsiu visus savo atsiminimus apie Nepriklausomąją. Bet kažin ar ištesėsiu, nors toliau maža tekalbėsiu apie viešuosius Lietuvos žygius bei darbus: apie juos parašys atsiminimus jaunesnieji. Tik apie pačią Nepriklausomosios pradžią, apie svarbiausiuosius įvykius geiste geidžiu pakalbėt bent pačiam sau, kadangi juos pergyvenau visa būtybe, kūnu ir dvasia, kančia ir džiaugsmu, svaja, geismu, auka, darbu. Visi taip jautėm, visi taip gyvenom dieną, naktį. Visi trokšte troškom tiesiog multiplikuotis, vienas atlikt žygius už kelis, nuveikt kad ir kažin ką, paaukot viską — meilę, kovą, gyvybę ir dar daug daugiau, jei būtų galima. Tad kaip gi čia nutylėsiu, bent aukščiausius mūsų pakilimus ir giliausius nuopuolius?

To neišgyvenusiem būtų sunku atjaust, koks liūdesys bei skausmas užliedavo mum širdį, kai sužinodavom bolševikus jau paėmus tą ir tą miestą, tiek ir tiek priartėjus prie pa-

skutiniosios mūsų priebėgos — Kauno, o ypač ir ypač pagrobus mūsų mylimąjį, nepalyginamąjį Vilnių. Tiesiog geliama liga tai visa sirgte persirgdavom. Bet aimanų bei skundų nesvaidydavom aplinkui. Nebuvo tam nei laiko, nei jėgų. Dantis sukandę, tylom, atkakliai vildamies: nenusileisim, dar bandysim! turi pasisekt — arba žūsim ir tiek!.. Užtat koks šviesus, gilus džiaugsmas nušviesdavo mum dvasią, kai atskrisdavo palaiminga žinutė: ten ir ten mūsų karžygiai supliekė maskolių, dar gi daug pranašesnes jų jėgas! Ar girdėjot? jau atsiėmėm tą ir tą miestą!.. Taip ir norėdavos kurį sutiktą mūsų kareivėlį meiliai apkabint, glaudžiai prie širdies priglaust, išbučiuot: juk tai mūsų gelbėtojai, geradariai, mūsų didvyriai! mūsų, mūsų!.. Bet džiaugsmo varpai skambėdavo paprastai vien širdy: nebuvo laiko reikšt savo laimės viešai, kokiom iškilmėm, paradais, bankietais — juk gi reikėjo įtemptom visom jėgom atkakliai darbuotis, kurt viską iš nieko ir kovot, kovot žūt būt!

Ir kaip buvo šviesu ir gera, kada mūsų brangioji kariuomenė nugalėjo įsiveržusius bolševikų pulkus, išstūmė juos užu Lietuvos ribų ir privertė Maskvą nusileist ir padaryt mum palankią taikos sutartį. Juk tai galutinai atsiskyrėm nuo Maskolijos! Ir tą atsiskyrimą ji štai pripažino, bent bolševikinė Maskolija. Juk esam nūn visai nepriklausomi ir laisvi! Ir tą faktą juridiškai pripažino jau dvi didelės valstybės — Vokietija ir Rusija. O kai pa-

aiškės, kad bolševikai galutinai užvaldė Rusiją, pripažins ir kitos valstybės.

Tačiau tą šviesų mūsų džiaugsmą smarkiai sudrumstė kitas pavojus, kurs mirtingai grėsė mum ne vien iš viršaus, o ir iš vidaus, tai besikuriančioji lenkų valstybė ir besitaikstančioji prisigrobt kuo daugiau žemių iš aplinkinių kaimynų, kol šie dar silpni, iš Rusijos, iš Vokietijos, na, ir iš Lietuvos.

Šalia lenkų, keistas dalykas, pasireiškė, kaip mūsų priešai, ir... vokiečiai. Kadangi šis pavojus buvo mum anuomet žymiai mažesnis, pirmiausia su juo čia apsidirbkim, kaip anuomet apsidirbom tikrovėj, kad galėtume čia plačiau prisimint lenkų kėslus bei klastas.

Vokietija pralaimėjo karą visiškai. Tragiškai sugriuvo jos ambicingos svajonės. Nugalėtojai gausiai apkarpė jos teritoriją. Senasis režimas sugriuvo, o naujasis dar neprigijo. Pasiliko viduj sąmyšis bei netvarka. O labai dar buvo gyva tautos puikybė bei didumo troškimas. Dygo ir augo, kaip nuodingi grybai po kartaus lietaus, įvairūs sumanymai, kaip atsigaut ir atgaut bent pokarinio chaoso likučius. Tai daugeliui vokiečių anuomet atrodė galima jų rytuos: Rusija sugriuvo, ir joj rūgte rūgo bolševikinė bei baltagvardinė suirutė: įvairiavardžiai baltieji generolai, alijantų remiami, bandė grąžint arba carinį režimą, arba bent nebolševikinį demokratinį; Estijoj ir Latvijoj kovojo su bolševikais gen. Judenič ir bandė paimt Petrogradą (Leningradą). Vokiečių ar-

mija, alijantų įsakyta, turėjo atsitraukt iš Rusijai priklausiusiųjų teritorijų. Daugumas vokiečių dalinių, kiti iš lėto, kiti greitai, traukės savo Faterlando link, kartais pigiai parduodami mūsų besiformuojantiem daliniam savo ginklų, kai kur net padėdami mūsiškiam kautis su slenkančia bolševikų banga. Ta pagalba būdavo mum vietomis labai naudinga, kadangi mūsų pačių jėgos buvo dar silpnos, o bolševikai labai bijojo vokiečių, atsimindami karo kovas.

Bet gi atsirado vokiečių dalinių bei jų vadų, kurie panoro pasinaudot esamąja suirute ir, slapta pritariant tam tikriem Vokietijos vyriausybės elementam, pabandyt pasilikt Pabaltijy visam: tie daliniai neva ėmės padėt rusų baltagvardiečiam kovot su bolševikais, kad galėtų grąžint Rusijoj kokią padorią tvarką. Tuo tikslu iš vokiečių armijos likučių Latvijoj buvo sudaryta kariuomenė, generolo von der Goltz Rudiger vadovaujama, padėt gen. Judeničui. Bet netrukus atsirado vak. Latvijoj dar viena vokiečių - rusų maišyta grupė, kurios vadas buvo kažkoks neaiškus avantiūristas gen. Bermont-Avalovas, kurį globojo anas Goltzas. Tas tatai Bermontas 1919 m. liepos 26 d. iš Latvijos įsiveržė į Lietuvą ties Kuršėnais, paėmė Šiaulius, Biržus, Linkuvą, Radviliškį ir pradėjo prievarta šeimininkaut tame krašte. Reikėjo būtinai juos iš ten išmest. Tad paimta didelė dalis mūsų kariuomenės nuo Dauguvos

ir nuo lenkų fronto ir sukoncentruota ryžtingai prieš bermontininkus. Viskas sakyte sakė, kad mūsieji puls priešą.

Susirūpino alijantų karinė misija, generolo Niessel vadovaujamoji: jei lietuviai puls tuos tariamai besitraukiančius vokiečius, Berlynas palaikys tai karo aktu ir gal atsiųs vieną kitą korpą savųjų pagalbai, ir užvirs vėl košė!

Atsimenu, atvyko pas mane vieną dieną prancūzų karininkas Padovani, su kuriuo buvau kiek anksčiau pasižinęs, ir kurs priklausė ar Niesselio misijai, ar kuriai kitai prancūzų karinei grupei (kurios nariai buvo dar Reboul ir Pigeol). Na, ir ėmė Padovani man įrodinėt, kaip pavojinga būtų pačiai Lietuvai, jei mūsų kariuomenė pultų bermontininkus. Argi pamiršot, kokie narsūs yra vokiečių kariai ir puikūs jų vadai?! Juk jie jus sutriuškins ir tiek! Ir t.t., ir t.t. Ir man reikią eit pas įtakingus valstybės vyrus, aiškint, prašyt, maldaut etc., etc...

Aš apymandagiai šypsau, bet, taip sakant, velnią mąstau. Šalia eilės laimingų mūsų jaunutės valstybėlės žygių, tiek sopulingų smūgių ją ištiko, jog vos-ne-vos, sukandę dantis, juos pakenčiame! Taip noris susilaukti mūsų širdim puoselėjamosios kariuomenės žygių, vyriškų, pergalingų, triumfuojančių! Atsilygint už Vilnių, už Augustavo bei Seinų nesėkmes, tokias skaudžias, skaudžias! už gen. Velykio sopulingą gėdą! už lenkų raitelijos gilų prasiveržimą!.. Ne! jokiu būdu! Neisiu! nie-

kieno neprašysiu, kad būtų atsargūs, kad trauktųs ir trauktųs!.. Jei jau žūt, tai garbingai! smogt tiem išdidiem vokiečiam, kurie drebino visą pasaulį, gerą lietuvišką smūgį, nors ir patiem tektų kraujais apsipilt!

Padovanis, tur būt, suprato mano daugiaprasmį šypsniuką. Taip, nepataikę į šiokį tokį unisoną, greit išsiskyrėm. O mūsų šaunieji jaunieji pulkai vis tiek išdrįso pult įsibrovėlius. Ir 1919 m. lapkričio 21-22 dienom prie Radviliškio įvyko didelės kautynės, kurias mūsiškiai visiškai laimėjo. Atsiėmė Radviliškį ir Šiaulius. Ir būtų bermontininkus visai sudoroję, jei ne gen. Niessel'io misija: jai pareikalavus, mūsų karžygiai turėjo išleist Bermonto-Avalovo plėšikus, tariamuosius Pabaltijo būsimuosius valdovus, netrukdomai iššliaužt iš Lietuvos į alkanąją bei šaltąją savo Vokietiją. Traukės jie lėtai, akis panarinę, kaip botago ragavę šunys, uodegas įspraudę, pasiurgzdami tylom, kad mūsiškiai nenugirstų. O šie juos palydėjo mandagiai grasmingai iki pat Rytprūsių sienos, kurią jie peržengė 1919 m. gruodžio 15 d., manding, nė nebeatsigręždami užpakalin.

O dabar — prie paskutiniojo, pavojingiausiojo priešo, lenkų, kurie grėsė atvirai iš viršaus, o iš pasalų viduj. Iš viršaus daug stipresnėm, nei mūs, jėgom; iš vidaus per viešus ar slaptus simpatikus, kurių tarpe buvo nemaža inteligentinių jėgų, nemaža aukštesnės ar žemesnės aristokratijos, kuri galėjo įtakingai

propaguoti lenkiškas aspiracijas bei pretenzijas platesniame pasauly ir stipriai paveikti įtakingus politikoj asmenis. Šiuo atžvilgiu lenkai tikri slavų pasaulio žydeliai.

Lenkų tikslas (išviršinių ir išvidinių) buvo atnaujint Liublino uniją, tiksliau sakant, pajungt Lietuvą Lenkijai, kaip mažytę pakraščio dalelę. Tas tikslas buvo kraštutinis, o siauresnis buvo pagrobt Vilnių ir kiek įmanoma daugiau teritorijos, kur dauguma ar stipri mažuma jau aplenkėjus. Taigi, pagrobus kiek galima teritorijos, padedant vidinėm lenkų karinėm organizacijom, šnipam, šiaipjau simpatikam teroristiniais veiksmais, maistu, prieglauda ir kitais kitokiais dalykais.

Ginkluotas susirėmimas prasidėjo 1919 m. balandžio mėn., kada lenkų kariuomenė, sulenkėjusio Pilsudskio vadovaujama, pagrobė didžiulę Lietuvos dalį tarp Gardino ir Vilniaus. Prasidėjo painūs diplomatiniai žygiai Paryžiuje. Stipriausioji tuomet militarinė sąjungininkų valstybė Prancūzija rėmė lenkus dėl senų kultūrinių bei pilietinių simpatijų, o ypač kad Vakarai, bijodami atkusiančios Vokietijos, stengės sudaryt Rytuos kiek galima stipresnę Lenkiją - sąjungininkę prieš Vokiečius. Nustatinėta demarkacijos linijos, kurias lenkai vis laužė ir kaskart daugiau mūsų žemės užiminėjo iki 1920 m. pusės, kada karo veiksmai sustojo. Derėtasi, bet derybos nedavė mum nieko gero. Ir pasiliko tarp dviejų kaimynų nei karas, nei taika. Jokių santykių. Aklinai uždara siena.

Kaip minėjau, lenkai mėgino susprogdint Lietuvą ir iš vidaus. Juk jie turėjo mūsų Tėvynėj apsčiai karštų šalininkų. Tad jie suorganizavo ir per savo generalinį štabą vadovavo sukilimo organizacijai, kuri vadinos Polska Organizacja Wojskowa, mūsiškai tariant: Lenkų Karinė Organizacija. Jos centras buvo Kaune, o visa Nepriklausomoji Lietuva buvo suskirstyta į keliolika apskričių, kurių kiekvienoj buvo po keletą komendantūrų. Organizacija, žinoma, buvo slapta. Galutinai susiorganizavus, ji jau ryžos 1919.VIII.28-29 naktį sukilt, paimt laikinai į savo rankas valdžią ir paskelbt pasauliui, jog kraštas nuvertęs vokiečių pastatytą lėlių vyriausybę ir, gelbėdamas savo laisvę, prisidedąs prie laisvosios Lenkijos (o tuo tarpu lenkų kariuomenė turėjo jau įžygiuot į Lietuvą).

Kaip matome, pavojus buvo tikrai didelis. Tačiau mūsų saugumas pasirodė esąs tikrai budrus, susekė sąmokslą, padarė POW centre kratą, paėmė organizacijos archyvą su visais dokumentais, suėmė tuoj vadus, ir sukilimas vėjais nuėjo, o nusikaltėliams sudaryta byla. Čia noriu paminėt du man brangius asmenis, kurie daug nusipelnė tą nuodingą kirminoją susekant ir išnaikinant, būtent, žvalgybos skyriaus viršininką Mikalojų Lipčių ir karo teismo prokurorą pulkininką leit. Juozą Papečkį. Abu juos teks dar minėt, tad skubu prie kitų įvykių: baigt tuos liūdnus karus ir pra-

dėt gėrėtis beimančiais želti kultūros augmenėliais.

Tačiau čia turiu bent trumpai paminėt vieną asmenį, kur ir su šiais želmenėliais susijęs ir su anuo POW turėjo opių reikalų, opiausių, žinoma, aniem „peoviakam". Tai Juozas Mikuckis, kur gebėdavo savo žygiuose sujungt kardą su lyra.

Peoviakam besirausiant po mūsų pamatais, jis buvo Kauno komendantu, žvaliai bejodinėjančiu po Kauno gatves ant savo baltojo, lygiai šauniojo arabo. Jodinėdavo jis ne bergždžiai, o vis budriai žvalgydamasis, ir ne vien gražių veidelių, o ir ne tokių gražių pavidalų kaip komunistai, spartakai, peoviakai. Oi, oi! kiek anie gražieji veideliai, sakoma, į jį pasižiūrėti mėgdavę, tiek šių trijų rūšių tipeliai jo nekęsdavę. Visa tai čia pasakoju, remdamasis vien tuo, ką anuomet teko nugirst, po žmones besišvaistant. Tasgatės, peoviakam apsvaiginus kai kur aplenkėjusiem piliečiam kvailas galveles, pasinešė šlietis prie Lenkų Žečpospolitos ir babtiečiai su vendžiogaliečiais; ką veikę, ko neveikę pirmieji pasiryžo atsiskirt nuo močiutės Lietuvos ir pasiskelbt sudarą Babtų lenkišką žečpospolitą.

Gerai. Sumanė-padarė. Bet vyrukai pamiršo netol, Kaune, esant tokį komendantą Mikuckį, rajų ir žvalų, kurs tokių komedijų nemėgsta.

Tai greit ir pasireiškė. Vieną nelemtą dieną tas „smakas" su būriu ginkluotų raite-

lių, o pats su bizūnu dešinėj štai jau ir beatjojąs į Babtus pažinių su naujais žečpospolitininkais. Šaunusis komendantas suvarė ar sukvietė į tinkamą vietą šviežiai iškeptos žečpospolitos atstovus, ypač įžymesniuosius. Šie nerimaudami laukia, kas čia bus, o bus kažkas negera! — jaučia, veizdėdami į komendanto medinį veidą.

Šis gi dešinės smilium pamojo agniausiam žečpospolitininkui: eikšen!.. Šis, kiek pasiraivęs, žengia priekin. O komendantas: Vadinas, tu nori lenkiškos Žečpospolitos?.. Klausiamasis į tai vien miks - miks... Čia komendantas: o ar esi ragavęs Nepriklausomosios Lietuvos dešrų?.. Agniausiasis į tai nei be, nei me. Tad komendantas jam: Nusimauk kelnes! — Liepiamasis nesimauna, muistosi. Tuokart valdovas dviem kareivom: Padėkit jam! — Šie tuoj įvykdė. Čia komendantas pamojo dar vienam savo palydovui, raumeningam vyrukui: Še bizūną ir įkirsk jam dešimt! tik karštų!

Čia mes nusigręšim į šalį, kad neregėtume, kaip karštos dešros teikiamos bei valgomos. O vis tiek girdim, tarp kitko, komendantą klausiant: Na, ar dar nori polskos žečpospolitos? ar dar per maža dešrų? — Ne, ne! nebenoriu, nebenoriu, panie komendancie! Komendantas į tai: Puiku! O budeliui: Juk mes nešykštūs? A? Tad pridėk jam dar penkias ir paleisk! — Lenkų herojus žviegia, kaip skerdžiamas paršas. Galop, pasijutęs laisvas, su-

grobė savo kelnes ir pabėgo, meiliai glostydamas užpakalį. O kiti, pakviestieji į nepriklausomas vaišes, tyli niauriai, į kits kitą žvalgos, spėliodami: o gal to vieno užteks ir mum nebekirs?..

O komendanto smilius jau taiko į sekantį, kur atrodo smarkesnis: prašau šen!

Šis eina negandingai, truputį vildamasis, kad gal neteks ragaut komendanto dešrų.

Bet kur ten! Pasikartojo pirmoji scena su bizūno žaibavimu, aukos žviegimu, perpintu klyksmais: pasigailėkit, panie komendancie! nebenoriu polskos žečpospolitos! niekuomet nebedalyvausiu!

Ir vėl slibinas komendantas ištiesė smilių: eikš! Ir vėl Babtų didvyris švino kojom dyrina ten, kur pirmuoju du. Ir pasikartoja kruvinas dialogas vanago su viščiuku...

O likusieji žečpospolitos kūrėjai jau mato: blogai! reik kietąjį sprandą nulenkt! Ir jie ima gailiai maldaut šaunųjį raitelį ant baltojo arabo: pasigailėk, pasigailėk, jomylista komendante! atleisk! Niekada daugiau taip nebekvailiosim! pasigailėk, pasigailėk!

Ar ilgai betruko ta gailingoji egzekucija? ar ilga susidarė tų užkampio „mučelninkų“ litanija Lenkijos garbei, — aš nežinau: pačiam neteko to nuotykio regėt, o žmonių pasakojimas, eidamas iš lūpų į lūpas, vis papildomas ir pagražinamas, o ir mano nenuskriaustas, pasidarė lyg legenda, kurią te pats herojus poetas Mikuckis istoriškai mum pateikia savo atsiminimuos.

B. Kviklys savo „Mūsų Lietuvos“ 2-me tome rašo, kad toks malšinamas Mikuckio žygis su tokia pedagogine priemone buvęs pritaikytas ten ruošiamai „sovietinei respublikai“. O ten pat rengtai Žečpospolitai netekę tų lietuviškųjų dešrų paragaut — apsiėję ir be to.

Jei to įvykio pagrindiniai faktai yra istoriškai tikslūs, gali kam kilti klausimas, ar jie buvo lygiai tiksliai teisėti bei etiški. Čia ne mano uždavinys tai spręst. Bet komendanto poeto žygdarbis tikrai buvo sėkmingas: daugiau nebeteko girdėt aname kampelyje jokių lenkiškų ginkluotų šurumburum.

Tas Juozas Mikuckis man visuomet atrodė įdomi asmenybė, su kuria pasižint taip ir paliko netekę (o būčiau norėjęs). Jis kiek primena vokiečių poetą Teodorą Koernerį, karį ir poetą, kuris ir poeziją kūrė, ir kovės su okupantu Napoleonu, ir žuvo kovos lauke. „Leier und Schwert“ — „Lyra bei Kardas“.

Juozo Mikuckio nuopelnai, atsikuriant nepriklausomai Lietuvai, buvo tokie įžymūs, jog jis būtų turėjęs užimt daug aukštesnę vietą mūsų respublikos padangėse. Bet kaip tik nuo jo gyvenimo zenito jo žvaigždė smarkiai krito žemyn ir tik po kurio laiko palengva vėl pusėtinai pakilo. Mat, jo gyvenimo lyroj būta tragiškos stygos, ir perkūno smūgis ją šiurpiai palietė.

Buvo balandėlė; buvo jos karvelis; buvo aplinkui ir daugiau karvelių; ir štai vienas ėmė ypač gretintis prie balandėlės; bet jos

karvelis, šaunus kaip vanagas, nepakentė varžovo; ir įvyko tragedija...

Nūn karys-poetas atsidūrė su visais mumis tremty, atvyko į Jungtines, tykiai gyvena garbioj Baltimorėj ir elegiškai skambina savo jautriąją lyrą.

ANKSTYVIEJI GROŽIO DAIGELIAI

Skurdus buvo Kaunas po pirmosios piktosios Audros. Gatvių grindiniai seniai nebetaisyti; šaligatviai dažniausiai mediniai, apipuvę, sulūžinėję, o kartais visai dingę; namai seniai nebedažyti; vakarais gatvės labai silpnai apšviestos — plėšikam bei vagim tikras jomarkas. Būdavo, eini naktį po kokio vaidinimo namon ta Laisvės Alėja. Jinai tokia tuščia, tyli, tamsi. Nameliai kaip išmirę. Užburtas miestas ir tiek. Šiurpu, rods, kokia žiežula ar raganius šmūkštels iš kurio užkampio ar koks driskis plėšikėlis.

O tai ėmė atsitikt anuomet dažniau ir dažniau, ne vien naktimis gatvėse ar kokiuos tyrlaukiuos, o ir dieną, ir butuos. Pavyzdžiui, vieną rytą keli plėšikai įsiveržė į prelato A. Dambrausko-Jakšto butą Š. Kazimiero draugijos rūmuos. Jis dar gulėjo lovoj. Jie liepė atiduot jiem visus pinigus, kuriuos jis vien turi. Prelatas maža teturėjo — atidavė visa. Vienas plėšikas ėmė jam grasyt: girdi, negali būt, kad toks įžymus asmuo tiek maža teturėtų! atiduok visa, o jei ne — matysi, kas bus! — Čia

įsikišo pats vadas: palikit jį ramų: jis doras žmogus — jis nemeluoja.

Tą pat rytą šalimoj Švenč. Trejybės klebonijoj kiti ar tie pat latreliai aplankė būsimąjį prelatą Stasį Jokūbauskį. Bet pikčiausias plėšikų žmogžudžių žygdarbis buvo netoliese Rumšiškio klebonijoj, maždaug apie tą pat laiką (1918 m. galas — 1919 m. pradžia). Klebonas buvo kun. St. Galkus, kūnu Galijotas ir jėga toks pat. Apie tą įvykį pasakojo mum Š. Kaz. draugijos rūmuos Rumšiškių vikaras kun. Stasys Irtmonas. Keletas ginkluotų plėšikų įsigriovė naktį į kleboniją, namiškius su vikaru uždarė atskiram kambary, o kleboną paėmė atskirai į nagą ir tai labai žiauriai. Atiduok pinigus! — Atidavė. — O kur parapijos bei bažnyčios pinigai? Atiduok ir tuos! — Klebonas aiškinas tų pinigų nelaikąs namie nei bažnyčioj. — Netiesa! meluoji! Kai tau paspirginsim užkulnius karšta geležim, tuoj atiduosi ir tuos pinigus, ar ne?

Ir ėmė nekaltą žmogų kankinti. Nieko neišgauna. Net patiem budeliam daros koktu, nebepakenčiama. Prašyte prašo: pasiduok pagaliau tu, šioks ir toks! Išduok!

Vargšas neišdavė, nes nebuvo ko. Kurį laiką dar pagyvenęs ir pasirgęs, mirė. Kai po jo sopulingo bandymo bičiuliai ir pažįstami jį klausė, kodėl jis toks galiūnas, neištraiškęs tų užpuolikų, kaip piktvabalių, kun. Galkus pasiaiškinęs: girdi, maniau, kad tai nieko nepadės, nes gi lauke, tur būt, glūdi visas būrys tų

bolševikų. O tai buvo ne bolševikai, tik paprasta kokių plėšikėlių „šaika".

Kai panašūs žygdarbiai darės vis dažnesni, visuomenei atrodė, jog reiktų imtis griežtų priemonių. Savaime siūlės rūsti, gūdi ponia — mirties bausmė. Beje, senojoj caristinėj Rusijoj mirties bausmė buvo jau panaikinta, liberaliem vėjam pučiant. Ir mūsų jaunesnioji inteligentija buvo to vėjo skaniai prisikvėpavus. Tasgatės, kai Rusijoj prasidėjo didžioji revoliucija su gausiais kruvinais išsišokimais, ir aš nykštukas drįsau viename katalikų laikrašty pasakyt savo nuomonę, kad reikėtų kruvinųjų darbų antplūdį sutramdyt, įvedus tam reikalui mirties bausmę, gavau karčių pipirų iš jaunųjų katalikų: ar esat matę? kunigas — ir toks nežmoniškas!

Tai buvo 1917 metais.

O štai dabar, 1918-1919 metais, tie patys ar kiti tos pat rūšies jaunieji veikėjai ėmė garsiai ir viešai šaukt: gelbėkit! greičiau įveskit mirties bausmę!

Nereikėjo nė oficialaus įvedimo: įvairūs tautos gelbėtojai ėmė savarankiškai, be ypatingų procedūrų, naikint tautos priešus, išdavikus, šnipus, tarp kitko ir šitokiu būdu: surišt rankas ir kojas — ir į Nemuno ar Vilijos eketę!.. Kuo ne linčas?

Didvyriai toli pralenkė aną mano teoriją. Ėmiau privačiai ir gana viešai protestuot. Išgirdau gana draugišką atsaką: Tylėk, varla! Ką tu nusimanai apie realistinę politiką?

Kalbėk savo brevijorių, rašyk savo eilėraščius mėnesienai ir laikyk liežuvį už dantų!

Ir ką manot? Neteisėti žygdarbiai davė teigiamas pasėkas (ypač kai įvesta teisėta mirties bausmė): užpuolikai, plėšikai, žudikai nuščiuvo, nelyginant žvirbliai, pajutę vanago šešėlį.

Tačiau gana tų dyguldagių bei dilgių — pasigrožėkim meiliom gėlėm.

Apsistojęs pastoviai Kaune, tuoj susidomėjau: ar nepateiks mum kartais ir vokiečiai kokių meno skanskonių, kaip kad pateikdavo prieš karą rusai?.. Ir štai sužinojau, jog tokią ir tokią dieną berlyniškė trupė vaidinsianti Miesto teatre populiarią anais laikais Leharo operetę Die lustige Witwe. Savo amžiuj nebuvau dar matęs jokios operetės, tad ryžaus eit pažiūrėt, ypač kad tai iš paties Berlyno, o ir dar: vokiečių karininkam ne bet kas rodoma.

Nuėjau. Radau ir būsimąjį prelatą Kazimierą Šaulį. Mat, anuo metu mūsų vyskupų dar nebuvo taip rūsčiai žiūrima į teatro bei operos meną. Vėliau jau neberegėdavau jo teatre, nes gi aukštai stovįs diecezijos valdyboj asmuo neprivaląs nusileist į tokias pasaulietiškas pakalnes.

Publika besanti daugiausia karinė. Aš parizikavau nusipirkt bilietą parterio pirmojoj eilėj, nors man tai buvo ir per brangu. Operetės muzika man iš karto patiko: lengvutė, melodinga. Atitinkamas ir turinys. Vaidilos vaidino ir dainavo gražiai, kaip man tuomet at-

rodė. Ypač paliko atminty primadona, vidutinio stambumo blondinė, vešliais plaukais, gražiu, net maloniu veiduku. Lig šiol dar atsimenu keletą labai populiarios arijos žodžių (o ir melodiją): ...Nun weiss ich genau — bin deine kleine, suesse Frau... O gal aš atsimenu ir ne taip genau?

Lig stipriai įsigalėsiant 1919 metams, neką teturėjom Kaune muzikos ar dainos, neigi teatro vaidinimų. Prisimenu vieną vokiečių smuikininko (bene Reichart) pasirodymą su akompaniatorium pianistu. Buvo tai Baltosios Gulbės salėj. Tuomet ji dar tebesivadino Rotušės sale, ir tik vėliau Vaižgantas pasiūlė ją pavadint anuo poetišku vardu (ji tikrai to verta). Ir visuomenė priėmė nesiraukydama, net su šviesiu šypsniu.

Beje, anas koncertas man atrodė visai geras. Tačiau jaunieji kauniškiai smuikininkai žydeliai, kaip girdėjau salėj, drįso kritikuot aną solistą. Bet jie manęs neįtikino.

Kas daugiau anuomet mum pateikė grožio žiežerkėlių? O gi ką tik iš komunistinės Rusijos pabėgę trys žiburėliai (moteriškos giminės): viena jauna ponia pianistė (pavardės nebeatmenu), kuri Baltojoj Gulbėj mum paskambino monotoniškai ir nuobodžiai visas Mendelsono-Bartholdy Lieder ohne Worte ir, mum išgelbėt iš to nuobodulio, Schuberto Marche militaire, bet taip sunkiai, nešvytuojamai ir neuždegamai, jog paliko mus šaltus, nors patį vargšė gal sūrokai paprakaitavo. Pu-

blika yra negailestinga: duok ar viską, ar nieko!

Antroji buvo Adelė Nezabitauskaitė, būsimoji Galaunienė. Pasirodė irgi toj Gulbėj. Padainavo su fortepijono akompanimentu eilę lietuviškų dainelių ir operų arijų ar šiaipjau žinomų madinių kompozitorių dainų. Pulika tai visa priėmė šiltai. Pajutus tą šilimą, mergaitė įsismagino — sėdo prie fortepijono ir, pati sau akompanuodama, išdrožė keletą kažkokių kupletų bisui. Dėkingas publikos vidurkis buvo pagaute pagautas ir plojo audringai. O aš vogčiom žvalgaus į keletą svetimtaučių (būta, mat, ir tokių drąsuolių!), ką jie mano apie tą fenomeną, kurį žmonės taip apibūdinę: pats groja, pats šoka. Vėliau ta mieloji Adelė buvo ilgesnį laiką mūsų operos primadona ir paliko mum šviesų atsiminimą. Kas žino, ar ta žvaigždelė dar gyva ant savo laurų pavergtoj tėvynėj? Būtų jai šiemet 69-ri metai, nes buvo gimus 1897.

Trečiasis žiburėlis (tiksliau — žiburėlė) buvo Unė Babickaitė, su kuria pereisim į naują skyrių.

UNĖ BABICKAITĖ

1919 metai. Sausis. 7 ar 8 jo vakaras. Sėdžiu savo kalėjimo trečiajam aukšte prie rašomojo ir kažką skaitau ar rašau. Gal tarp septintos ir aštuntos valandos.

Tik štai kažkas švelniai stuksena į duris. Prašom! — garsiai tariu, kad ir puskurčias išgirstų. Atsidaro durys — ir kyšt... vaiduoklė... Ne, ne vaiduoklė, nes nebiauri nei baisi... Aišku, kad moteris ar mergaitė. Stojuos ir klausiamai veizdžiu į ją. Nedidukė. Palaidas apsiaustukas, mano lig šiol neregėto fasono. Kažkokia naujoviška skrybėlaitė. Margų spalvų sijonėlis. Ta svečių kraštų padarėlė prisiartina smulkiais žingsneliais ir rimtai prisistato: Aš — Unė Babickaitė, kauniškės dramos kuopelės režisorė (taip ir tarė: režisorė). Man reikia dainų ir arijų vertimų dainavimui. Iš žmonių girdėjau, jog gerai verčiat. Tad ir atėjau, kad ir man šį tą išverstumėt.

Paprašiau ją sėstis, ėmėm kalbėtis apie jos muzikines studijas, apie dainavimą, apie vertimus, apie gyvenimą Petrograde, apie jos tėviškę Kupiškio krašte. Ji vietomis pavartojo posakių, kaip jie kupiškėnų tariami, kas mane vertė mandagiai juokčiot, kaip apygrynį žemaitį. Žinoma, jei aš būčiau mokėjęs taip dailiai komiškai papasakot jai ką nors tyrai žemaitiškai, ji būtų irgi skaniai juokusis.

Mudviem taip gyvai besikalbant, aš visą laiką ją diskretiškai stebėjau (bent pats taip maniau) ir šį tą pastebėjau: ji besanti dar jauna mergaitė, kokių 22 metų, kas vėliau man kaskart labiau paaiškėjo. Mūsų Enciklopedija čia yra suklydus, teigdama, kad Babickaitė gimusi 1890 metais. Vadinas, kai ji pirmąkart man pasirodė, būtų turėjus jau 28. Ji pati man

sakės gimusi 1896. Tiesa, sakoma, kad šiuo atžvilgiu moterim negalima esą tikėt. Bet aš anuomet, be jos, turėjau dar du liudytojus: jos išvaizdą ir savo akis, jau svieto mačiusias.

Tasgatės, aną vakarą ją stebėjau. Tiesa, labai kukliai: dar savo gyvenime nebuvau turėjęs reikalo su tokiais nepaprastais padarais, kaip dainininkėm ar dramos artistėm. Ji, mat, studijavus Petrograde ne vien muziką, o ir teatro meną. Jaučiaus ją gerbiąs. O ir besigrožįs. Ne be pagrindo: ta aušrinė šypsena tose jautriose lūpose... Po 45 metų, kitam žemyne, kito tipo moteris panašiai šypsosis. Tai — Jaqueline Kennedy: shy sweet smile (Alden Hatch).

Bet atgal į 1919 m. sausio vakarą.

Beveizdėdamas į aną Unę, klausiau save: nejau ji iš tikrųjų tokia graži, kokį įspūdį daro? Nedidelė galva su vešliais tamsaus riešuto spalvos plaukais. Po tuo gražiu kuokštu plati, tvirta, atkakli kakta su ryškiais antakiais, kurių šešėly prigludę didelės rudos akys, kur nesako, ką žiną bei jaučią, nebent kai sujudins kokia vidujė vėtra. Negalima pasakyt, kad nosytė forminga: mat, apačioj paplitus ir kiek riesta. Smakriukas apskritas ir švelnus, kaip ir šypsnis. Žandikauliai kiek mongoliškos išvaizdos. Veidas-sveikai baltas, trumpas, platus, kaip katytės (irgi Jaquelinės). Iš viso ne harmoningai taisyklingas, o tikrai patrauklus. O kai nušvinta tuo ilgesingai svajingu šypsniu,

tai ir labai žavus. O čia dar jaunystė. Rusai sako: molodost krasit (jaunumas gražina).

O tuo tarpu viešnia kalba, kalba, kaip upelis teka, kalba lengvai, gyvai, sąmojingai, tuo savo minkštu, plačiai moterišku, nosiniu balsu, tartum kiek svetimtautiškai. O aš, beveizdėdamas ir besiklausydamas, kur reikiant atsakinėjau, kur reikiant paklausiau. Ir mudviejų pažiūros nuostabiai sutinka. Ar ji stengias man įtikt, ar aš jai? O gal abudu to siekiam (ar ilgam?). Ir išeina taip, lyg abudu į tą pat sidabro dūdelę pučiam. Susidarė tikrai jauki atmosfera.

Atsisveikindama viešnia išgavo iš manęs pažadą, kad netrukus ją aplankysiu. Ji gyvenanti su motina ir broliu Petriuku prie pat Vytauto kalno, pačiame Laisvės alėjos gale, kairėj, Jakovickių name.

Jai išėjus, paliko mano prastoj buveinėj kažkas kvapnu, gyva, žaviai švytį. Vadinas, mūsų nusidėvėjusiam, apšepusiam Kaune esama ir skaisčių pragiedrulių, kultūringų, net sofistikuotų.

Kantriai palūkėjęs porą savaičių, nuėjau pasidžiaugt anuo pragiedruliu. Buvo tai pavakarė, bene antroj sausio pusėj.

Didelis vaismedžių sodas, o jame senas, medinis, vienaukštis, būdingas miestelėnų namas, kaip kokiuos Telšiuos, ar Raseiniuos, ar Ukmergėj 20 amžiaus pradžioj.

Įeinu į tą neaukštą butą. Margoji Peterburgo Paukštė besanti namie. Priėmė mane jaukiai, kaip seną pažįstamą, nušvitusiu veiduku, kuris darė savotišką įspūdį: viršutinė veiduko dalis, akių nušviesta, tartum šelmiškai juokias, o apatinė, su platoka burna ir jautriom, subtiliom lūpom bei švelniu smakreliu, ilgesingai šypso, su kažkokio liūdesio priemaiša. Apsivilkusi naminiais drabužiais, bet švariais ir estetiškais. Dabar pastebėjau, kad nuaugusi labai garkščiai.

Įsivedė į saloną, apstatytą, kaip aniem laikam, visai dailiai ir gana moderniai. Pasodino mane garbingoj vietoj, prie sienos, bene šalia užžibintos lempos, šalia žemo staliuko; pati atsisėdo priešais, ir ėmėm gyvai kalbėtis (tiksliau — ji kalbėjo, o aš klausiaus). Pasakojo apie savo gyvenimą Peterburge, apie savo kursus, apie įžymesnes pažinias —įžymybes: poetus, muzikus ir kitus kitokius, apie dorovinius pavojus merginai vienai didmiesty. Vaišino arbatėle. Parodė ir savo talentų: dainuoti tai nedainavo šį kartą, bet gana pakankamai parodė iš visų pusių savo grakščią figūrėlę, it gyva liepsnelė, besisukinėdama po kambarį; kaip tikra balerina pademonstravo, kaip savo rankas padaryt besiraitančiom angim (rusų baleto mokyklos „zmeika“ — angiukė): Unės palaidinėlė trumpom rankovikėm, ir štai tos labai grakščios rankos ėmė angimis runguotis, banguote banguot nuo peties iki pirštų galiukų, tartum būtų iš plonos gumos padarytos.

Tiesiog nuostabi iliuzija. Niekuomet pirmiau nebuvau nieko panašaus regėjęs, nei vėliau nebeteko.

Visame tame pobūvy Unė savo mimika, mostais, visu savo elgesiu pasirodė esanti vaidila-aktore, tarp kitko, gerai pamėgdžiojanti kitus žmones. Parodė beturinti ir ryškią komikės gyslelę: atsimenu, man atsisveikinant, prieš paduodama man paltą, ji labai gyvai bei juokingai pavaizdavo, kaip mūsų vyrai, beužsivilkdami paltą, gauną stipriai pakovot su tuo nevydonu. Bežiūrėdamas tyliai pasiryžau taip nesivilkt. Ir tai pasiliko visam gyvenimui.

Taip ir pradėjome vienas pas antrą protarpiais lankytis. Nedažnai, bet ir neretai. Taip iki 1919 m. rudens.

Pirmojo savo vizito metu man neteko matyt nei Unės mamytės, nei brolio Petriuko, neigi Kazio; o brolio Vytauto taip ir palikau iš viso nematęs, vien fotografiją: anuo metu jis buvęs kažkur mokytoju. Su Kaziu anuomet teko pasižint, bet vien trumpam; paskiau mūsų keliai retai besusikryžiuodavo: sesuo išvyko ilgam į Jungt. Amerikos Valstybes, paskui ilgokai gyveno Vokietijoj ir ypač Prancūzijoj, o Kazys pasirinko militarinę karjerą, pasidarė šauniu kariu ir Neprikl. Lietuvoj buvo pasiekęs net gen. štabo pulkininko laipsnį. Nuo bolševikų jam pasisekė pasprukt į laisvąją Ameriką ir nutūpt Čikagoj, kur jis sėkmingai verčias prekyba.

Tų pat 1919 m. pradžioj, apsilankęs kitą kartą pas Babickus, pasižinau su Unės motina bei broliuku Petru. Motina, Agota Babickienė, anuomet buvo dar nesena, bet liguista, kiek palinkus, kosulinga. Vyras miręs jau senokai. Našlei teko vaikus ir išaugint ir per mokyklas perleist. O Babickai buvę neturtingi. Tad motina gavus labai ir labai privargt. Dėl to ir sveikatą praradus.

Veido bruožais ji buvo visai nepanaši į dukrą Unę, užtat stipriai panaši į sūnų Kazį, o ypač į Petrą. Dukra, tur būt, buvo atsigimus į tėvą.

Visuomet stebėjaus tų šaunių vaikų motinėle, tokia kuklia, tokia darbščia, tokia atsidėjusia vaikams. Tai buvo pavyzdinga lietuvė -motina, drįsčiau net pasakyt — šeimos gyvenimo herojė. Seniai jau ji mirus. Bet vis dar ją maldingai prisimenu...

O Petriuką, Petrą Babicką, kaip galėčiau pamiršt? Anuomet jis ėjo dar tik 16-tus metus ir nebuvo dar išaugęs iki vėlesniojo savo ūgio (kur pasidarė visai neniekintinas), tad vaikinas atrodė nedidukas. Bet kaulai stambūs — bus vyras, kaip reikiant. Galva nemaža ant atitinkamai plačių petukų. Veidas pailgas, liesas, išblyškęs, tauriais šiauriečio diplomato bruožais. Jaunuolis atrodė dailiai išauklėtas, aristokratiškai mandagus, kalboj santūrus ir ne pagal amžių išmintingas. Gerokai prasilavinęs ir apsiskaitęs. Mėgstąs visur estetiką bei grožį ir jo reiškėją — meną, ypač poe-

ziją (ir apskritai literatūrą). Bebandąs paišyt bei tapyt. Beturįs ir bevartojąs satyrinės druskos. O besąs draugiškas, malonus, net lipšnus. Iškart jį pamėgau. Ir tas jausmas bei nusistatymas pasiliko visam.

Anuomet negalėjom nė nuvokt, kuo tas įvairiapusiškai gabus vaikinas pasidarys gyvenime. Tur būt, rašytoju ir poetu? o gal tapytoju? Įspėjom, jog bus rašytojas, apskritai kalbant: poetas, beletristas, publicistas. Nė sapnuote nesapnavom, kad jis bus „Radijo Dėdė", o tas dėdė virs diplomatu!

Bent trumpai perbėkim jo gyvenimo etapus: baigė Panevėžio gimnaziją; studijavo VD Univ. literatūrą; buvo mokytoju Jurbarko gimnazijoj; darbavos valstybės radijofone; redagavo „Mūsų Vilnių"; Šaulių sąjungoj buvo kultūros skyriaus instruktorium; apkeliavo daugelį Vak. Europos kraštų, Mažąją Aziją, Šiaurės Afriką, plačius Šiaur. ir Pietų Amerikos plotus; nuo bolševikų pasitraukė į Vak. Europą, paskiau išvyko į Ameriką, galų gale apsistojo Brazilijoj, Lietuvos atstovybėj, atsiskyrėliu - pesimistu, beveik mizantropu. Susišom, bet retai. Tačiau vadinam viens antrą broliu, kadangi jungia mudu šviesus jo sesers Unės atsiminimas.

Buvom spėję, kad Petras, rasi, bus rašytojas. Įspėjom. Bent brūkštelėkim per jo kūrybos augmenėlių galvutes:

1931 m. P. Babickas išleido savo apysakų rinkinį „Vakar", 1933 m. „Marių pasakas",

1938 „Gintaro krantą“. Išspausdino 4 eilėraščių rinkinius — „Geltona ir juoda“ (1930), „Žmogaus remontą“ (1934), „Toli nuo Tėvynės“ (1945), „Svetimoj padangėj“ (1948). Nepamiršo jis ir vaikų: jiem skyrė „Nuostabią Jonuko kelionę“, „Tra ta ta“, „Murziuką“, „Vilniaus vaikus“, „Aš karys“, „Gyvenimas laimė“. Aprašė savo keliones „Eladoj“ (1939) ir „Brazilijoj“ (1951). Net ispaniškai išspausdino „Lithuania“ (1947). Dabar jis glūdi Rio de Janeiro'je, skendėdamas depresijoj, manydamas, kad Brazilija su visu pasauliu smunka „velniop“.

Dabar grįžkim į 1919 m., prie jo sesers.

Prieš išvažiuodama tą rudenį į Ameriką, ji turėjo, be abejo, kuo nors pasireikšt meno dirvoj, kaip instruktorė-mokytoja ar ir estradoj, arba ir scenoj, nes juk reikėjo pragyvent.

Į jos meninius pasirodymus viešumoj anuomet patekau bene tris kartus. Vienas buvo Baltojoj Gulbėj — jos „dainos vakaras“. Salė nebuvo tuščia. Publika švari ir svari. Turėjau tokį įspūdį, kad, parafrazuojant Baranauską,

ir kunigėlių galvos pro pasauliečių plyšį,
lyg pro samanas grybai, sarmatlyvai kyši...

Tarp kitų buvo ir Vladas Jurgutis, anuomet dar kunigas, seminarijos profesorius ir klierikų prefektas.

Tarp kitko, dainininkė padainavo keletą populiarių liaudies dainelių. Balsas besąs minkštas ir šiltas mezzosopranas; tik kartais bando kaip ir nutrūkti: matyt, mergaitė buvo sklidina baimės ir stipriai jaudinos. Bet herojiškai bandė apsivaldyt, pavartodama vaidybinių priemonių — mimikos, mostų ir kt. Be to, vartojo ir koketinių priemonių (sėkmingai): sakysim, čia leis savo sukniai slystelt žemyn nuo vieno petelio ir tuoj kukliai timptels nenaudėlę atgal; čia vėl ta neklaužada smuktels nuo antrojo dailaus petelio, o Unė dar kukliau užtrauks šelmę į reikiamą vietą.

Klausytojai, nors jautė, kad koncertukas nebuvo aukštos meninės vertės, bet gi nuoširdžiai plojo: ką gi? juk tai pirmieji mūsų bepumpuruojančio meno žiedai, tad itin mieli. Ypač uoliai plojo biaurioji lytis; mat, dainininkė atrodė moteriškai patraukli.

Atrodo, kad Unė Babickaitė gana anksti nutarė, jog jai lemta reikštis ne dainuojamoj srity, o kitur. Nei prieš išvykdama į JAV, nei grįžus į Lietuvą neberuošė dainos koncertų; bet nei Amerikoj, nei Vakarų Europoj. Bent man neteko girdėt nei iš žmonių lūpų, nei iš laikraščių, nei iš Unės. Ji pasirinko kitą meno šaką — vaidybą.

Jau 1919 m. bene pavasarį ji pasirodė Miesto teatro scenoj kažkurioj pjesėj, kur ji viena pati ir vaidino ir deklamavo. Dabar nebeatsimenu nei dalykėlio vardo, nei turinio. Atsimenu tik vieną rizikingą smulkmeną (o

greičiau stambmeną), kokios lietuviai savo scenose nebuvo dar regėję. To vakaro jos suknelė buvo, taip sakant, topless: viršutinė liemens dalis pridengta (ar pradengta) vien gana perregimu muslinu, ar tiuliu, ar kaip jis ten. Unė tartum pramatė dabartinę fasondarių kovą už topless dresses for ladies. Spėju, mamytė ją už tai gerai pabrūžino. Ir aš daviau nesaldžių pipirų. O ji vien nekaltai šypso ta savo sweet shy šypsena...

Bet ar taip šypsojo moteriškoji publika? O gal nesąmoningai ar sąmoningai jai pavydėjo?.. Vai, ta anuometinė Unė!

Nustebsit: Babickaitė anuomet pademonstravo teatre ir savo šokio meną. Ne kokiais klasikiniais skanskoniais, tik mūsų liaudies perlais (šokamais). Pasirinko ji tam kartui ir partnerę — Marytę Marcinkevičiūtę, būsimąją mūsų operos dainininkę Lipčienę, ir, berods, dar antrą kažkurią mergytę (lyg per sapną mėklinuos ją būsiant buvus Agotą Sabaliauskaitę, būsimąją Antanienę Milčiuvienę, krik. dem. politiko ir valstybės kontrolieriaus Milčiaus žmoną). Iš viso tų trijų gracijų pašokimo beatsimenu vien suktinį. Tą jos atliko ugningai ir sutartinai, o Unė ir labai grakščiai. Ką gi? ji buvo jau specialiai mokiusis šokt balete, o partnerės buvo dar vien amatorės.

Susimezgęs dabar meno siūleliu su Maryte ir Agute, prisiminsiu čia keletą asmenų, su kuriais pasižinau pas ar per Babickaitę.

KELETAS NAUJŲ ASMENŲ

Pradėsiu nuo anų suktinio mergužėlių — Agutės ir Marytės.

Jiedvi susipažino su manim anksčiau, 1918 metų gale, kai dar buvau Babickaitės nė matyt nematęs. Vieną gražų vakarą anos dvi panos žiū ir beateiną pas mane. Nebaikščios, net kikena, į viena antrą pažvelgusios. O ko atėję? — Taip sau, pasižint... Kalbėjomės neilgai, bet ir to pilnai užteko, nes užprašė pas jas lankytis. Agutė gyvenanti su tėvukais Aleksote, beveik priešais Vytauto bažnyčią gana aukštai viršum Nemuno, — reginys puikus. O Marytė su savo gimdytojais ir broliais-seserim klestinti antroj miesto pusėj, ant benediktinių kalno, viršum Kauno, — reginys irgi ne bet koks: pamatysit pats!

Pirmiausia apsilankiau pas Marcinkevičius. Rūpestingai palaikomas medinis namelis, kaip neskurdžių miestelėnų. Viduj salonėlis su atitinkamom miestelėnų ištaigom. Na, ir atitinkami šeimininkai: ponia nedidukė, putli, jaunyvai atrodanti moteris, blyškiu, gražiu veideliu, labai panašiu į Marytės, tik švelnesniais bruožais; kalba neblogai lietuviškai, tik su kauniškių lenkų akcentu; vyras truputį aukštesnis už žmoną, tikrai vyriškas, plačiais pečiais, iškilia krūtine, trombono balsu, muzikalus, labai mėgstąs giedot bažnyčiose: kai paleidžia balsą, visi maldininkai sužiūra — kur to „prajovo" šaltinis. Karštas patriotas (ir vaikus tokius išauklėjo); ne be reikalo Mar-

cinkevičiai kažkuriuo ten būdu esą paties Maironio giminės ar gentys!

Tie tatai Marcinkevičiai (vėliau Marcinkai) buvo vaišingi ir žmoniški, tad veikiai sutapom, ir prašomas ėmiau lankytis. Vaišindavo skaniais valgiais ir nuostabia vyšnine.

Pats Marcinkevičius, sukakęs penkiasdešimt, prisiklausęs operų bei dainininkų, kuo neiškirto netikėto pokšto: juk jis turi balsą, ar ne? dar gi ne blogesnį už mūsų operos pirmųjų! taigi, kodėl negalėtų dainuot drauge su jais? Tad ims ir išeis dainavimo kursą pas prof. Marinį, kur taip gražiai išmokė dainuot ne vieną mūsų jaunesniųjų dainininkų!

Nepaisydamas mūsų atkalbinėjimų, jis nužygiavo pas Marinį ir pareiškė turįs gerą medžiagą ir norįs mokytis dainuot, nors esąs jau nebejaunas, nes turįs su mažiuku viršum beveik tik penkiasdešimt.

Profesorius, iš mandagumo sutūrėdamas šypsulį, paguodos dėlei patikrino jo balsą ir ausį ir saldrūgščiai pareiškė: medžiaga yra, klausa irgi; bet... bet... kai profesionalai dainininkai jau ruošias eit į pensiją, tamsta jų amžiuj kaip tik nori pradėt mokytis jų specialumo! Ne, gerbiamasis, rimtai patariu mest tą pasivėlinusią idėją. Juk, jei ir baigtum dainavimo kursą, būtum jau senas žmogus, ir niekas nebepriimtų į operą nei kas bepadėtų ruošt koncertus, o ir publikai nebebūtum jokia atrakcija.

Senis priėmė tą nuosprendį stoiškai, sta-

mantriai parstypino į savo kalnelio gūžtą, dar kurį laiką ėjo savo tarnybos pareigas miesto savivaldybėj ir be jokių operinių žestų kukliai pasimirė.

Aplankiau jį, namie pašarvotą, ir ilgokai grožėjaus velionies veidu: toks nušvitęs rimty, tokia gera šypsena bežydįs. Savo gyvenime kitos tokios mirties šypsenos nesu matęs. Lyg šypsnis iš rojaus.

Į tėvelį veidu panaši buvo antroji, jaunesnioji dukra Vinifrida, kurią visi vadindavom Venyte. Ji buvo žemesnė už Marytę, dėl to atrodė platesnė. Veidukas trumpas, tad atrodė platus. Bruožai ryškūs, bet dailūs. Plaukai beveik juodi ir tankūs. Akys didokos ir paslaptingai tamsios. Jei Marytės akys buvo šviesiai šelmiškos, protarpiais svajingos, ilgesingos ir graudžios, tai Venytės tirštai ir tamsiai šelmiškos, kur kipšiukai išdykauja. Tikra čigonikė. Tad ne dyvai, kad iškunigis Liudas Adomauskas, bolševikas, buvo ja maloniai susidomėjęs (mat, juodu tarnavo drauge kurioj ten valstybinėj įstaigoj). Pati Venia mum gyrės, kad tas Liudas gebąs ją užkalbint šventais kunigų poterių žodžiais: Venite, adoremus (Eikšekit, pagarbinkim).

Vėliau tą Venytę retai besusitikdavau. Ir dabar, 1965 m., ji tebesanti gyva Lietuvoj — taip man rašė sesuo Marytė, kuri nūn skurstanti Kaune.

Du jos broliai, Soteras ir Feliksas, abu bruožais panašūs į tėvą, abu stambiakauliai,

abu ganėtinai ištįsę, abu kaip iš molio nudrėbti. Sotero veidas švelnesnis, kiek gražesnis, o žydi rožėm skruostuose, lyg grožio salone nudažytas. Lūpos geba geraširdiškai ir kiek naiviai jus pasveikint šypsniu. Kai lenkų raiteliai įsiveržė giliai į nepriklausomąją Lietuvą, gimnazistėlis Soteras tuoj išėjo savanoriu įsibrovėlių mušt. Vėliau pasirinko karinę karjerą. O Feliksas išėjo į jūrininkus ir džiugiai plaukiojo po jūres-marias, patirdamas visokių nuotykių, juodų ir baltų, rudų ir geltonų, saldžių ir karčių, linksmų ir liūdnų. Kai grįždavo, pastebėdavom, jog jis eina vis aukštyn ir platyn. Kai žengia, tai grindys linksta, opiai sustenėdamos, — tikras jūrių-marių vilkas (tikriau būtų meška, bet mandagumo dėsniai neleidžia taip pravardžiuotis, tad prašom atleist, smarkusis jūreivi). Žengia — liemuo ritmingai krypuoja. Žengia, plačią krūtinę atkragiai priekin stumdamas. Aštrų erelio žvilgį į tolybes paleidęs, svariai žirkliuoja jis savo keliu, kaip niekur nieko. O pasaulio uostuose lengvosios mergiščios alkanai lydi jį sužavėtom ir žavinčiom, padažytom akim.

Bet grįžkim prie Marytės, nes reikia su jos sužadėtiniu pasižint.

MARYTĖ IR NIKAS

Marytė Marcinkevičiūtė pirmojo karo metu baigė gimnaziją Maskvoj. Ten ji pasižino su studentu Mikalojum Lipčium. Jis jai patiko,

kaip gražios išvaizdos studentas, rimtas, gražių manierų, malonus vyrukas — tikras lipčius! O dar paties Maironio seserėnas! O ir Marcinkevičiai dėjos esą kokie ten to prelato -dainiaus giminės ar gentys. Tad ne dyvai, kad juodu greit suartėjo, nes ir jaunutė Marytė buvo dailus bei simpatingas padarėlis. Netrukus juodu ir visai prilipo prie viens antro. Kai aš su Maryte pasižinau, ji pasisakė jau esanti su Lipčium susižadėjusi. Na, Dieve, laimink!

Anuomet tas kauniškis Bajardas, riteris be baimės ir priekaišto, dažnai apsilankydavo Marcinkų kalnely, o ir aš maž ką rečiau, tad ir mudu toj jaukioj atmosferoj, meilei žydint ir kvepiant, beregint susipratom, suartėjom ir pasidarėm glaudžiais bičiuliais iki gyvenimo galo. Jis man vienas iš penkių ištikimiausių sielų. Be jo, turėjau tokius vien Jakštą, Maironį, J. Vizbarą ir Lembertą.

Tasgatės, Bernardynių kalne turėjau jauną gražią įsimylėjusią porelę, kurie ir man iš savo laimės pilnumo nulašindavo lašelių. O kadangi buvau jų patikimas patikėtinis, tai man tekdavo ir jų širdies paslapčių nugirst. O tos paslaptys buvo aiškios, kaip giedros dienos, ir jų meilė — lyg saulėtas pavasaris, tik be gūdžių apsiniaukusių protarpių, be audrų, be griaustinių, skaisčiai, karštai ir lygiai deganti, kaip didžioji šventa žvakė Velykų metu ties didžiuoju altorium.

Vieną turėjo juodu, taip sakant, susigraužimą (bet neskaudų) — kad Maironis bei jo

sesuo Marcelė, jo ištikimoji draugė, globėja ir jo ekonominių reikalų dorotoja, nelabai tepritarią Mikalojaus pasirinkimui, nes Maironis kažkodėl truputį nusistatęs prieš Marytę. Bet mum visiem bendrom pastangom pasisekė nuteikt Dainių, taip jog jis ir sutuoktuves atliko ir suruošė pas save didelę puotą tame savo puošniame valgomajame, kur savo laiku kunigaikščiai bei grafai vaišindavos. O tempora, o mores! — galėjo dejuot Kauno lenkučiai, žiūrėdami į švytinčius palociaus langus. Ar čia dangus griūna, ar žemė lūžta, kad chamai virto ponais?

Tos vestuvės įvyko 1920.II.16. Vakaro puotoj dalyvavo daug svečių: ilgas stalas buvo ištisai apsėstas. Garbės gale, žinoma, sėdėjo nušvitę jaunavedžiai, tik juodu vienu du. Šalia jaunosios, savaime suprantama, Maironis. O aš, laikomasis dar jaunu, atsidūriau ne tiek garbingame gale, dešiniajame stalo ilgy. Žinoma, sočiai ir skaniai valgyta (o-o! sesuo Marcelė buvo ne bet kokia šeimininkė) ir blaiviai, bet skaniai išgerta, garsiai nesijuokta, kojos laikyta korektiškai, rankos dar labiau, liežuviui neleista pasileist, o kas nepaprasčiausia — nešokta. Ir žinote ką? Nedaug tebūta prakalbų, ypač ilgų. O kas beveik netikėtina, viena kalba buvo visai nekalbėta! O tai įvyko štai kaip:

Aš, savo kuklioj vietoj tyliai sėdėdamas, mažne visai pamiršęs, kas, kur ir ką, minty uoliai audžiau mažą prakalbikę. O tas šelmis

Maironis, kur viską pastebėdavo, pastebėjo ir mano rimtą veidužį ir, kaip geras psichologas, tuoj suprato, ką tai reiškia (tur būt, iš savo paties patyrimo) ir, ką veikęs, ko neveikęs, garsiai atkreipė svečių atidą manęsp: Žiūrėkit, žiūrėkit — poetas Vaitkus jau ruošias prakalbėti!.. Mane kaip šaltu vandeniu perpylė. Na, jei šitaip, manau sau, tai aš visiškai nekalbėsiu!

Medaus mėnesio Mikalojus su Marija, kiek numanau, kaip ir neturėjo, kadangi Lipčius anuomet jau buvo žvalgybos skyriaus viršininku, o laikai buvo valstybei pavojingi, tad jam darbo buvo lig virš ausų: ir jaunutį skyrių tobulint, ir dieną-naktį budėt, kad valstybės priešai neiškirstų kokio žalingo pokšto. Tad Mikalojui (žmona jį vadino Niku) nebuvo įmanoma pasišalint kur nors į ramesnį kampelį pasidžiaugt savo laime. Beje, nuolat ir iš visų pusių jam grėsė pavojai iš bolševikų bei lenkų. Jis man papasakojo, kaip tų pavojų bijojęs Liudas Gira (buvęs prieš jį žvalgybos skyriaus viršininku): nakčiai užsirakindavęs, užsisklęsdavęs, pasistatydavęs prie durų du kulkosvaidžius; bet dar to negana — atsistatydinęs iš viso iš tos nelemtosios tarnybos. O Lipčius? Na gi, prisikabinęs revolverį prie šlaunies, žygiuodavo sau po Kauną, kaip niekur nieko! Aš jį drausdavau, mat, bijodavau už jį ir... už save: kai apsilankydavau pas juos (pas Marcinkus) ir naktį reikdavo grįžt pėsčia namon, mandagusis Nikas būtinai ant-

simesdavo palydėt, o nepasiimdavo kartais jokio ginklo; man tiesiog būdavo baisu: juk, jei kas kėsintųs ant jo, tai ir man galėtų tekt; o, jei vienas pats eičiau, kas gi ant manęs kėsintųs?

Bet vieną kartą net drąsusis Nikas buvo išsigandęs.

Kai tik praėjo savaitė po jo vedybų, Kaune kilo nedidukė revoliucijėlė. Buvo tai sekmadienis. Priešpiet užėjau pas kan. Antaną Alekną, istoriką, profesorių, pasiplepėt apie bėgamuosius įvykius. Abu gyvenova š. Kazimiero draugijos rūmuos: aš trečiajam, o jis po mano kojom antrajam aukšte. Šnekavos, o šit, lyg stambūs sausi žirniai, ėmė pliauškėt į mūsų rūmų sieną kulkosvaidžių kulkos nuo Aleksoto kalno. Susipratova susigūžt tarplangėse: per storą sieną tos kulkos nepersismeigs! Taip ir įvyko. Net ir pro langus tos širšės neįzyzė.

Tačiau netrukus atsiskubino pas mane (gal sumos išklausęs) Nikas. Truputį susijaudinęs. Kiek blyškesnis, nei paprastai. Sako: sukilimas. Nežinia, kaip vyks... Gal jie laimės... Viskas daroma, kad nelaimėtų. Bet... jei jie laimės, — man galas. Kaip manai, bičiuli? Ar man pasilikt, ar bėgt... jei mūsų bus prakišta... Mano pasiruošta. Automobilis laukia.

Aš tvirtai pritariau, kad geriausia bus bėgt. Ir mudviejų nuomonės bei pasiryžimas sutapo.

Tačiau Nikui neteko bėgt. Anaiptol: sukilimo liepsnelė pasisekė lengvai užgniaužt, ir

Lipčius, gražiai pasidarbavęs, 1923 m. iškilo į vidaus reikalų ministerijos viceministerius. Iš jo viceministeriavimo mum, senamiesčio piliečiam, paliko ryškiai bei saldžiai minimas vienas jo žygdarbis: jis sutvarkė svarbiausiųjų miesto gatvių šaligatvius, kurie prieš tai buvo tiesiog apverktini. Tačiau Lipčius neilgai teministeriavo: jam labai rūpėjo vykti Paryžiun ir toj pasaulio kultūros sostinėj išeit valstybinius (politinius bei finansinius) mokslus. Tad 1924 metų pradžioj išvyko tenai su žmonele, kuri tenai norėjo išeit muzikos, ypač dainavimo, mokslus. O draug su jais išvyko ir mano branginamas kun. Povilanis, š. Teologijos Kand., mūsų Kazimiero draugijos siunčiamas Amerikon papiningauti — parinkti draugijai naujų narių. Pirmiausia keli žodžiai apie šį kunigą, kadangi daugiau nebeteks šiuos atsiminimuos jis paliest. Buvo jis žinomo prelato Antano Povilonio brolėnas; kaip ir anas, gerai susipratęs lietuvis, išmintingas, energingas asmuo. Bėda buvo su jo pavarde: nežinodavome, kaip jį vadint: Pavilaniu, Paviloniu, Povilaniu ar Poviloniu? Jis ir pats pajuokaudavo. Ar man šiaipjau skamba ausyse, ar skamba jo prisiimtoji pavardė lyg iš didžio tolio, bet tas garsas lyg skamba „Povilanis". Tačiau galvos neguldyčiau. Nuvyko jis į Jungtines Valstybes ir ėmė mum, kazimieriečiam, cūdus daryti: rinko narius bei pinigus, kaip grybus rudenį, nors pirmiau čia buvęs mūsų atstovas kun. Kaščiukas jau buvo pačią grietinę nugriebęs

ir mum atsiuntęs, bet ir sau susitaupęs šį-tą ir išvykęs į Romą doktorato įsigyt. Povilanis apsisuko dar šauniau, nes sąlygos jau buvo žymiai sunkesnės, ir parėmė š. Kazimiero draugiją labai žymiai. Bet gi ir įvarė jis mūsų administracijai, ypač ekspedicijai baimės bei vargo! Kai ateidavo iš Amerikos jo laiškas, mes voką atplėšdavom su nemaža baime, kadangi mažne visuos jo laiškuos rasdavom sau perkūnų su žaibais: kodėl taip ilgai neatsiunčiat knygų? kodėl tiek klaidų adresuos? kodėl knygos Amerikos skaitytojam netiksliai parenkamos? Kad jūs ten man daugiau tiek nemalonumų, tiek gėdos nedarytumėt!! Kas matęs tokį ištižimą, tokį apsileidimą, tokią netvarką! ir t.t., ir t.t.

Kiek atsigriebdavom, kai mažne kiekviename laiške rasdavom po gražų dolerinį čekį. O ir naudingas jis mum buvo, kad išmuštravo mūsų ekspediciją, o ir mus, valdybos narius... Dieve, duok jam dangų!

Betgi jis gal jau seniai ten yra: mat, spėriai ir sėkmingai pasidarbavęs, jis mum pranešė: gana jum vargau — noriu ir sau pačiam, o ir žmonių dūšiom šį-tą padaryt! Susiraskit, jei norit, kitą kokį vargšą kunigėlį, kuris panortų jum pustuščiam vandeny pažvejot!

Na, ir susiradom dar vieną auką-veikėją, kur drįso dėl mūs vykt į tą aukso kraštą pagraibstyt aukso trupinėlių. Buvo tai mielasis kun. Raila, „Monstrancijos Spinduliuose“ autorius, kuris ir sau susirado gyvenamą vietelę,

o prieš tai ir mum dar šį-tą sugraibstė. O dabar jis čia Amerikoj labai sumaniai kunigauja ir mikliai visuomeninę mankštą atlieka.

Bet dar žodis (paskutinis) dėl to Povilanio: mumis nusikratęs, jis laimingai nutūpė klebonu Mt. Carmelio parapijėlėj; bet netrukus, eidamas skersai gatvės, įsigilinęs į laikraščio kontempliaciją, susilaukęs motorkarį užvažiuojant ir žemėn jį pertrenkiant, po ko šaunusis vargšas ir pasimirė.

Gavęs tą žinią Kaune, stipriai susijaudinau ir giliai susimąsčiau. Štai nebėra to gyvo, išmintingo, malonaus jauno vyro, kuris būtų galėjęs dar daug gero padaryt, o mes likusieji, kur gal jo neverti, štai dar gyvenam ir gal ilgai gyvensim. Kodėl taip?..

Po keturiasdešimt su viršum metų matau jį, kaip gyvą: vidutinis, proporcingas ūgis, tamsus rauplėtas veidas, delikatniais bruožais, pailgas; tamsūs, ryškiai žilstą plaukai; rimta povyza, kuri prireikus gali virst rūsčia; bet santyky su žmonėm geba sušvelnėt ir nušvist ir nuolaidžiai - draugiškai šyptelt. Visuomet rūpestingai apsigerbęs, švariai ir fasoniškai apsidaręs. Mėgsta santykius su viršininkais, moka priartėt prie jų, stengias pasikviest pas save ir mokamai pasižmonėt. Tiesus kelias į hierarchijos eiles. Ir turėjo šansų juo paėjėt.

Dabar palikim jį amžinai ilsėtis kukliam Mt. Carmelyje ir grįžkim pas jo Paryžiaus bendrakeleivius.

Lipčius uoliai-sąžiningai studijavo savo

valstybinius mokslus, iki 1927 metais baigė juos. Tuo pat tarpu jo Marytė nuoširdžiai mokės muzikos ir dainavimo. Beje, ji kurį laiką ėmė pamokas pas žinomąją dainavimo mokytoją Feliją Litvin (pavardė lyg teigia ją kilus iš lietuvių). Ir Marytė baigė savo mokslus 1927 m. Ir abu grįžo į Lietuvą. Ten mes juos 1927 metais vėl sutiksim.

Kaip gerb. Skaitytojai prisimena, 1918 m. gale man pačios prisistatė šalia Marytės Marcinkevičiūtės, dar Agutė Sabaliauskaitė, kita anuometinė Kauno senamiesčio žvaigždutė. Aš ir jai turėjau pasižadėt apsilankyti, ką mielai ir padariau, net keletą kartų, kol ji išskrido iš tėvelių namų į Antano Milčiaus glėbį, kaip jo mieloji žmonelė, o vis besivystąs visuomeninio gyvenimo verpetas įtraukė ir mane į savo sūkurį ir metė į kitų pažinių eiles. Tačiau mūsų pažinios su Milčiais ir toliau gyvenime nenutrūko. Net čia Amerikoj vėl teko susitikt bent vieną kartą Putnamo seselių metiniame bičiulių sąskrydy anų laikų Agutę, dabar jau solidžią ponią. Malonu buvo ir graudu prisiminus anuos aušrinius laikus. Ir skaudu. „Nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria“ ...Lietuva, Lietuva!

Vai, jūs, 1919 metai, kaip jūs toli... nors taip arti, nes štai čia, širdy...

Vadinas, lipu į Aleksoto kalną kurį ten tų metų pradžios vakarą. Bus ten, regis, naujų

bei įvairių asmenų, net svetimtaučių, mūsų tautos bičiulių, šveicarų: mat, Agutė buvo suskatus sujungt aplink save įdomių žmonių ratelį.

Ir sudarius, net gana margą. Ir nemažą: didokas stalas buvo pilnai apsėstas. O kas tokie sėdėjo — pakankamai nebatsimenu. Tad sudėtį sudarysiu taip, lyg būtų susirinkę, kas turėjo tuokart ateit, ir ką pas Sabaliauskus vėliau sutikau ar galėjau sutikt. Tad pradedu:

Agutės tėveliai kaip ir nesirodė tame svečių kambary. Sutikau juos prieškambary, apytamsoj, tad mano atminty jie įsupti į labai tirštą miglą; todėl juos toj migloj ir paliksiu.

Pati Agutė, plona ir lanksti, kaip unguriukas, greitai bei mikliai sukinėjos aplink stalą, maloniai ragindama valgyt ir vaišindama kokiu skystimėliu. Bet reikia ją aiškiau pristatyt skaitytojams, todėl valandėlei ją sustabdysiu, ir visi į ją įsiveizdėsim.

Tai buvo laibutė, kaip žilvitėlis, ir lanksti, kaip jis, ir linkus trupučiuką linkt priekin. Laibas, pailgas veidelis, dailiais lietuviškais bruožais, sveika, tirštai saulės prisotinta spalva. Tvirta nosytė viršum malonių lūpų, gebančių, kur reikiant, kietai susičiaupt. Didokos šviesios akys po blondinės antakiais bei plonais, tiesiais, glotniai sušukuotais ausų link plaukais, taip jog ta šviesi galvelė atrodo tokia glotni, glotni. Bet akys blizga drąsiai, tiesiai, iššaukiamai, o kartkartėm kovingai. Atrodo, tas asmenėlis, toks regimai lipšnus, įstengs ir

sugebės nesiduot užvaldomas net ir stiproko vyro.

Na, o sužieduotinis? Stambus, sveikas vyrukas; veidas dailiais kaimietiško tipo bruožais; skruostai lengvos rožinės spalvos; į normalių atvirų akių spalvą taip ir palikau neįsižiūrėjęs, taip pat ir į plaukų; bet pasiliko netikras įspūdis: lietuviškas blondinas. Iš viso neteko su juo suartėt kažin kodėl. O juk jis buvo vertas: būsimas teisių daktaras, krikš. demokratų įžymus veikėjas, seimo narys, valstybės kontrolierius. Kur jis nūn? Ar žuvęs iš bolševikų malonės, ar kur skursta pavergtoj Tėvynėj?.. Savotiška žmogaus prigimtis: po trumpos pažinties, praėjus daugeliui metų, pasilieka atminty ar kuris įžymus pažintojo asmens bruožas, ar kokia juokinga gyslelė. Taip ir gerb. d-ro Antano Milčiaus: susitikęs mane (o gal ir kiekvieną pažįstamą kunigą), jis visuomet pasveikindavo rusiškai, kaip maskoliai sveikindavo savo kunigus: Zdrastvuj, batiuška!.. Man tai kažkodėl nepatiko (gal atrodydavo, kad jis taip sveikinas su tam tikra panieka), ir aš visuomet tuoj jam atsikirsdavau: Zdrastvuj, matuška!

Tikrai pas Sabaliauskus pasižinau su vienu nepaprastu anuometiniam Kaunui padarėliu — šveicariete mergaite, pavarde bene Hoessli, kur buvo atvykus į Kauną bene su dr-u J. Eretu, iš simpatijos Lietuvai, jos naudai pasidarbuot (o mano spėjimu, jei atsiras

koks mielas lietuviukas amatorius, tai ir... na, žinote patys). Buvo ji tokia lieknutė, mažne trapi, lyg kokia egzotinė gėlytė, bet ne gėlės tipo, tik tartum gero kraujo, geros šeimos atžala, inteligentė - europietė, kukliai, bet skoningai apsirėdžius, briunetikė, sveiko balčio veideliu, pailgu, subtiliais bruožais, nors ir ne gražuolė, tačiau graži savotišku grožiu, truputį aristokratišku. Labai susirūpinus, kad turinti Schoenheitsfehler (grožio trūkumą) skruostely, šalia mažos, tiesios nosytės, ir tą felerį pati žmonėm nurodydama savo plonu piršteliu... O tas feleris buvo vien mažytė juoda gymelė, kuri nė kiek nemažino jos grožio (ar kaip jį ten pavadint). Po to susipažinimo daugiau jos nebregėjau, tik girdėjau ją grįžus Šveicarijon ir ten ištekėjus. Matyt, mūsų ešeriai nedrįso grobt tos jiem svetimos sidabro žuvelės.

Jei ne pas Sabaliauskus, tai, ar šiaip, ar taip, pasižinau su J. Eretu ir Alfredu Sennu apatiniame Senamiesty.

Dr. Juozas Eretas (Ehret), jau seniau susirišęs su mūsų friburgiečiais studentais ir jų tėvyne simpatijos ryšiais, pasirodė Lietuvoj ir apsistojo čia pastoviai tais pat 1919 metais, spalio mėnesy. Atrodo, jog aš pasižinau su juo gana greit, kadangi jis buvo labai judrus, tiek pat lipšnus, o ir ne mažiau smalsus — viską pamatyt, viską sužinot, su visais pasižint, įtraukt į veiksmą. Gerai atsimenu mudviejų pirmąjį pasikalbėjimą. Aš stebėdamasis ir gro-

žėdamasis veizdėjau į tą aukštoką, liekną, atletišką jaunuolį su revoliucišku kūgiu juodų plaukų viršum formingos galvos, o po aukšta dailia kakta blizgėte blizga gražios didokos akys, ir klasikinės lūpos vyriškai žydi natūraliu, sveiku, žaviu šypsniu. Ir visas tas veidas, visas tas Vakarų europiečio-kalniečio stotas man minte primena kažkurį arkangelą, kaip juos vaizduoja didieji menininkai. O ta jo šneka laisvai, nesuvaldomai liejas, kaip sraunus upelis. Taip, matyt, jam niekuomet nestinga temų nei žodžių. Ir kaip gerai jis jau išmokęs lietuviškai! Taip, matyt, europiečiui nėra sunku, nei jis tingi, jei reikia, mokytis ir išmokt svetimų kalbų. Esu turėjęs ir kitų tokių pavyzdžių, kuriuos savo vietose suminėsiu.

Nors tiek laiko jau praėjo, tačiau dar atsimenu, jog daugiausia Eretas tuomet kalbėjo apie mūsų jaunimą, kad jam reikią stipriai susiorganizuot, nusikratyt nedrąsa, tvirtai, plačiai, giliai užsimot ir energingai veikt, veikt, veikt!.. Entuziastas net mane, neorganizacinį žmogų, kuo neįjudino į organizacinį veiksmą.

Bet jis ne vien kitus ragino veikt, o ir pats visa savo būtybe nėrė į neramią veikimo jūrą: jungė vaikučius-angelaičius, organizavo pavasarininkus, aktyviai glaudės prie ateitininkų, gaivino blaivininkus, dėjos energingai į krikš. demokratus, akylai dalyvavo politikoj, buvo veikliu seimo nariu, suorganizavo Eltą ir teikė spaudai žinias, palaikė spaudą savo rašiniais, dėstė universitete keletą dalykų, rašė mokslo

veikalus ir visur buvo skaistus idealistas-katalikas. Tiesiog nuostabu, kiek ir kokių rimtų jis nudirbo darbų. Būta asmenų, jam priešingų, kurie žvaira akim į jį žiūrėjo: mat, iš kažkur pas mus atsibastęs svieto perėjūnas mūsų padorios, ramios visuomenės neramint... Svieto perėjūnas? Dieve, duok mums kuo daugiau tokių perėjūnų! — taip man rodos. Ir aš jį laikau vienu iš vertingiausiųjų mūsų nepriklausomojo periodo veikėjų.

Dabar antras gerbiamas šveicaras, daug nusipelnęs Lietuvai — dr. Alfredas Senn'as.

Jis atvyko į Lietuvą 1921 m. gegužy. Prieš įsitraukdamas į profesoriaus darbą, jis kurį laiką buvo pradėjęs darbuotis centraliniame š. Kazimiero draugijos knygyne priešpriešiais Rotušę. Pirmąjį kartą, tur būt, susitikau jį ne kur kitur, tik ten. Ir po tų 45 metų net savo atminty regiu jį kaip gyvą ten: mažas, tad kiek platus vyrukas, regis, gelsvai pilku laisvai gulinčiu švarkiuku, blondinas, inteligentišku, šiaureuropietišku veidu, miglotai susimąsčiusiu; didokos akys, šviesus žvilgsnis, lyg ištrūkęs iš žemos tikrovės ir paskendęs abstrakcinėse mintyse. Krautuvės talpa nedidelė, o žmonių gana tiršta. Ponas Sennas uoliai tarp jų sukinėjas, ne per skubiai, kažkaip solidžiai; matyt, nori gerai atlikt savo pareigas. Ir atrodo nusimanąs savo darbe.

Tur būt, čia pat knygyne ir pasižinom. Spėju, kad, savo papročiu, apipyliau jį lakiais klausimais. Ypač man rūpėjo sužinoti daugiau

apie jo specialumą: mat, buvau girdėjęs jį esant gabų filologą. Man buvo itin įdomu, kiek jis kalbų anuomet jau mokąs. Ir, žinoma, paklausiau. Jis pasisakė jau mokąs ar ne dvylika, ar penkiolika kalbų!

Š. Kazimiero draugijoj dr. Sennas išbuvo trumpai: jį beregint pasigrobė įkurtasis VD Universitetas, pirma Teologijos-Filosofijos fakultetas, o netrukus — Humanitarinis. Vedė jis lietuvaitę Mariją Vedlugaitę, kaip ir Eretas užnemunietę lietuvaitę Jakaitytę.

Ponui Alfredui palikus Kazimiero draugiją, man nebeteko su juo socialiai ar kitkaip bendrauti. Tik esu sutikęs jį senajame „Oazės" kine ir drauge žiūrėjęs filmus vieną kartą (o gal ir daugiau). Anuomet filmai buvo begarsiai, tad turėdavo keletą paraščių: lietuviškai, rusiškai, latviškai, net estiškai. Aš seku-seku filmą ir vis žvilgčioju į gabųjį kalbininką, nes jis kažką savotiška daro: tai pusbalsiu skaito kitas paraštes, šalia lietuviškos, tai, berods, kažką užsirašinėja. Susidomėjęs klausiu jį, ką darąs. O gi noriu pramokti tų kitų kalbų: ko aš čia sėdėsiu, bergždžiai žiopsodamas į tuos filmus?! Nustebau ir manau sau: Tai tu štai koks!

Ir tas įstabus vyras labai daug pasidarbavo savo srity, kaip kalbų žinovas, ir pasidarbavo vienkart lietuvių kalbos bei pačios Lietuvos garbei. Ir dabar uoliai tebesidarbuoja, nūn jau Jungtinėse Valstybėse, įvairiuose universitetuose, galutinai Pennsilvanijos universitete

Filadelfijoj, kur padėjo įsikurt nevienam mūsų mokslo vyrui. Kiek jis yra parašęs mokslo straipsnių bei knygų, kur, ką daręs, ko nedaręs — vis brūkšt ką nors ir apie mūsų kalbą.

Ir dabar dar, 1965 metais, jis vis dar dirba svarbų lietuvišką darbą — draug su prof. dr-u Antanu Saliu leidžia lietuviškai vokišką Woerterbuch der litauischen Schriftsprache, kurio bus 5 tomai (dabar spausdinamas ketvirtasis, o pirmasis išėjo 1932 m.).

ŽMONĖS APLINK UNĘ BABICKAITĘ

Jaunoji Unė traukė savęsp žmones (vyrus), kaip kvapni gėlė bites. Čia noriu suminėt kai kuriuos, kuriuos pas ją ar per ją pažinau.

Žinoma, visų pirma reikia paminėt didžiausią žuvį Praną Liatuką, būsimąjį mūsų kariuomenės vadą ir krašto apsaugos ministerį, o anuomet (1919 m. žiemos gale ar pavasary) dar tik vyr. štabo viršininką — ir tai jau didelis šis-tas! Jis buvo Raseinių apskrities žemaitis, dalį gimnazijos mokslo ėjęs mūsų mieloj Palangoj, kaip daugelis ir kitų didelių mūsų vyrų (baigęs gimnaziją Rygoj). Kai 11 su puse metų berniukas 1895 metais įstojau ir aš į Palangos progimnaziją, Liatukas jau buvo, ar neseniai buvo buvęs, 4 klasėj, bent jo pavardę dar radau ant pakabintuvų rūbinėj. Liatukas... kokia keista pavardė! — maniau sau. Daug vėliau atėjo durna mintis: gal pavardė pakeista iš Letuko? O dėl ko?.. O gi gal kad

kam neateitų piktas noras pakeist to Letuko pavardėj dviejų raidžių vietas — ir gausi ne tokį jau karingą padarą. Kai jį sutikau pas Babickaitę, jis man padarė tokį įspūdį: apystambis vyras, šviesiaplaukis ir šviesiaveidis, stambokais maloniais bruožais, tipiškas Švėkšnos ar Kvėdarnos žemaitis, kalbininko Kaz. Jauniaus, vysk. Gasparo Cirtauto ar vysk. Valančiaus tipo, veido atžvilgiu. Geros akys, gera šypsena. Atrodė, jog tas žmogus lengvai nepasiryžtų kam bloga padaryt. Bet I Pasaulio kare narsiai kovės su vokiečiais, būdamas rusų armijoj kuopos vadu. Triskart liko sužeistas, daug kartų apdovanotas rusų karo ordinais, net pakeltas į pulkininkus. Grįžęs Lietuvon, stojo savanoriu į Lietuvos armiją ir ėmė greitai kopt aukštyn (ir aukštai pakopė). Tačiau neilgai teskraidė aukštybėse. Pasibaigus kovoms už Tėvynės laisvę, išėjo į atsargą su Vyčio kryžium ir ėmė darbuotis (gal nustebsit) finansų ministerijoj. Kaip jį pirmąkart mačiau pas Babickaitę, taip daugiau ir nebeteko matyt ar girdėt ligi šiol. Toks, atrodo, buvo kuklus, neambicingas asmuo, netrokštąs garbių ar didybių.

Antras, tik vit visai skirtingas tipas, su kuriuo pasižinau pas Babickaitę, buvo teatro artistas ir režisierius Kastantas Glinskis su gruzine žmona, neseniai atvykę iš Peterburgo, kur Kastantas darbavos rusų teatruos ir veikė su lietuviais amatoriais dramos srity.

Kai išvydau tuos du (Adomą su Ieva) nepaprastus padarus, tiesiog nustebau: na gi, kas čia tatai? tokie nuostabiai gražūs veidai! Ir kažkaip panašūs. Tartum brolis su seserim ar bent vienos tautos tipai. Na gi ir pasirinkę viens antrą panašų! Abudu gana kresnūs, kūningi. Abu juodplaukiai bei juodbruviai. Abu egzotinio tipo veidais, sveikai-tamsiai vėjų nupūstais ar saulės įdegtais, ar abiejų veiksnių paveiktais. Galvos didokos, veidai platūs, bruožai ryškūs.

Anas pirmasis pasimatymas buvo gan atstus: jie, tiksliau pats Glinskis, kalbėjos išimtinai su Une, o aš daugiausia klausiaus. Taip tą kartą ir išsiskyrėm, formaliai tepasižinę. Vieną tik kartą teišsikalbėjom su Glinskiu išsamiai. Tiesą pasakius, jis man atvėrė savo praeitį, savo gyvenimo kelius labai atvirai. Kodėl? Taip ir ligšiol nežinau. Ot, taip, susitikom Nemuno krantinėj, vadinamoj Cimbruvkoj, ir jis ėmė pasakotis, pasakotis. Taip plačiai ir atvirai, gal dėl to, kad aš labai dėmesingai klausiaus ir savo klausimais jį vis paakindavau dar ir dar pasakot. Vėliau gyvenime niekuomet nebeteko su juo taip pasikalbėt, nors, rods, būtume turėję progos bei reikalo pasikalbėt - pasitart: juk jis buvo narys tos valstybinės komisijos, kuri skyrė man pirmąją valstybinę premiją už mano veikalą „Žvaigždės Dukterį“, ir jis vėliau jokiu būdu nesutiko to veikalo priimt į repertuarą ir statyt Kauno ar kitoj ku-

rioj scenoj. Bepasimatyt su juo teko vien, kai jis, draug su dviem kitais dramos konkurso jury nariais, Vaižgantu bei Čiurlioniene, apsilankė mano trečiojo aukšto būdoj pranešt, kad laimėjau konkursą. O šiaip bematydavau Glinskį beveik vien teatro scenoj, kur jis, kaip režisierius, pastatė 31 dramos veikalą ir suvaidino 31 rolę. Buvo jis talentingas aktorius, gerai pažįstąs scenos meną ir sugebąs estetiškai bei gražiai jį panaudot. Mėgau aš jį, kaip vaidintoją: nors jis paprastai vaidinamuose veikaluose įvairiose rolėse pasilikdavo savim pačiu; bet kaip tik tas savas pats buvo toks patrauklus — tokia plona, sakyčiau, aristokratiška, komizmo gyslelė, toks švelnus humoras. Užtat jis, Glinskis, gal geriausias buvo komiškose rolėse. Manau, esu jį regėjęs visose jo vaidintose rolėse. Aukščiau paminėjau, jog jis buvo talentingas artistas. Bet nuostabu: niekuomet jis manęs giliau nesujaudino, niekuomet nesužavėjo, nepagavo. Ta ypatybė yra vien didžių artistų. Žinovai sakydavo jį esant gerą režisierių. Ir aš sutinku. Bet stebuklų ir čia jis nėra padaręs. Tačiau mūsų teatro istorijoj jis pasiliks kaip vienas iš jo kūrėjų ir tai nebukų.

Pas tą pat Babickaitę pirmą kartą susitikau ir su mūsų dviem įžymiais poetais — Kaziu Binkiu ir Baliu Sruoga.

Jie buvo jauni, ir aš dar nesenas. Jie, prisigėrę šauniųjų moderniųjų Rusijos poetų

dvasios, buvo pasiryžę būtinai įskiepyt ir Lietuvos esamajai poezijai anų saldžių gaivinamųjų nuodų. O aš, priimdamas, ką ten buvau radęs gera bei gražu, maniaus malšinsiąs jaunių karštį, kad nesusprogdintų meno katilo. Anuomet, pasižindami, maža tekalbėjom: kaip patys žinote, pasižint nėra taip jau lengva: noris pasakyt ką nors tinkama, o žmogus nežinai, kas antrajam gali būt tinkama; pagaliau tuo momentu ir pats nesuvoki, kas tau pačiam atrodytų tokia. Jautėmės stipriai susivaržę: jie, jaunesnieji bei pažangesnieji (tokie jie dėjos), neką mane tevertino, bet gi nežinojo, kaip čia mano atžvilgiu nūn laikytis, o aš, vyresnysis, nujausdamas juos turint jėgos, irgi nebuvau tikras, kaip juos vertint, irgi nežinojau, kuriuo taku prie jų prieit. Tačiau savaime atsirado išeitis: kadangi juodu buvo pirmiau atėję ir gal jau ilgokai išbuvę, tad pirmieji ir ryžos išeit.

Kai po tiek daug metų miniu tą įvykį, klausiu save, kokį, bent išviršinį, įspūdį man anuomet padarė tuodu poetai?

Alfabetine eile pirmas Binkis. Aukštokas, lieknas, lankstus, kaip mūsų paupių žilvitėlis, nedidele dailia galva, mažne mergaitišku gražiu veidu, tamsiais plaukais, kurių viena sruoga, kaip Hitleriui, nusileidus ant kaktos, iš po kurios žvelgia nejudrios, bet veriančios akys, o lūpose virpa vos jaučiama panieka kažkam ar visam kam. Iš viso elegantiška, įspūdinga figūra, kuri, šalia jo aiškaus ir pažangaus

talento, jaunuoliško savim pasitikėjimo ir drąsaus veržlumo, žavėjo ir sužavėjo plačius jaunuomenės sluoksnius. Poetam išėjus, ant stalo pamačiau popiergalį, o jame keletą žodžių. Žiūriu — o tai Binkio bandymas sukurt eilėraštį (matyt, Unės garbei): viena eilutė gatava; toliau vietoj antros eilutės daugitaškis, o trečiosios vietoj — atitinkamoj vietoj — rimas, pritaikytas pirmajai eilutei. Vadinas, savo atėjimu pertraukiau dainiaus kūrybos procesą, ir gal paliko nesukurtas Unei šedevrėlis?

Įdomu, kad nuo tol iki Binkio mirties daugiau nebeteko man nė žodeliu su juo persimest.

Dabar Balys Sruoga. Su juo irgi neką teteko gyvenime susitikt ar susidurt. Susidurt būtų buvę galima, nes jis vieną kartą 1919 m., išėjus mano poemėlei „Brėkšta", savo recenzijėlėj kuriame ten laikrašty sąmojingai bakstelėjo man į pašonę. Gal ir daugiau kur pakibino; bet jis mėgo dažnai kaitaliot savo slapyvardžius, o aš neturėjau nei laiko, nei noro pakrapštinėt, kas ten toks po tuo ar tuo slapyvardžiu slapstos, tad ir neteko mum plunksnos rapyrom pasimyluot. O dėl susitikimo, tai visai nebūta progos, kadangi mudviejų nei polinkiai, nei būdai, nei interesai nesikryžiavo: buvom labai jau skirtingi. Kada teko susitikt vieną-kitą sykį, tai, jei nepamiršiu, savo vietose paminėsiu. O anas pirmasis susitikimas pas Babickaitę pristatė mudu vieną antram

vien fiziškai, tai tą išorinį įspūdį čia tik trumpai apibrėšiu:

Kaip Binkis buvo lieknas, it nendrė, ir tiesus, taip Sruoga buvo laibas, kaip jaunas skrobliukas, bet truputį linktelėjęs. Binkis nebuvo mažas, o Sruoga bene visa galva aukštesnis ir bent sprindžiu drūtesnis, nuo pat pečių pradedant. O Balio ir galvužė žymiai talpesnė (fiziškai imant). Kaip Kazio veidas mergiškai gražus, taip Balio — vyriškai stambus bei ryškus, irgi savotiškai įspūdingas, dar gi tikrai gražus. Tas tamsus jo veidas, liesas, kietas, siauras. Ta vanago nosis, stambi, tvirta, aštri. Tos raiškios, veriančios akys, kur galėtų silpnabūdį bauginti, pačios kažkodėl tartum žmogaus bijotų ar lyg susigėdę, ar lyg jausdamosios nusikaltę, dažnai svetimo žvilgio vengia. Ar tai anuomet buvo inferiority complex'o pasireiškimas (kurį vėliau jis bene visai apvaldė ir nugalėjo), ar kita kas? — Juk gi jis jautės esąs tikras poetas, ką buvo jau studijų metu Peterburge įrodęs ir savo paties lyriniais kūrinėliais ir gražiais vertimais lietuvių poetų į rusų kalbą. Kaip ir kiekvienas kūrėjas, o ypač bandąs eit naujais keliais, turi priešų bei nepalankių kritikų, taip ir Sruoga savo pradžioj. Be Adomo Jakšto, vieną tokią nepalankią kritikę teko man anuomet pažinti — tai pianistę Aleksandrą Dirvianskaitę, kuri vienkart su Baliu Sruoga gyveno ir mokės Peterburge karo metu. Sruoga — bezdarnost', ji gebėdavo mum sakyt, grįžus iš Rusijos. Tas bezdarnost'

(minkštas t gale) lietuviškai reikštų „be dovanos“, „be gabumo“. Bet ji aiškiai klydo: jei pirmame Sruogos eilėraščių rinkiny „Saulė ir smiltys“ jo poetiniai gabumai nebuvo dar tinkamai pasireiškę, tai netolima ateitis parodė jį esant stiprią Parnaso jėgą. Jei jis, dar jaunas būdamas, padarė, kaip publicistas ar kritikas, porą faux pas, tai lengva išaiškint tuo, kad dar nebuvo prityręs rašytojo etikos klystkelėse. Tų klaidų aš nebuvau nė pastebėjęs, tik kiti atkreipė į tai dėmesį. O tos klaidos buvo šios: šelmis Vytautas Bičiūnas (kuris, beje, uoslę turėjo tikrai šunišką) kažkaip susekė, jog Balys Sruoga viename savo rašiny, nenurodydamas šaltinio, pavartojo ilgoką ištrauką pažodžiui iš vieno rusų literatūros vadovėlio. Žinoma, Bičiūnas pasiskubino tą visą dalyką paskelbti „Židiny“ (kur ir aš apie tai sužinojau). Spėju, kad Sruoga kur nors tinkamai pasiteisino. O pasiteisint būtų galėjęs nors ir šiaip: kad pats pamiršęs parašyt pradžioj ir gale kabutes; kad spaustuvė padariusi tą klaidą; kad vadovėliai esą tam, jog žmonės iš jų mokytųs ir gautąsias žinias toliau vartotų, net neminėdami, iš kurio vadovėlio yra žinias pasisėmę, ir t.t. Kiek tokie pasiteisinimai pateisina, mieli skaitytojai, turit protą — patys spręskit.

Antroji Sruogos klaida, kuri rašytojų tarpe sprinksėjo, it kibirkštėlė, buvusi ši: Balys mėgęs vartot slapyvardžius; turėjęs jų net keletą, ir vis tokie prašmatnūs, kai kurie poetiš-

ki. Na, ir, rašydamas ką nors, kartais pacituodavęs save patį, rašiusį apie tai pat, tik po kitu savo slapyvardžiu...

„Tai kas čia tokio?“ — paklaus nevienas. „Tai kas čia tokio“? — tur būt, klausė save ir pats Balys. „Juk vien pridedu truputį svorio savo žodžiui!“ — Nebandysiu toliau to kazuso minkyt. Anuomet man nė į galvą neatėjo, ką tie gražieji slapyvardžiai gali reikšt. Tačiau kiti rašytojai susivokė, kas tai per mazgas, ir piktinos, o a.a. Albinas Herbačiauskas, berods, ypačiai. O Balys, šelmiškai šypsodamas, galėjo aiškintis kad ir šitaip: „Pamiršau rašęs anuo slapyvardžiu ir pacitavau aną rašinį, kaip svetimą“. Arba ir šitaip: „Vien papokštavau, manydamas, jog išmintingi žmonės supras!“ Vai tie etikos kabliukai! Vieni juos atlenks šitaip, o kiti užlenks visai priešingai. Bet laimė, kad Dievas regi, kas sąžinėj...

Na, gana apie tai. Dar paminėsiu porą anuometinių Babickaitės pažinių, kuriuos teko pas ją susitikt.

Vienas, ne tiek žymus (kad nė mūsų Enciklopedijoj neminimas), tai karininkas Jagučanskis, elegantiškas, mitrus, dailus vyrukas. Jis buvo, kaip iš šalies atrodė, labiau, nei pavasariškai, į Unę įklimpęs. Buvau bepradedąs manyt, jog iš judviejų gal susidarys pastovi porelė. Bet... pasireiškė kažkuriuo būdu toj „bakužėj nesamanotoj“ kitas kareiva, nors ne toks šaunus, kaip Jagučanskis, bet lygiai elegantiškas, sakyčiau, estetiškas, prancūzas

korsikietis, 1919 metais prancūzų karinės misijos Kaune narys, vėliau prancūzų diplomatas ir vėliau, ligi savo mirties, nuoširdus Lietuvos bičiulis, net užtenkamai lietuviškai pramokęs. Kai su juo pas Babickaitę pasižinau, nebuvo mudviem lengva susikalbėt: jis lietuviškai silpnokas, aš — prancūziškai. Betgi neblogai sutapom. O jungė tarp mudviejų buvo ta šelmė Unė. Mat, Jean Marie Gabriel korsikietiškai įsimylėjo tą lietuvaitę merginą (o jinai daug silpniau jį) ir ryžos ją vest; o ši vis delsė. Padovani matė, jog Unė stipriai gerbia mane, ir aš galėčiau būt jam naudingas jo sumanymui įvykdyt, tad buvo man aiškiai draugiškas. Ir aš jį gerai vertinau, ne vien dvasios ypatybių dėlei, o ir kūno: buvo jis neaukšto ūgio, labai prie poros Unei, kuri irgi nebuvo didukė; prancūziška kario uniforma su šmaikščiu „kėpi", savaime tikrai estetiška, labai pritiko Padovanio gana grakščiai, nors ir mažai figūrai; drabužis visuomet šviežias, švarus, gerai išlaidytas, batukai blizgėte blizga; tamsus pietiečio veidas idealiai nuskustas, beje, beūsis ir bebarzdis; galva didoka; juodi plaukai sušukuoti be priekaišto; na, ir asmens veidrodis — akys ir lūpos — dažniausiai ramus ir rimtas, nelengvai sudrumsčiamas, nelengvai įskaitomas (kaip pritinka didžios valstybės atstovui); tačiau reikiamu momentu tvyksteli suvaldytu šypsniu, maloniu ar truputį satyrišku, ar net subtiliai aštriu — kur ir kaip rei-

kiant. O apskritas to veido įspūdis — stambūs, bet simetringi bruožai, susivaldžiusio, kultūringo vyro, beveik gražūs.

Ir štai tas vyras su savo Mademoiselle Une vieną tų pat metų priešpietį, gal vasaros pradžioj, ateina pas mane į tą apleistąjį trečiąjį aukštą, abudu gana rimtom minom; Unė mėgina neva laisvai šypsot; ir Padovani mėgina paslėpt susivaržymą po dirbtiniu šypsneliu, kurį pavadintum mediniu. Po trumpos uvertiūros Unė galop ryžtas atvert man savo paslaptį: Mudu su Jean Marie Gabriel'iu norim susižadėti. Ir ji žiūri man į akis, plačiai šypsodama. Aš žvilgt į Gabrielį: jis irgi bando šypsotis. Tai visa pirmu žvilgsniu atrodo mistifikacija ir tiek, arba, lietuviškai sakant, vieni juokai. Na, ką gi, sakau, jau gana garsiai juokdamasis, susižadėkit! — Bet reikia ir raštu patikrinti — teigia Unė. — Gerai, jei jau norit!

Suradom kokį popiergalį ant mano rašomojo, surašėm nemokšiškai šiokį-tokį „dokumentą", linksmai į kits kitą veizdim ir atitinkamai vypsom.

Pagaliau saldrūgščiai laimingi sužieduotiniai ryžos palikt mane vieną ir neštis savo laimužę namoliai. Palydėjau juodu lig laiptų. Čia Unė leido Gabrieliui kiek nusileist žemyn, pati atsiliko ir pusbalsiu man liūdnai sako: O vis dėlto aš nenoriu už jo tekėt!

Ir juodu, vadinas, išvyko. Kadangi tą visą sceną aš anuomet laikiau artistės sukurtu far-

seliu, tai to dalyko neėmiau į širdį, ypač kad Unė ne apie vedybas svajojo, o apie artistės karjerą ir tai ne bet kokią, tik didžią, net pasaulinio masto, Amerikoj, dargi kino meno sostinėj - Hollywoode. Tik kiek vėliau ar pats prisiprotėjau, ar Unės mamytė prasitarė, kad Unės-Padovanio pažinios buvę nevisiškai juokai ir kad Padovanis buvo paėmęs tą dalyką giliau į širdį. Tuo galutinai įsitikinau, kai po kelerių metų, Babickaitei jau ilgėliau išbuvus Amerikoj, susitikau Padovanį teatre ir paminėjom jo ir Unės atvejį: simpatingasis diplomatas prisipažino buvęs stipriai sujaudintas ir jautęsis įžeistas, kada panelė Babickaitė paliko jį ir pasišalino į Jungtines Valstybes. Anuomet, anoj teatro ložėj, besiklausydamas pono Padovani pasiguodimo, pats regėjau jo veide atsispindint anuos jo jausmus ir girdėjau jo balse juos vibruojant.

Vadinas, Babickaitė išvyko už Atlanto į aukso Ameriką pasireikšt teatro ar kino mene ir, jei galima, pagarsėt. Kuri gabi mergaitė nėra, bent kartais, intymiausiom valandom svajojus apie tai? Unė ne vien svajojo, o ir griežtai ryžos vykdyt savo svajas. Jai būta šiuo atžvilgiu lengviau: ji turėjo Čikagoj giminių, būtent, dr. Graičiūno šeimą; ten ji galėjo, bent pradžiai, prisiglaust. O ir pati kelionė į Ameriką buvo patogesnė: kaip tik anuomet vyko ten pirmoji valstybinė Lietuvos komisija, kuriai vadovavo žinomasis valstybininkas Jonas Vileišis; jis ir sutiko ją paglobot kelionės metu.

Laimingai nuvykus į Ameriką, Babickaitė tuoj ėmė rašyt man apie save dažnai ir platokai. Laiškai būdavo sunkiai įskaitomi, kadangi rašyti nervingos, nekantrios, skubios rankos, taigi tikra kreveizynė. Bet, jei buvai smalsus ir turėjai kantrybės, būdavai atlygintas už pastangą — Unės laiškai būdavo visuomet įdomūs ir turinio ir išraiškos atžvilgiu. Ji turėjo su kaupais kaimiško proto, pastabią akį, kritišką stygą su gražiu kupiškėnų humoru, o jau liežuvėlį tai lankstų ir aštrų, o žodžių, paklusnių bei greitų, tai jau visą... ne maišelį, tik maišą. Buvau surinkęs jos anuometinius ir vėlesnius laiškus; bet, pasišalindamas iš Tėvynės, turėjau juos, o ir daugybę kitų laiškų, palikt Kaune, šalia bazilikos, buv. inžinieriaus Zelcerio rūmuos. Greičiausia, jie visi bus žuvę. Gaila, labai gaila.

Iš anų tatai Unės laiškų palengva sužinojau apie pirmuosius jos žygius bei įspūdžius, apie įdomesniuosius asmenis, kuriuos jai teko sutikt, apie Amerikos, ypač tenykščių lietuvių gyvenimo žymesniuosius bruožus, apie kultūros apraiškas, apie teatro meną, apie judamųjų paveikslų produkciją bei vertę. Pramokus angliškai, ji ėmus teirautis apie galimumus įsitraukt į Amerikos teatro ir kino darbą. Pasirodė, jog tai labai nelengva, nors Rusijos vaidybinį mokslą išėję asmens buvo čia gerai vertinami, nes Amerika seniai jau žavėjos rusų menais. Tačiau Unei pasisekę gaut smulkių rolių kai kuriuose filmuos ir pasidarbuot, kaip

režisieriaus padėjėja. Kodėl jai nepasisekę iškilt į žvaigždes, Unė aiškino, tarp kitko, tuo, kad kino pasauly esanti labai sunki konkurencija, o ir ta smulkmena, kad jos veidukas esąs nefotogeniškas, tad meniškai nepatrauklus, nors figūrėlė esanti tobula. Unė man paaiškino, dėl ko ji permainiusi savo pavardę į Une Baye: mat, amerikonam jos tikroji pavardė ir vardas Babickaitė Uršulė neįmanomi ištart. Žinoma, žinoma. Amerikonai ištardavę jos pavardę ir šitaip: Baby cat. Šią versiją mum Kaune papasakojo tapytojas Žmuidzinavičius, kurs anuomet viešėjo Jungtinėse Valstybėse.

Babickaitė bandžius patekt ir į gyvąjį teatrą New Yorke, Broadway'uj. Čia jai pasisekę. Anais laikais tame Broadway'uj buvęs didžiai populiarus dramos kūrinys „What price glory" ir labai ilgai laikęsis scenoj. Unei tekę tame veikale vaidint svarbią rolę, o šalia to dar ir darbuotis režisieriaus padėjėja (tačiau prie šio padėjėjos titulo prirašau klaustuką, kadangi griežtai nebeatsimenu, kaip ten būta).

Taip belaviruodama tarp tų meno Skillų bei Charibdžių, Unė taip probėgom įmylino į save šaunų berniuką, giminaitį Vytautą Graičūną, daktaro Graičūno sūnų, pramonės inžinierių, branginantį menus, net išėjusį šokių mokyklą ar ką. Ir Unė jį pamilo. Šalia meilės bei darbo, juodu surado dar laiko ir jėgų mokyt viens antrą kalbų: Unė Vytautą lietuviškai, Vy-

tautas Unę angliškai. Bet juk reikėjo tą meilę apvainikuot, tad juodu susirišo moterystės pančiais (auksiniais ar bent šilkiniais).

Taip tatai juodu triūsė gyvenimo verpetuos: Vytautas uždarbiavo, o Unė kapanojos meno klane, it muselė išrūgose, iki jai tas Amerikos meno biznis įgrįso iki gyvo kaulo ir ji pasiryžo tą Aukso kraštą palikt ir grįžt su Vytautu į senąją, dabar atjaunėjančią, Lietuvėlę, kur juodu rastų daugiau nei pakankamai gražaus ir garbingo darbo. Susitarta ir padaryta. Bet apie tai vėliau. O dabar atgal į senąjį mieląjį Kauną ir sunkiai atsistatančiąją Tėvynę.

SALDŽIOS IR KARČIOS SMULKMENOS

Gyvenimas sudėtas iš įvairiaspalvių smulkmenų, kaip mozaika iš spalvingų akmenėlių. Tos smulkmenos labai įvairiai kvapsnim ir skoniais dvasinį gomurį myluoja. Daugumas yra labai jau kasdieniškos: jų nė minėt neverta. Prisiminsiu itin saldžias ir karčias.

Atleiskit, kad paminėsiu čia kaip tik kelias valgyklas, kurios skaniai valgydino. Bet ne pats pyragas tiek įdomu, kiek randamos jame razinkos, o valgykloj — svečiai, valgytojai.

Pirmoji tokia skani (ir su razinkom) valgyklėlė buvo d-ro Stasio Stanelio bute, Bazilikos-Katedros kieme, mažame namely. Susitelkėm tenai mišri kompanijėlė, bet darni: be manęs, dar inž. Petras Narutavičius, kuršė-

niškis; Juozas Stoukus, matematikas; Vincas Kataržis, vaistininkas; na, kartais viešėdavo ir kan. Juozas Byla, Katedros pirmasis giedotojas, su kuriuo po karo vėl susimezgiau šilta bičiulyste. Ponia Stanelienė skaniai mus valgydindavo, o ponas Stanelis lygiai skaniai ir įmantriai mus pagirdydavo, tik su saiku! Panelės Stanelytės su mumis nebebuvo: ji jau buvo Karmėlavos mergaičių mokyklos vedėja bei mokytoja. Gaila. Ji atnešdavo į šitokius pobūvius kažkokios ramios išminties atmosferos.

Kadangi valgydavom iš lėto, o dar ilgiau šnekučiuodavom pavalgę, čia lygiai iš lėto ir gana atsidėjęs paminėsiu valgytojus kiekvieną skyrium.

Petrą Narutavičių esu jau trumpai minėjęs, kada grįžom po pirmojo karo 1918 m. į Lietuvą. Jis nebuvo anų alsėdiškių Narutavičių giminė, o Kuršėnų valsčiaus kaimo atžala, puiki atžala. Buvo gimęs 1885.VI.29. Nuo jaunų dienelių jis buvo neramuolis: ėjo mokslus ne vien Mintaujos, o ir Peterburgo, dabar Leningrado, gimnazijose. Už slaptą lietuvišką veikimą, žinoma, pažangiai ir revoliuciškai nudažytą, pašalintas iš Peterburgo gimnazijos su blogais popieriais, tad jau pats slapta pasišalino ir iš tos pastumdėlės Rusijos Matuškos į žinoma kur — į tą laisvų laisvąją Šveicariją, kur kelio galą rasdavo ir kiti, dar smarkesni laisvūnai, kaip štai bolševizmo tėvukas Vladimir Iljič Uljanov-Lenin. Tasgatės,

Šveicarijos Berne įsigijo gimnazijos kurso atestatą ir ten pat įstojo į universitetą. Iš universiteto persikėlė į Montefiore institutą ir Belgijos Liége toliau studijavo savo specialumą. Bet dar prieš pirmąjį Pasaulinį karą grįžo į Rusiją ir to karo metu baigė savo mokslus Peterburgo - Petrogrado Politechnikos institute. Kai per karą į Rusiją pasipylė lietuviai bėgliai, Narutavičius nutūpė su trejetu tūkstančių lietuvių Smolensko mieste, kur įsikūrė ir liet. Vilijos fabrikas, o ir aš. Tame fabrike ir inžinierius Narutavičius gavo tarnybą ir ėmė gyvai reikštis tremtinių šelpimo bei mokymo darbe. Suartėjom su Narutavičium, kada ėmėm kraustytis iš bolševikijos į Tėvynę. Apie tai pasakojau kiek jau praeitajam tomely.

Anuomet jis buvo įsitikinęs socialdemokratas, bet draugiškas ir mandagus. Pakelėj, tremtinių stovykloj, mėgdavo mane geruoju paerzint: juk taip karšta (o buvo tai liepos pradžia), nusivilktum tą sutoną! o kai kartais nusivilkdavau, tai jis demonstratyviai pasigrožėdavo; tačiau savo pozicijos nepakeisdavo: esu socialdemokratas, tad Tėvynėj turėsim susiremt ir kovot! — Į tai aš anuomet, kaip dar jaunas gaidžiukas, mėgstąs pasipešt, atsikirsdavau: O je! kaipgis! Kovosim!

Bet, grįžus į Lietuvą ir stojus į pozityvų darbą, mudviem neteko susiremt kovose; aš nemėgau aktyvios politikos, bene ir jis; o gal ir jis pasikeitė: kiek tik tekdavo susitikt, vis labai maloniai pabendraudavom; o ir savo vie-

šajam gyvenime jis nesileido į politines, socialines ar pasaulėžiūrines kovas (bent man taip ir neteko nugirst apie kokius jo viešoj scenoj pasispardymus); bet tam neturėjo nė laiko: dirbo uoliai pozityvų, praktinį darbą — statė elektros jėgaines, tarnavo prekybos-pramonės -finansų ministerijoje, 8 metus darbavos Kauno miesto valdyboj; kai teko nuo bolševikų pasitraukt Vakarų Europon, net ir čia rado darbo Austrijos Bregenze; po 1948 metų išvyko į Pietų Amerikos Kolumbiją ir čia vėl susirado savo specialumo darbo Kolumbijos elektros ūkyje. Bet visur ir visada iš širdies sielojos Lietuvos reikalais — politiniais, kultūriniais ir iš viso likiminiais. Tad, ir pas Stanelius pietaudamas, jis kasdien ilgai ilgai kalbėdavos su manim ir kitais mūsų būrelio asmenimis anais plačiais tautiniais bei pasauliniais klausimais. Tie pašnekesiai būdavo ramūs ir jaukūs, ir aš dar ligšiol juos šviesiai miniu, ypač tą simpatingąjį kultūrininką inž. Petrą Narutavičių. Kaip gyvą regiu jį savo vaizduotėj, koks jis buvo anais Nepriklausomybės aušros laikais: jei regit jį iš atsto, vidutinio ūgio, lieknas, gana grakštus stotas, tiesus, tik kaklas ir smakras kiek priekin patiestas; kai prieina arčiau, mokamai sukirpta bei pasiūta eilutė harmoningai derinas su figūra, lygiai kaip ir galvos apmautas bei kojų avalynė; žodžiu sakant, eina europietis džentelmenas; kai jį apžvelgi visai iš arto, pastebi, kaip rūpestingai išlaidytas jo drabužis, kaip švariai išdul-

kintas. Jis taip paprastai, kukliai, draugiškai į tave žiūri, taip natūraliai, saikingai, šviesiai tau šypso. Pasišnekėjęs pajunti, jog ir jo protas gražiai sudisciplinuotas, mintys aiškios, žodis korektiškai tikslus; nejust atkaklumo, užsispyrimo, netolerancijos, nemandagumo. Anksčiau ar vėliau susidarai įspūdį — tai inteligentas aristokratas.

Vadinas, papietavę paprastai dar ilgai šnekučiavome. Apie ką labiausiai? Konkrečiai nelengva būtų pasakyt. Apskritai imant, apie visa, kas anuometiniam lietuviui inteligentui, savo Tėvynę mylinčiam, savo gilius įsitikinimus turinčiam ir juos branginančiam, buvo gyvenime įdomiausia bei svarbiausia.

Tačiau tikrovės eiga mūsų tą būrelį išskirstė. Inžinierius Petras susirado gyvenimo draugę, pasistatė namelį, susisuko lizdelį, ir nebereikėjo jam po valgyklas bastytis. Jau pats, laisvai ir patogiai, ėmė sau darytis rūgusio pieno, vadinamojo bulgariško-turkiško joghurto, kurį darytis išmoko garsusis rusų mokslininkas Mečnikov. Mielasis inžinierius Petras man daug pripasakojo apie to pieno nuostabias ypatybes sveikatai palaikyt; jis esąs skanus, o pasidaryti jį esą lengva; ir jis man aiškiai išdėstė, kaip tas pienas pasigamint ir kur gaut reikiamų bakterijų. Pagaliau pasikvietė mane į naująjį savo namelį paragaut to joghurto ir pačiam įsitikint, koks jis puikus.

Nuėjau. Namelis — kaip žaisliukas. Įėjau — maži, šviesūs, grakščiai aptvarkyti, skaisčiai švarūs kambariai. Netrukus pasirodė ir šeimininkė. Tai mano Jonė, patenkintu balsu ir meiliu šypsniu pareiškė laimingas vyras. Tas „Jonė“ man truputį rėžtelėjo klausą: aš, mat, buvau pratęs girdėt savo Žemaičiuose, o ir kitur, „panelė Janina“ ar „ponia Janina“, ir toks vadinimas man atrodė daug estetiškesnis (tik, meldžiamieji, neiškreipkit į „Joninę“!). Net „Janė“ man būt atrodžius gražesnė. Na, bet svarbu, kad pati vardo savininkė būtų comme il faut. O ta besanti tikrai tokia. Janė Markevičiūtė, pirmu įspūdžiu (daugiau įspūdžių, deja, man nebeteko gyvenime gaut), vadinas, pirmuoju įspūdžiu pasirodė lygiai didelė, jei ne didesnė už patį viešpatį vyrą. Ne porcelianinė cukraveidė moterėlė, tik iškili, ryškiais bruožais Junonos tipo matrona, gražiai subrendus, dailiai susiformavus. Junona - Janina... Pasisveikinom. Ji šiltai šyptelėjo ir išnyko. Jos vietoj su mudviem pasiliko joghurtas. Paragavau. Truputį keistas. Bet nesusiraukiau, kad šeimininko neužgaučiau. O jo akys mane klauste klausia: na, kaip? juk skanu? ar ne?.. Su antru trečiu šaukštu jau apsipratau. Trupučiuką gal saldokas. Bet visai įmanoma suvalgyt. Ką ir padariau, ir nūn visai be komplimento pasakiau šeimininkui: geras, visai geras!.. Bet daugiau gyvenime nebebandžiau joghurto ragaut. Gal, jo ragaudamas, būčiau galėjęs ir ilgiau pagyvent. Na, bet

ir be jo jau esu pagyvenęs su kaupais ilgai. Bent jau ilgiau už patį joghurto raugintoją inžinierių Petrą. (Jis mirė, susilaukęs 71 metų, o aš esu jau susilaukęs 82, bet, atrodo, dar nesu miręs).

Nors savo gyvenime daugiau ponios Jonės Narutavičienės nebesusitikau ir, atrodo, nebesusitiksiu, tačiau dar noriu apie ją, nors ne su ja, trupučiuką pakalbėt.

Janina (L. Enc. taip ją vadina ir išmintingai elgias) Markevičiūtė - Narutavičienė yra gimus 1895 metais, vadinas, 10 metų už vyrą jaunesnė. Jei jos amželis bus lygus vyro amžiui, tai 1966 metai bus jai kritiški. Gimus Panevėžy, o vyras Kuršėnų valsčiuj, įdomi žemaičio su aukštaite kombinacija. Kai žmogus skaitai paraleliai jųdviejų gyvenimų apybraižas Liet. Enciklopedijoj, stebėte stebies jų gyvenimų įvairumu ir veiklos šakotumu. Petro gyvenimo smulkmenų žiupsnį jau pabėrėm, tad čia šiūptelsim vien Janinos perlų: Enciklopedijoj ji apibūdinta visuomenininke, bet mes atskleisim daugiau jos būdo bei gyvenimo šalių. Ji nuo jaunų dienų buvo jau susipratusi lietuvaitė patriotė, dalyvavo slaptame antirusiniame veikime, puoselėjo lietuvių kultūrą, vaidindama, kaip mėgėja, privačiose scenose, rašinėjo slaptam laikraštėly, mokytojavo Saulės mokykloj Panevėžy, buvo Petrogrado liet. studentų draug. valdyboj, darbavosi liet. tremtinių komiteto švietimo sekcijoj, vėliau Vilniuj ir Kaune buvo žemės ūkio ministerijos

spaudos referente ir jos švietimo sekcijos sekretore, o ir „Mūsų Žemės“ redaktore; daugiau: įsteigė Lietuvos vaiko draugiją ir ilgus metus buvo jos valdybos nare, tautininkų „Gražinos“ vicepirmininke, Mergaičių bičiulių sąjungos valdybos nare; dar negana: įsteigė bei redagavo moterų skyrių „Lietuvoj“, tarpais redagavo moterų skyrių „Lietuvos Žiniose“, „Ryte“, „Ūkininko Patarėjuj“, suorganizavo ir redagavo moterų radijo pusvalandį. Nuolat bendradarbiavo „Motinoj ir Vaike“, „Motery ir Pasauly“. Pasitraukus su vyru nuo bolševikų į Austrijos Bregenzą, ten suorganizavo lietuvių moterų sekciją prie Lietuvos Raudonojo Kryžiaus. 1948 m. išvyko su vyru į Kolumbiją, kur Medelline suruošė lietuvių liaudies meno parodėlę. Iš ten bendradarbiauja lietuvių laikraščiuos. J. Narūnės slapyvardžiu išleido į pasaulį „Gintarėlę“ ir „Jaunuosius daigelius“.

Sužinojęs apie jos tokius gausius bei gražius atliktus darbus, tiesiog nustebau. Nebūčiau nė sapnuote sapnavęs, jog ta mūsų Junona-Janina yra tokia įžymi mūsų Tautos darbininkė! Juk štai ar ne visos devynios mūzos besą susitelkę viename tame mielame asmeny! Kai jos Petras Kaune pirmąkart vaišino mane joghurtu jų jaukioj gūžtelėj, o aš tuomet būčiau jau žinojęs, jog ta žmonelė yra štai kas, net tas keistasis joghurtas būtų man nepalygint labiau patikęs, ir aš, gal būt, būčiau net jo adeptu pasidaręs. O gaila, kad neteko arčiau pasižint. Tad bent iš tolo šviesiai ją miniu. Ir Petrą.

Beje, net Liet. Enciklopedija gražiai ją įvertino, paskyrus jai 43 eilutes. Net daugiau, negu vyrui, kuriam teteko 39.

Antrą Stanelių valgytoją Vincą Kataržį esu po truputį minėjęs savo knygose „Su Minija į Baltiją", „Baltijos Gražuolėj" ir „Per Giedrą ir Audrą". Tad čia trumpai:

Kai pietaudavom pas p. Stanelius, Vincas Kataržis buvo jau prityręs farmaceutas-vaistininkas, bet dar studijavo Kaune mediciną, ypač kiek ji susijus su jam rūpima farmakologija. Savo išvaizda ir būdu tebebuvo beveik tas pat Vincukas, kokį jį dar matėm Liepojoj: blyškiu bernioko veiduku, smulkiais bruožais, labai šviesiom akim, švelnia burnike bei smakriuku; tik dvasia labai subrendus: tas pat entuziazmas idealams, ypač tautiniams ir socialiems; tas pat žinijos alkis, tik stipriai visa tai surimtėję, susantūrėję ir pagilinti, o žinija labai praturtinta; tačiau pirmykštis daugkalbis jaunikaitis dabar virtęs mažakalbiu, savy susikaupusiu, o kai nutaria įsiterpt į šneką (kurią daugiausia vedėm mudu su inžinierium), tai daro atsargiai, apmąstytai; tuoj pastebima, jog jis turi daug rimtų žinių, bet neskuba mum jų pateikt, nors galėtų šį tą pasakyt, ko mes nežinom; ar kalba, ar kitaip reiškias, visa daro korektiškai, mandagiai, net švelniai. Žodžiu sakant, įdomus, net simpatingas tipas, niekuo nesididžiuojąs, nesiveržiąs į priekį, gal turįs žemesnumo kompleksą, o gal filosofiškai nusiteikęs: vanitas vanitatum...

Taip ir išgyveno gyvenimą labai kukliai, niekuo ypačiai nepasižymėjęs (o būtų galėjęs, nes buvo įžymiai gabus), vis paprastas vaistininkas, beveik visą gyvenimą likęs senberniu, tik prieš pat senatvę išdrįsęs priartėt prie moteriškės ir sukurt šeimą kažkur Klaipėdoj, kur buvo radęs vaistinės vedėjo tarnybą. Taip net į Lietuvos Enciklopediją nepateko. Kai mūsų būrelis Staneliuose iširo, aš Vincuko daugiau neberegėjau nei nesusirašinėjau, kadangi jis nerašė.

Liko mum dar Stoukus, Juozas. Ta pavardė Stoukus skamba keistai, ar ne? Mat, dėl to, kad karštas žemaičių patriotas nenorėjo išsižadėt palangiškio savo pavardės tarimo (Stoukus vietoj Stuokus) ir visur pasirašydavo Stoukus. Buvo jis gimęs pačioj Palangoj, labai neturtingoj šeimoj, kuriai tekdavo kartais gyvent po apversta žvejų valtim (tą žinią parduodu, už ką esu pirkęs). Matyt, nuo pat mažens pasižymėjo mokslumu, kad išėjo ne vien Palangos pradžios mokyklą, o ir progimnaziją; bet, kas įdomiausia, net Liepojos gimnazijon pateko (kas anuomet nebuvo lengva). Kaip jis ten vargšas prasistūmė per tas brangias Liepojos gyvenimo sąlygas ir lygiai brangią gimnaziją, reikia vien stebėtis. Ir dar gaut aukso medalį už puikiai baigtą visos gimnazijos kursą! Aišku, jis priklausė tai Liepojos gimnazijos mokinių rūšiai, apie kurią garbingasis senis direktorius Wohlgemuth sakydavo: kai iš Palangos progimnazijos atvyksta kuris žemaitu-

kas, norįs įstot į penktąją klasę, priimk jį nesvyruodamas, nes jis mūsų gimnazijai gėdos nepadarys!

Juozukas sugebėjo persistumt ir per universiteto matematikas Kijeve ir lig pirmojo karo galo mokė tų kilniųjų mokslų žiopliukus Ventpilės realinėj gimnazijoj. Grįžęs į Lietuvą, pirma darbavos švietimo ministerijoj, paskui buvo bendrųjų reikalų departamento direktorium, vėliau veikė kitose valst. įstaigose. Kaip mokytas matematikas, paruošė keletą matematikos vadovėlių mokykloms. Kai Dambrauskas-Jakštas pakritikavo vieną jo vadovėlį, Stoukus bandė atsikirst, bet nesėkmingai. Su Jakštu ginčytis buvo rizikinga!

Kodėl Stoukus, toks gabus vyrukas, niekuo ypatingu gyvenime nepasižymėjo ir neužkopė aukštai valstybės ar kultūros gyvenimo dangoraižy? Tur būt, dėl to, kad, eidamas mokslus sunkiausiose sąlygose, išeikvojo savo sveikatą ir energiją, ir vėlesniajam gyvenimui nekas bepaliko.

Vieną ypač vertingą darbą, kurio, tur būt, niekas kitas privatus asmuo neatliko, atliko kaip tik tas Stoukus: nuo pat Nepriklausomosios pradžios jis stropiausiai ėmė užsisakinėt ir rinkt visus, kokie tik pasirodydavo, lietuviškus laikraščius bei daryt jų komplektus, kad paliktų ateičiai. O tų laikraščių bei laikraščiukų, kaip gražiam ore po šilto lietučio grybų, anuomet dygdavo ir dingdavo daug. Kas juos dabar beprisimins! O Stoukaus rinkinys, jei

nežuvo karų bei okupacijų audrose, puikiai patarnaus kultūros istorikams.

Dar gana gyvai vaizduotėj regiu tą savotišką vyruką. Sunkiu kirviu stambiai suręstas stotas, kukliai apvilktas pigia eilute. Didelė apvali galva ant nenuolaidžių pečių. Apskritas sveikos spalvos blondino veidas, visad akiniuotas. Kiek primerktos, lyg geraširdiškai bešypsančios akys. Gana daili žemaitiška burna, linkusi kiekviena tinkama proga kukliai tvinkstelėt nedrąsiu šypsniu. Sunki, solidi eisena tvirtų principų atkaklaus žmogaus. Negausi praktiško mąstytojo šneka. Patogus draugiškai pabendrauti žmogus. Nelinkęs karštai ginčytis. Tinkamų biurokrato ypatybių. Bet, pridėjus gerą žemaitiško atkaklumo dozę, nelengvas viršininkams suvaldyt. Sprendžiant pagal jo turėtus moksleivio gabumus, būtų turėjęs pakilt Lietuvoj kur nors aukščiau, nei tikrovėj tai įvyko. Gal neturėta reikiamo aukštybėm pasiekt drąsumo bei užsimojimo. Po anų mūsų bendrai valgytųjų pas Stanelius pietų man taip ir nėra betekę su savo palangiškiu Juozu Stoukum pabendraut, juoba, pabičiuliaut.

Čia man dabar reiktų pabylot apie p-lės Rakauskaitės valgyklą, kurią ji laikė Rotušės Aikštėj, tame dviaukščiame name, kur vėliau įsikūrė Germapo vaistų bendrovė, kai ji metė mus alkanus vargšus ir drąsiai (mums atrodė anuomet — per drąsiai) ėmės vest fashionable Lietuvos viešbutį Laisvės Alėjoj. Pabylot ne

dėl to, kad ta panelė (anuomet jau visa pana) mus neblogai valgydino, bet dėl to, kad ten prie bendro stalo susipažinau su labai mum lietuviam įdomiais asmenimis. Prieš daugį metų esu apie tai jau rašęs „Marguty". Nenorėčiau iš naujo apie tai rašyt, o vien perspausdint, ką ten buvau parašęs. Tad dabar rausiuos savo gausiuos juodraščiuos bei laikraščių iškarpose, kol surasiu, o tuo tarpu stumsiu pirmyn savo atsiminimų vežimėlį, peršokęs per p. Rakauskaitę su jos valgykla.

Kada kuri ten valgykla dėl savų priežasčių uždarė prieš mano nosį savo vaišingas duris ir aš susirūpinęs galvojau, prie kieno stalo dabar prisiglaust, galvosūkį išsprendė man didis mano anų metų bičiulis kan. Juozas Byla: Nežinai, kur pietaut? Na gi, pietauk draug su manim: čia pat šalia Katedros, ne per purvinam kieme, dar gana tvirtame namo lauže, antram aukšte, atkragi pana, toli gražu nebejauna, verda mum keliem valgytojam pietus, neištaigingus, užtat jokios revoliucijos nekeliančius, kartais net visai skanius, o nebrangius (A-a! tai man svarbu!). Jei išalkęs, eiva.

Apytamsa gailestingai uždangsčius galimą laiptų nešvarumą. Didokas ne per šviesus valgomasis savo įtartinais kvapais nekutena apetito. Šeimininkė — kaip tragiška pilvota motina amerikoniškoj pjesėj. Veidas rūgščiai liūdnas, netgi aitriai piktas — nekaltai nuskriaustos nekaltybės. Drabužiai įtartino švarumo.

Žvilgteriu, ką daro mano Byla. O jis, apkraustęs tomato riekelėm riekę juodos duonos ir užsisūdęs gerą dozę druskos, skaniai kąsnoja savo išdidžioj burnoj, provokatorišku smakru, heroiškais žandais, ir sako: kodėl neragauji? Juk tai toks puikus užkandis prieš ne per puikius pietus!

Aš lig tol nemėgdavau tų lyg puvėsiais tyžtančių tomatų ar pomidorų (suprask: aukso obuolių!). Toks ignorantas buvau!.. Bet reikia sekti prityrusio autoriteto pavyzdžiu. Ir šį kartą autoritetu nenusivyliau: besą velnioniškai skanu! Ir pasidariau tomatų jei ne mėgėju, tai bent gerbėju.

Bet ką aš čia taip ilgai kalbu apie tokią negarsią, gan grasią valgyklą? Nejaugi neturiu ką nors vertingesnio? — Kaip tik turiu. Jei ne vertingesnio, tai bent stipriai įdomaus. O tai buvo vienas valgytojas. Toks neaukštas, užtat atrodąs kiek per platus, šviesiai pilka, švaria, dailia eilute, laisvai ant jo stoto gulinčia; labai baltu, subtiliais bruožais, liesu gražiu veidu, kur primindavo kokį aristokratą; minkštu tenoriu, liaunu liežuviu, nelietuviškai iškalbingas juristas studentas; buvęs karo metu rusų armijoj ar ne kurio ten laipsnio oficieriu ir mūšiuos praradęs vieną rankos pirštą; to nepaisant, moterims patrauklus ir turėjęs santykių; tautininkas politikierius. Popiečiais mudu su juo mėgdavom pasiplepėti įvairiais kultūriniais bei politiniais klausimais. Man

vis atrodė, jog jis kuomet nors bus vienas iš tautininkų vadų, ir vieną kartą Palangoj (1924 ar 25 metais) pasakiau tą savo nuomonę p. Antanui Smetonai, kuris, pasirodė, jau bežinąs apie tą tipuką ir sutiko su manim, kad tas vyrukas galėtų būt tinkamas tautininkų jaunimo organizatorius. Bet visai nelauktai galų gale išėjo visai kas kita. Tačiau apie tai kitoj vietoj. O šiuo tarpu prisiminsiu tik vieną jo mergišiaujamąją istorijėlę, su kuria visai netikėtai teko man pasižint.

Buvau visai jau užmiršęs jo pavardę. Bet štai vakar - užvakar (65.V.6-7) ūmai išplaukė iš užmiršties, nelyginant burbulas iš pelkės, „Marčiulionis" (tik ne Aleksandras, skulptorius, mano buvęs Meno Mokyklos mielas mokinys). Nors už aną pavardę galvos neguldyčiau, te ji čia pasilieka, tartum koks Iksas ar Igrekas algebroj.

Tasgatės, mes kauniečiai senamiestiečiai gebėdavom eit pasivaikštinėt po lenkiškai vadinamąją Cembruwką, o lietuviškai — Nemuno krantinę. Kartais sutikdavau ten kurį nors senamiesčio kunigą ar šiaipjau inteligentą. Bet dažniausiai tekdavo pasivaikščiot vienam, nors kas nors ir vaikščiodavo, bet nepažįstamas.

Vienu metu ėmė ten vaikštinėt kasdien kažkokia jauna ponia su dukrele. Mažutė, grakštutė, gražutė. O dukrelė vien tik mažutė, mažiau grakštutė ir visai ne gražutė. Mama gi tikra Andrea del Sarto madoniukė — stačiai

statyk ant kurio šalinio altoriuko ir... verčiau pamiršk.

Ta madoniukė vaikšto labai labai rimtai: į praeivius nė nepažiūri, o jei pažiūri, tai vien trumpom trumpom probėgom, lyg žaibas, bet tas žaibas gana smalsus ir... na, šelmiškas. Užtat tos dailios lūpikės oriai bando išvengti to pavojingo įspūdžio ir laikosi negailestingai sučiauptos. O vis tiek kartkartėm, ką darius, ko ne, į tave šaunamai žvilgteri, lyg kvailai žuviai gardų jauką mestų.

Taip eilę dienų. Tiesą pasakius, juk jau kaip ir pasižįstam. Argi giliau pasižintum, formaliai pasižinęs?.. Net truputį pikta. Tie formalumai!.. Atrodo, jog ir ta nepažįstamoji taip pat mąsto ir norėte nori pagaliau pirmo mano žingsnio.

Aš jį ir žengiau. Ir labai ilgą (o gal tiksliau — labai trumpą):

— Atleiskit, ponia, kad nepristatytas pats pirmas kreipiuos. Juk mes taip ilgai jau matomės čia, jog, galima sakyt, jau gerai viens antrą pažįstame. Nejaugi jum būtų taip jau svarbu, kad kas formaliai mus supažindintų?.. Regiu, jog ne. Tad leiskit man pačiam prisistatyti.

Ir prisistačiau kaip vien reikiant. O ką mano naujoji pažįstamoji nepažįstamoji?.. O gi jinai svajingai nuleido akis, ir tų pridengtų žiburių šviesa iš vidaus nušvietė visą veidą švelnia priešaušrine spalva.

Taip ir pasižinom. Beesanti rusikė pravoslavė, vieno kauniškio inžinieriaus ruso žmona. Moterystės meilė jau užgesus. Gyvenanti su vyru, kol gausianti leidimą vykt į Rusiją pas gimines.

Kažkaip užėjo šneka apie juristą studentą karininką Marčiulionį. Aš prisipažinau gavęs iš savo su juo pažinių labai pozityvų įspūdį. O ji ramiai ir kažkaip simpatingai atkakliai man pateigia: On gadkij. Lietuviškai tai reiškia: Jis šlykštus!

Ji man nieko daugiau nebepaaiškino, o man nepriderėjo klausinėt, tad taip ir liko dalykas nepaaiškėjęs. Vien spėliojau, jog ta mažoji moterikė buvo turėjus kokių nemielai mielų santykių su anuo baltaveidžiu bepirščiu herojum.

O ir valstybė turėjo su juo vėliau tikrai nepageidaujamų nesusipratimų, taip jog mūsų gražuoliui karžygiui teko atsitūpt net kalėjime (bene Marijampolėj). O po kurio ten laiko teko girdėt, jog tas nenuorama ryžęsis ieškot laisvužės ir pusiau sėkmingai bandęs pasprukt iš mandagaus, bet kieto narvelio. Tačiau netoli tenusprukęs: įstatymų sargo kulka nedorėlė pavijus ir giliai įsismeigus į mūsų bėglį sakalą, taip jog jis tik pasispardęs (o gal ir be to apsiėjęs), ir visa baigta.

Taip tatai pasirodė, jog aš neįspėjau: mano įdomusis bendrakalbis anoj dviaukštės lūš-

nos valgykloj taip ir išvengė garbės būt kurio nors jaunimo organizatorium ar gadintoju.

Beje, jo draugė, o mano pažįstamoji nesusilaukė to burtų sakalo tragedijos atomazgos ir išvyko į savo tėvynę bolševikų apkedentą Rusiją-Matušką, palikus man vieną labai estetišką, bet rūgštokai puvėsiais kvepiantį atsiminimą — supažindino mane su prancūzų poeto Pierre Louys lyriniu romanu „Bilities dainom", graikų poetės Sapfos dainų sekimu. Atsitiko tai taip: ėjau kažkuriuo reikalu per teatro sodelį; grakščioji ponia inžinierienė besėdinti suole ir beskaitanti knygą. Priėjau: sveika, ponia! ką gera skaitot? Ji susigėdusi pakėlė į mane akis ir miglotai šyptelėjo: Nežinau, ar Jum ir rodyt? — O matau, kad ji geiste geidžia, jog neprašydamas imčiau ir tiek. Bene taip ir padariau: Pierre Louys'o Chants de Bilitis. Ne, dar nesu skaitęs. O ar verta skaityti?.. — Mat, labai įdomiai ir mokamai parašyta. Tik jau tas turinys... ir tas autorius!.. Gadkij!

Tačiau knygą man davė skaityt.

Vai, tas Baltasis Sakalas ir tas Pierre Louys! Nors abu, mano rusikės vadinami gadkije, betgi moterišką vaizduotę domina ir širdelę keri — ir gana!

Čia prisimena man vienos kauniškės generolės, šaunios ruselės, psichologinė citata:

Ty, govorit, nachal, govorit, nachal, ka-
/kich tut malo!
No ja, govorit, liubliu, govorit, liubliu
/tebia nachala!

Lietuviškai tai išeitų maždaug šitaip:

Tu, sako ji, nachal, sako ji, nachal, ko-
/kių čia maža!
Bet aš, sako ji, myliu, sako ji, myliu na-
/chalą gražų!

O tas rusų nachal maždaug atitinka mūsų akiplėšą.

Galų gale atėjo diena, kada mano Kuklioji Neakiplėša (ar nebuvo ji tik vardu Nina?) išnyko Nemuno Cimbruvkoj, kaip nė būte nebuvus, ir paskendo bolševikų miniose. Tačiau iš ten pradžioj ji dar man parašė porą laiškų: vieną iš Leningrado, antrą iš Kaukazo. Parašė tokia dar kūdikiška rašysena. O ir kūdikiška širdim...

KAI MYLĖJOSI STASYS

Jau suradau tą „Margučio“ numerį, kur minėjau aną peršoktąją „Birutės“ valgyklą (ir viešbutį). Ten pasižinau su dviem labai įdomiais lietuviais. Tai buvo 1920 metais, jų pradžioj.

Su kun. Juozu Byla, vyskupo pasekretorium, einam pietaut į artimiausią mum „Birutės“ viešbutį. Tas viešbutis buvo pačiame se-

namiesčio gale, tarp Katedros ir seminarijos, tame name, kur, kaip minėjau, vėliau įsikūrė žinomoji vaistų firma „Gerdvilis-Malela-Podliaskis“.

Valgomasis partery — didokas apyplikis kambarys, be komforto daiktų, be papuošalų, stačiai — padegėliam užeiga, kaip ir visa Lietuva po karo... ką ten po karo! Juk dar tebegresia karas su bolševikais; ir su lenkais dar nebaigtas.

Sėduos prie stalo ir laukiu sriubos. Pro duris įeina energingai ir ne be bildesio nepažįstamas jaunas vyrukas vidutiniško augumo, sveiku, tamsiai rausvu veidu, žemaitiškais ryškiais bruožais, be rusų ar mongolų priemaišo, didokom, drąsiom, protu blizgančiom akim, vyriškom dailiai piautom lūpom (kuriose slypi sąmojo kipšiukai), ilgokais užpakalin sušukuotais plaukais. Pasakęs labądien ir linkterėjęs mum galva, eina prie seno fortepijono, kur liūdnai stovi palangėj, ir ima vartyt gaidas, o paskui sėdas į apskritą kėdę, kuri aiktelėjo, ir leidžia rankom graibstytis po klavišus. Senuko fortepijono krūtinė atsiliepia liguistais tonais.

— Kas jis toks galėtų būt? — klausiu pats save, ir kažin kodėl man atrodo, jog tai koks vargonininkas iš Prūsų Lietuvos.

Tuo tarpu ryžtingai atsidarė durys — ir jose pasirodė stambi kunigo figūra su išdidžia galva ant galingų pečių, beveik kondotjero Colleone veido bruožais, su drūta lazda sun-

kioj gauruotoj rankoj, ir, sakalo žvilgsniu švystelėjęs per kambarį, lyg nenorom gana paniekiamai meta sausą „Labas“. A! kunigas Byla, vyskupo kanceliarijus! — nudžiugau savy, išvydęs tą įdomų asmenį, mano bičiulį, kietą riešutą, o mielą žmogų, apie kurį, tur būt, visi kauniškiai yra girdėję, netgi matę Katedroj, o kurį tačiau maža kas tikrai pažįsta, tą be priekaišto kunigą ir puikų darbininką, tą kietasprandį, tiesakalbį, drąsų, aštrialiežuvį vyrą, kuriuo daugelis stebis ir daugelis bijo, tą muzikos estetą, žinomą Katedros giedotoją su fenomenaliu baritonu — vieną iš spalvingiausiųjų asmenybių. Aš džiugiai pribėgau sveikintis, ir jis tėviškai nuolaidžiai sutiko mano entuziazmą. A, ir tu čia, Vanagėli? — sako jis paskui anam muzikantui prie fortepijono. Užkalbintasis atsileidęs atsistojo ir, plačiai šypsodamas, ištiesė kunigui ranką. Aš klausiamai žiūriu į Bylą. Šis suprato: Ar judu dar nepasižįstat? — ir pristatė man jaunąjį vyrą: Tai muzikas Vanagaitis, o šiam mane: O tai kunigas Vaitkus, redaktorius, poetas. — Aš susigėdau to „poeto“; bet ką veiksi? puolęs į balą, sausas nekelsies, tad, stengdamasis maloniai šypsotis, ištiesiau delną Vanagaičiui. Tas sveikai šviesiai nusijuokė: Na, iš matymo aš jau pažįstu Tamstą. — Ir vyriškai paspaudė man delną.

— Tad būsit dabar pažįstami, — Byla daro juokais tą gilią išvadą ir rūgščiai priduria:

— Bet už naujas pažinias mums būtų dabar svarbesnė sena sriuba. Tik be Kipro jos negausim; o tas, kaip paprastai, vėlinas — tikras menininkas!

Tas baramasis Kipras — tai mūsų pirmasis dainininkas, krikštolinis tenoras Petrauskas, metęs garsiąją Marijos operą Peterburge -Leningrade ir parvykęs į skurstančią Tėvynę, stojęs savanoriu į jos gynėjų eiles ir važinėjęs su Antanu Sodeika, Stasiu Šimkum ir Kaziu Binkiu po mūsų jaunos kariuomenės dalinius fronte, guosdamas juos savo nuostabia daina ir stiprindamas jų dvasią, o tuo tarpu susisukęs laikinį lizdą šiame viešbuty.

Bet štai ir jis įžengia pro duris, aukštas, tvirtas, bet lieknas, o visas harmoningas — tikras graikų dievaitis Ares, kad ne tas tikrai lietuviškas aukštaičio veidas, savotiškai gražus, ne tiek gražus, kiek malonus, geru žvilgsniu, kuklia šypsena. Nuostabus dalykas: tas vyras, rodęsis vienoj iš garsiausiųjų pasaulio scenų rinktinei didžios valstybės publikai, čionai, priešais mus, atrodo kiek susivaržęs, taip jog kun. Byla elgias su juo, kaip globėjas su globojamuoju, o ir Vanagaitis jaučias už jį narsesnis (gal vien tik dedas). Aš, žinoma, vien tirpte tirpstu, veizdėdamas į tą saulę, ir, pasisveikinęs, nors ir nedrąsiai, pradedu jį šnekint apie Marijos operą, apie jo roles, apie didžiuosius kolegas ir tt. Jis mielai pasakoja, o vis taip paprastai, taip kukliai.

Bet štai žvitri mergiotė įbogino baltą didelį dubenį su gardžiai garuojančia sriuba. Byla plačiai kaimiškai persižegnojo ir sėdos, mes irgi kur kas.

Tik pradėjom samstyt sriubą — štai beįeinąs jaunasis bosas Petras Oleka, aukštas, laibas, truputį belinkstąs į priekį, vyriškai dailiu veidu, truputį susivaržęs (gal nuoširdžiai, o gal iš dalies ir apsimesdamas), kerimu žvilgsniu, ironiškai kukliu šypsniu.

— Na, valkata, eikš šia, sėsk ir ėsk, kol dar mes nesudorojome! — meta jam Byla geraširdiškai stačiokiškai. Nė nemirktelėjęs, jauniklis atsikerta, sėsdamasis:

— Manau, bent šį kartą, šventasis Dėde, nebūsite toks nesantūrus.

Nors ir pats ne į užpakalį spiriamas, Byla truputį apstulbo, nelyginant jautis, klumpe į kaktą gavęs. Vanagaitis sultingai nusikvatojo; Kipras dailiai nusijuokė; aš mandagiai atsargiai šyptelėjau, žvilgterėjęs į Bylą, kuris rūgščiai vyptelėjo, matyt, nelabai tepatenkintas. Pasiskubinau įžiebt nepavojingą šneką, paprašęs Petrauską ką nors papasakot apie didžiuosius dainininkus, kuriuos jam teko pažint Peterburge. Gerai pataikiau: Kipras gaute atsigavo, susivaržymas jam dingo, ir jis, nors ir kukliai, bet labai gyvai ir įdomiai pradėjo pasakot apie dainos Olimpo dievaičius, ypač komiškuosius jų nuotykius, pirmiausia, žinoma, garsiųjų dainininkių, o čia, savaime aišku, pirmiausia pi-

kantiškus (kaip paprasta vyrų tarpe), bet gana saikingai ir visai estetiškai. Juokėmės, straigtus atpalaidavę. Ypač juokingi atrodė svetimtaučių dainininkių nesusipratimai rusų kalbos dirvoj: mat, prisimeilindamos publikai, jos bandydavo padainuot ką nors ir rusiškai, tam kartui pramokusios kokį posmą, ir išeidavo kartais tokie juokingi pokštai, jog, rods, pats kipšas prikišdavo savo nagą ar uodegos galą. Ne be reikalo romėnai sakydavo: littera docet, littera nocet, ką lietuviškai galėtume pasakyt: raidė čia moko, čia kelia juoką. Įsivaizduokit dabar, kad kuri nors tuometinė pasaulinė garsenybė, sakysim, Patti ar Melba, ar Tetracini, ar Curci dainuoja puošnioj Marijos teatro scenoj. Tūkstančiai rinktinės publikos akių spirgina dainininkę. Caro ložėj sėdi pats Mikalojus, carienė Aleksandra, visos caraitės. Ir štai dainininkė uždainuoja posmą rusiškai, o jo gale stovi nelemtas žodis, kuriam pakeisk vieną raidę, ir pasigirs kažkas labai nepadoru. Taip ir atsitiko: nieko nenujausdama, gražuolė nekalčiausia mina nuoširdžiai traukia biauriausią žodį, pati skonėdamasi savo balso auksu. Vieną mirksnį visas teatras paskendo nuostaboj. Bet tuoj sugriaudė homeriškas juokas, vyrų beprotiški bravo. Moterys pasipiktinusios nuleido žemyn žvilgsnį. Pats caras neištūrėjo nešyptelėjęs. Dainininkė nustebo: kas čia? toks pasisekimas? Taip. Bet kodėl jie taip juokias? Juk čia, rodos, turėjo kilti kita emocija,

ne linksmumas!.. Kai jai užkulisy paaiškinta, ką visa tai reiškia, ji kuo neprasmego kiaurai į rūsį (o gal ir ne: juk ir tai — puiki reklama).

Tačiau visa, kas miela, greit baigias: baigės ir mūsų pietūs. Tingiai atsistojom. Vanagaitis atsisėdo prie fortepijono, atsiskleidė kažkokią knygutę ar sąsiuvinį ir ėmė klavišuose ieškot pirštais tonų, rodos, kokiai melodijai, o mes kiti dar šnekučiuojam apie šį, apie tą. Tik girdim — jau Vanagaitis sučiupo savo ieškomą melodiją, tokią paprastą, rodos, kažkur girdėtą, bet gal ir naują, o linksmą ir ausiai malonią.

— Ką tu ten cinksini? — eidamas prie jo klausia Kipras.

— O gi ieškau melodijos šitai komiškai Giros dainelei, — atsako Vanagaitis, skubiai žymėdamas gaidų popieriuje savo sukurtą melodiją.

— Na gi, padainuok ją mums!

— Kodėl gi ne! Tik nepamirškit, jog aš ne operos dainininkas.

Ir Vanagaitis ėmė dainuot: „Kai mylėjosi Stasys, jam giedojo vieversys“ ir t.t. Neblogai; bet dainužiukė kaip dainužiukė. Klausos Kipras, klausos ir sako:

— Duok šia! Aš dainuosiu, o tu pritark!

Ir jis, ėmęs knygutę, pradėjo savo sidabriniu balsu dainuot. Kas gi čia? Visai kita daina! Tokia nauja, šviežia, įvairi — čia naivi ir graudžiai juokinga, kaip jaunuolio meilė, čia

liūdesingai svajinga, kaip senelio atsiminimai, su lašeliu komizmo, bet visa — miela ir gražu.

Juodu baigė. Mes plojame meisteriui Petrauskui ir kompozitoriui Vanagaičiui. Mes sakom jiem komplimentus (tyli vien Byla). Pasigėrėdami minim Kipro pirmąjį koncertą Kaune, kur jo balsas bei dainavimas buvo mum, dar jo negirdėjusiem, tiesiog tyrojo grožio pasireiškimas. Aš buvau tame koncerte draug su Byla. Koncerto pirmojoj daly Petrauskas, tarp kitko, dainavo nuostabiąją Šuberto serenadą „Tyliai skrenda mano dainos", dainavo taip pagaunamai nuoširdžiai, taip tobulai techniškai, tokiu nuostabiai gražiu balsu, jog širdis tirpo. Aš vis žvilgčiojau į Bylą — kaip jam atrodo: jis gerai nusimano apie balsus ir dainavimą, jis yra girdėjęs nemaža geriausių dainininkų — nelengva iš jo susilaukt, kad ką girtų — tai kokį įspūdį jam ta serenada padarė?.. O jo veidas toks susikaupęs, rimtas, akmeninis. Aš jį klausiu: na, kaip? Užuot ką man atsakęs, jis kelias ir eina lauk iš salės į kuluarą ir stačiai prie palto ir kepurės, vadinas, eina namo.

— Argi nebelauksi antrosios dalies? Ten toks perlas, kaip Čaikovskio „Vai, kur, vai, kur jūs nuplasnojot" iš „Eugenijaus Onegino" operos — tai lyg kad Petrauskui kurte sukurta, — sakau.

Byla man kažkaip kietai, lyg ramdydamas graudulį, atsako:

— Ne, einu namo! Jis taip tą serenadą padainavo, jog nieko lygiai gražaus nebesusilauksim. Geriau eiti, kad įspūdis nesumažėtų!

Na, na! Netgi Byla taip įsiegzaltavo! Tai dyvai!.. Sieloj aš jam pritariau, betgi pasilikau koncerte iki galo. Ir nesigailėjau.

Šį kartą Byla iš šio valgyklos koncerto neskubėjo išbėgt, gal manydamas, kad po šios dainos kita jam įspūdžio nebesugadins. Tad, dėl dėmės, nuolaidžiai komiškai paplojęs, eina prie Kipro ir bičiuliškai iššaukiamai sako:

— Žmonės plepa, esą, Tamsta galįs paimt aukštąjį mi. Argi tai būtų tiesa?

Man ausys stačiai atsistojo. Na, na, įdomu. Ir aš buvau girdėjęs žmones taip kalbant. Ką atsakys Kipras? Nejaugi jis tikrai gali padaryti tą stebuklą? Juk retas pasaulio tenoras gali iškilt lig aukštojo mi. Ir nustebęs girdžiu Kiprą kukliai atsakant: Taip, galiu.

— Na, tad štai, imk! — ir Byla savo storu pirštu bakstelėjo vieną klavišą ir prispaudęs laiko. Nelaimingasis slegiamasis aiktelėjo plonutėliu spindulėliu, kaip žvaigždelė kalno viršūnėj. Veizdžiu — Petrauskas išsitiesė, kaip gvardijos kareiva prieš generolą, giliai įtraukė kvapą, išpūtė krūtinę, įdubino pilvą, maloniai išsižiojo ir — paleido lengvą, tyrą sidabro srovę — aukštąjį mi! Mes nušvitom. Juk tai pasaulinis tenoro rekordas! Net Byla pripažįstamai patapšnojo Kiprui petį.

— Na, vyras esi! Kad tave kiškis! Ir įstenk

tu man taip aukštai pakilt atviru balsu, dargi po sočių pietų! Bravo!

Ką gi bekalbėt apie mus kitus? Mes plojom, kaip pačiam Karūzui. Kipras kukliai, bet patenkintai, šypso; sako Bylai:

— Na, na, ir Tamsta gali giedoti. Žinai ką? Kuriame operą, teks statyti „Faustą", reikės mum tinkamo Mefisto. Tamstos figūra, bruožai, balsas — visa, lyg tyčiom, sukurta tai rolei. Žinai ką? Sutik bent keletą kartų sudainuoti! Galima incognito. Tai būtų mūsų publikai furoras!

Mum irgi tas projektas patiko, ir mes kurstom Bylą sutikt. O jis vien šypso ir tyli — aišku, nesutinka. Ir nesutiks: jis — rimtas kunigas ir vien tik kunigas. O geras balsas? Jis naudingesnis bažnyčioj, nei operoj. Vieną kartą kažkuomet kalbėjaus su Kipru apie kunigą Bylą. Kipras apie to vyro dainininkines galimybes pasakė maždaug taip:

— Jei jis būtų pasirinkęs ne kunigo, o dainininko karjerą, tai su savo gražiu ir galingu balsu (jį tinkamai nustačius bei išlavinus), su savo figūra bei įdomiai ryškiu veidu, su savo jėga bei drąsa, jis būtų galėjęs pasidaryt antru Batistiniu ar kitu tokiu.

Bet grįžkim į savo valgyklą.

Byla, kaip paprastai, namon išėjo pirmas. Tuokart aš Petrauskui papasakojau, kaip Byla priėmė pirmąjį jo koncertą. Kipras patenkintai šypso. O aš pasigėrėdamas žiūriu į tą didelį menininką bei mielą žmogų ir manau sau:

Kokį brangų talentą įdėjo Kūrėjas į tą šiaipjau paprastą asmenį! Kad tas apdovanotasis neišeikvotų tuščiai gražiųjų, didelių savo jėgų!

Buvau, mat, girdėjęs, kad jis smarkiai, kaip sakoma, ūžiąs, tad, pasitikėdamas savo su juo pažiniomis ir jo geraširdiškumu, įsidrąsinau ir sakau:

— Atleisk, maestro, ką dabar pasakysiu. Tamsta esi mum visiem lietuviam labai brangus, kaip menininkas. O štai mum tenka nugirst, kad tamsta savo brangias jėgas smarkiai eikvoji paprastojo gyvenimo smaguriam. Mes bijom, kad kūrybos švyturys gali todėl per anksti tamstos dvasioj užgest ir balsas sunykt, o tai būtų mum per didelis nuostolis. Tad atleisk man, kad su daugeliu kitų drįstu prašyt tamstą menui nesigailėt savo jėgų, o paprastajame gyvenime jas taupyt...

Ir aš bugščiai žvilgterėjau į Kipro akis, ar neįsižeidė. Bet ne! Visas jo veidas švyti taip nuoširdžiai linksmai, ir jis sako:

— Labai ačiū už palankumą ir gerus patarimus. Bet nebijokit: užteks man jėgų ir menui ir gyvenimui. Tik pačiupinėki tamsta mano krūtinės ir rankų raumenis!

Ir jis atsistojo į atletišką pozitūrą — išsitiesė, išpūtė krūtinę, ištiesęs į šalis sulenkė rankas ir sakyte sako: na! Aš sąžiningai pačiupinėjau rankų raumenis — kauburiai plieno! Žvilgterėjau į plačią krūtinės statinę — uolos kalva! Ir prisiminiau garsųjį stipruo-

lį, fenomenalųjį ristiką Georgą Lurichą — toks pat, kaip Petrauskas, aukštas, lieknas, grakštus, stiprus.

— Na, ką? — klausia Kipras.

— Ką gi, — sakau, — tamsta esi Mikelandželo Dovydas, ir tiek!

— Na, taigi, — porina toliau Kipras, — tamsta pats matai: užteks man jėgų ir gyvenimui naudot ir dainai dainuot! Dešimt metų jau dainavau operoj, dar dvidešimt metų dainuosiu, ir užteks: joks tenoras daugiau kaip trisdešimt metų nedainuoja. Pagaliau ir gyvenime susitupėsiu — vesiu ir surimtėsiu: štai esava sutarę su mano bičiuliu Šaliapinu, kad vesiu vieną jo dukterį — baronaitę NN. Tuokart pakviesiu ir tamstą į vestuves.

Ateitis žmogui — devyniais užraktais užrakintas kambarys. Kas galėjo anuomet manyt, kad Petrauskas ves ne garsiojo Šaliapino dukrą su riebiu kraičiu, o maža kam težinomą tuomet Kauno teatro artistę, neturtingą Alę Žalinkevičiūtę. Ir kas galėjo tą popietę tikėtis, kad po linksmų pietų juokais sukurtoji Vanagaičio dainelė paplis po visą Lietuvą, įsigalės dainininkų repertuaruos, pasieks net tolimąją Ameriką, pasidarys mylima viešnia brolių amerikiečių ausyse ir suskambės nuo Montrealio lig Buenos Aires, nuo New Yorko lig San Francisco? Liudas Gira metė žodį, Vanagaitis pavertė jį gaida, Petrauskas apsupo ją savo meno burtais, ir gražioji paukštelė išskrido į

ateitį. Kūrėjai pasitrauks iš žemės scenos, o dainelė joje dar ilgai, ilgai skambės...

Tą skyrių parašiau „Margučiui“, pirmosiom A. Vanagaičio mirties sukaktuvėm, pavadinęs jį mozaika iš tikrovės vaizdelių: mat, ten minimieji faktai yra tikri, ir pasikalbėjimų pagrindinės mintys yra tikros; tik visa tai ne vieną aną dieną įvyko, o surankiota iš keleto epizodų, kad išeitų ištisas bei vieningas gyvenimo vaizdelis. Būtų ir daugiau kas apie Petrauską bei Oleką ar Vanagaitį papasakot. Jei Dievas duos, padarysiu tai atitinkamose vietose.

„Kai mylėjosi Stasys“ priklauso minėtajai „valgyklų“ serijai. Visų savo lankytųjų Kauno valgyklų čia neliesiu, kadangi jose ar neradau nieko ypatingo, ar tektų stipriai užbėgt įvykiam už akių. Jei kur bus tinkama, paminėsiu kas reikiant. O tuoj pat trumpai glostelėsiu bičiuliška ranka dvi valgyklas, kurios to gal vertos ne patalpų ar valgių kokybe, bet sutiktųjų ten žmonių kuria nors ypatybe.

Ožeškienės gatvėj, dešinėj, gana švaraus namo antrajam aukšte, buvo Zitiečių draugijos valgykla, o jos vedėja — p. Dubinskaitė, be ypatingo mokslo mergaitė, puiki katalikė ir labai gabi administratorė bei biznininkė. Į tą valgyklą nuvedė kun. Pavilanis, mano jau minėtas šioj knygoj, doras kunigas, inteligentingas, apsukrus vyrukas, Zitiečių globėjas, p. Dubinskaitės labai gerbiamas. Ten turėjau

progos tą a.a. kunigą arčiau pažint ir giliau įvertint. Jis, kaip atsimenat, išvyko į Jungt. Am. Valstybes pasidarbuot š. Kaz. d-jai ir mirė Mt. Carmely po nelaimingo įvykio gatvėj. O p. Dubinskaitė vėliau įsigijo nuosavą viešbutį ir valgyklą Laisvės Alėjoj, kairiojoj jos šaly, netol Įgulos bažnyčios, ir gražiai ten vertės. O dar kiek vėliau pasistatė sau puikią trijų aukštų vilą gyvenamojoj šlaito daly, bene Žemaičių gatvės žemajam gale, netol didžiųjų universiteto rūmų. Kaip jinai įstengė šitokį uždavinį atlikti? Ne be to, kad nebūtų dalį pinigų uždirbus savo viešbuty bei valgykloj, nes gi buvo labai sumani ir labai taupi; o, be to, ji dar gaudavo gražų pinigą iš JAV iždo: mat, jos brolis pirmojo Pasaulinio karo metu žuvo, tarnaudamas Amerikos armijoj, tad jo sesuo gaudavo atitinkamą pensijos dalį. Baigus šitą darbą, ji pasijuto esanti labai paliegus, ir aš bijojau, jog tai gali mirtinai baigtis. Ir štai, kaip tik užplūdo Lietuvą bolševikai ir Dubinskaitės nuosavybę nacionalizavo, o ją pačią išvežė į šaltąjį Sibirą. Maniau, jog ji ten tikrai mirs. Bet štai, jau man patekus į JAV rojų, gaunu vieną dieną iš Kauno laišką... iš ko gi? O gi iš Dubinskaitės! Cūdai! Ta apsukrioji mergaitė net mirtį apsuko!.. Mielai jai atsakiau. Bet daugiau laiškų iš jos nebgavau — gal mirė, o gal tyčia nebrašo: kas atsėdėjo Sibire savo terminą, labai atsargiai naudoja savo liežuvį ir plunksną.

Beje, ką tik minėtoj Zitiečių valgykloj

tarp valgytojų teko matyt vieną jauną mielą porelę: karininką ir mergaitę; karininkas žiūri priekin, kiek apsiblauses, suraukta kakta, pakeltais aukštyn antakiais, ilgais, tankiais; akys veizdi lyg nustebę, lyg susirūpinę, susikaupę; po stamboka nosim stambi burna, apžėlus vešliais apkarpytais ūsiukais; veidas baigias gana švelniu smakru. Bendras įspūdis neeilinis (atleiskit tą posakį, tokį nieko nepasakantį).

Na, o mergytė (ar moterėlė)? Čia jau sunkiau duot tikrą vaizdelį, kadangi žmogus tuoj pat iš pradžių esi papirktas. Ir ką gali pasakyt jum tikslaus tokie žodžių brūkšniai: kažkas nedidu, lengva, netgi eteriška; kažkas balta balta; akys didelės didelės, žvainai spinduliuojančios; didoka daili burna jautriom gracingom lūpom; veido visuma — nekasdienė grožybė žavaus lietuviško šiaurietiško tipo, kuriuo nuo seno naudojos europiečiai menininkai tapytojai, vaizduodami madonas ar angelus... Labai mėgstu gaudyt panašumus ko į ką: šitai moteriškajai būtybei veido stilium panaši būtų artistė-princesė Grace Kelley.

Sužinojau, kad ta porelė esą tai pp. Kareivos. Apie ją nieko neteko sužinot (tiesą pasakius, nė nemėginau). Apie jį — šį bei tą.

Mečys Kareiva buvo gimęs Panevėžy 1900 metais. Mokės ten pat gimnazijoj. Jau 1919 m. sausy stojo savanoriu į Panevėžio apsaugą. Baigė Karo mokyklą pirmoj laidoj ir tuoj išėjo į frontą. Vyriškai kovės su bolševikais, ber-

montiečiais ir lenkais. Ypač pasižymėjo Giedraičių kautynėse.

Bet jis norėjo dar mokslo. Tuo tikslu 1926 metais išvyko į Prancūziją ir lig 1930 m. studijavo chemiją Clermont - Ferrand'o institute, kur gavo chemijos inžinieriaus laipsnį. Grįžęs darbavosi ginklavimo valdyboj. O 1940 metais paskirtas Vyt. D. Universitete chemijos lektorium. Daug darbavos spaudoj savo specialumo srity. Išleido du veikalus degazacijos klausimais. Baigiantis II Pas. karui, 1944 metais tarnavo trumpai Žemaičių divizijos 2 pėstininkų pulke. Mirė tais pat metais, išgyvenęs tik 44 metus. Ką dievai myli, anksti atsiima. Mums jis buvo brangus ne vien tuo, kad mylėjo nuoširdžiai, ką mes mylėjom, — Tėvynę ir uoliai jai darbavos, o ir mokėjo darbuotis, nes buvo išsimokslinęs specialistas, o ir kultūringas europietis.

Kai pirmą kartą susitikom Kaune Zitiečių valgykloj su ponia bei ponu Kareivom, tai buvo vien pasimatymas (maždaug 1924 m.). Tikroji pažintis įvyko, kai būsimasis pulkininkas grįžo iš svetur Lietuvon, tarp 1930 ir 39 metų, kažkaip atsitiktinai ir, tur būt, mielojoj Palangoj, toj elegancijos bei grožybės parodoj, kur žmonės turi laiko, nusiteikę gerai, palankiai žiūri net į nepažįstamus, linkę į pažinias, net susidraugavimus, dargi ir daugiau, nors ir neilgam.

Visa tai išnyko (nelyginsiu, kaip kas). Ir bepaliko blankus, bet keris atsiminimas, nely-

ginant kaip akmenėlių žvaigždutė kaleidoskope.

Šitam skyriuj keliais žodžiais paminėsiu dar vieną Kauno valgyklą, įsikūrusią gana vėlokai, bene po trisdešimtųjų. Įsitaisė ji patogioj vietoj — Laisvės Alėjoj, kairėj, priešpriešiais teatro sodą. Buvo ji partery. Tvarkė ją dvi ponios ar panelės (tur būt, savininkės), rytų aukštaitės (?), jau pagyvenusios, kurių pavardžių ar pavardės nebeprisimenu. Kaip jos atrodė, dar šiek tiek atmenu: aukštokos, lieknos, gana elegantiškos bei moderniškos, blankios blondinės, nedidukėm galvytėm, nepaniektinom burnikėm, maloniais balsiukais, balzganom, palankiai į jus veizdinčiom akelėm ir pusėtinai šnekios. Kas mane atsivedė į tą valgyklą, garsindamas ją esant žymią, — švarią, tinkamai apibalduotą, teikiančią mokamai patiektus geros medžiagos valgius, maloniai aptarnaujančią lankytojus, neįsileidžiančią pašlemėkų ir nelupančią įsileistųjų? — Nebatsimenu. Bet negailėjaus atėjęs. Su šeimininkėm pasižinom, lyg jau nuo seno būtume buvę geri pažįstami. Šeimininkės kaip gi ištūrės nepasigyrę, ką turį įdomiausia! — Tik atkreipkit dėmesį į vieną iš padavėjų. Tur būt, savo amžiuj nesat nieko panašaus regėję! — sako man katra ten šeimininkė. — Vienas karininkas atėjęs pavalgyt, išvydęs tą cūdą, apstulbęs, kone druskos stulpu virtęs, žadą praradęs... Būtų čiupęs tą fenomeną už rankos ir nutempęs pas artimąjį kleboną ženytis. Bet,

deja, ta nuostabioji mergytė yra jau lygiai nuostabi moterėlė. Nieko neveiksi! Ypač kad ji aptarnauja svečius, rods, nė žiūrėt į juos nežiūrėdama, itin į vyriškius. Neprieinama, nepaliečiama... Vaidina ar tikrai tokia?.. Na, kuri gi moteriškoji bent trupinėlį nevaidina?.. Ir ši, greičiausia. Bet čia toji žvaigždžiaakė ir prigimtim santūri ir nusistatymu tvirta!.. Pagaliau — myli savo vyrelį. Tad jaunasis karininkėlis, kaip musę kandęs, eina lėtai prie savo kėdės; bet ne tiek valgo, kiek akim sekioja skaisčiąją burtininkę. O! ne jis vienas sekioja: daugis valgytojų, atvirai ar atsargiai, tai pat daro, visai kaip žiūrėtojai tenniso matče — kraipo galvas tai į vieną, tai į antrą šalį, kur lekia sviedinys. O tokia rojaus paukštė traukte pritraukia valgytojus, kaip muses prie cukruoto raudono grybo, ne vien jaunus oficieriukus, o ir tariamai rimtus — vedusius. Ir ne vien karininkus.

Galų gale ir aš pamačiau tą prajovą. Stebte nustebau. Ar patikėsit, kad nuostaba, kaip ir elektros srautas, teikia žmogui šoką kažkur į pašonę ar ką. Retas grožis. Tartum ne mūsų krašto apraiška. Bet ir ne egzotinė. Vis dėlto mūsų tėvelių dukra. Ir taip nepaprastai pritinka jai ta uniforma, lyg mūsų tautinio mergaitės apdaro stilizacija, bet taip vykusiai sukirpta ir grakščiai tam gracingam stotui pritaikyta, jog bendras grožis tiesiog akis plėšia. Tai visai ne mūsų vadinamasis oficialusis tautinis kostiumas, kurs lyg ant baslio kabo, per

platus ir per ilgas, tartum išaugtinai paskolintas.

Na, plačiau apie tą cudą nekalbėsiu — tegu kiti regėjusieji, geriau apie dalyką nusimaną, jum papasakoja, kas, kaip ir kodėl. O aš pereisiu prie svarbesnių ir, manau, įdomesnių dalykų.

Toj jaukioj valgykloj vieną kartą savo gyvenime dar susitikau savo seną pažįstamą, tą simpatingąjį inžinierių Petrą Narutavičių. Skaniai bevalgant ir maloniai bešnekučiuojant, kažkuriuo keliu priėjom prie šitokio „eschatologinio“ pašnekesio (laisvas atpasakojimas):

— Žinai, pone Petrai, man į galvą atėjo savotiška idėja, kuria norėčiau pasidalyt su tamsta ir išgirst tamstos nuomonę. Esi gamtamokslininkas, technologas, matematikas, griežtai logiškai mąstąs 20 amžiaus vyras. Jūsų visatos žinios tamstos galvoj yra išreikštos skaičių, lygčių, formulių, gamtos įstatymų, mokslo tiesų forma. Mokslininkai mano, jog šios visatos amžius esąs apie 5 ar 6 milijardus metų. Jinai pirmiau neegzistavus. Vadinas, anuomet dar nebūta joj tokių kaip žmogus ar net ir kitokių mąstančių būtybių. O ateis laikas, kada visatos amželis baigsis, o su ja ir mąstančių būtybių (ar net ir daug anksčiau). Kaip manai, kur tada egzistuos visos tos formulės, sąvokos, idėjos, tiesos? Nejaugi ir jos išnyks draug su mąstančiom būtybėm? Nejaugi jokių tiesų — nei jų išraiškų — ničniekur ir

niekuomet nebebus, nei jos iš viso nebegalios?

— Neįmanomas dalykas atrodo, kad nebebūtų ar nebegaliotų, — gana tvirtai taria inžinierius su savo sardoniškai mandagia šypsena, o jo apatinė lūpa bei pailgas smakriukas taip maloniai iššaukiamai atsikišę truputį priekin. O aš toliau:

— Bet kur jų buveinė būtų? Kuo pasirėmę jos egzistuotų, nepaisydamos, ar ten kuomet ar kur kokios visatos yra ar nėra, vadinas, būtinai bei amžinai?..

Ponas Petras susimąstęs tyli, nes arba dar ieško atsako, ar vien dar bando jį aiškiau apiformint. O aš toliau:

— Nežinau, kaip tamstai atrodo, o man rodos, jog būtinai turi būti kur nors amžina, aukščiausia, galutinė Būtybė, kurios minty visos tos našlaitės tiesos turi savo amžiną gūžtą...

Čia ponas Petras trūkte pratrūko džiaugsmu:

— Taip, taip! būtinai! Tai matematiškai aišku! — lyg aš būčiau tiesiog pirštu į jo paties mintį pataikęs.

Nebandžiau šviesaus jo entuziazmo gesint. Ir man ta mąsta teikė gražią pasparą savo religinei pasaulėžiūrai stipriau paremt. Bet man reikėjo dar plačiau bei giliau išanalizuot ją, kad būtų visai užtenkama Dievo būties įėmėja.

Po to pašnekesio daugiau savo gyvenime

nebesimačiau su tuo vertingu asmeniu. Jis mirė tolimam krašte. Ar išsinešiojo jis iki galo savo minty bei širdy to mudviejų pašnekesio aukso grūdą?.. Iš tolo girdėjau, jog taip.

Dabar trupinį apie antrą įžymų asmenį, su kuriuo daug bendravau toj valgykloj ir daug kalbėjaus. Tai Julius Štarka, anuometinis operos chorvedys. Per daug gerai visų mūsų žinomas, kad reiktų plačiau kalbėt apie jo gyvenimą bei karjerą. Papasakosiu čia keletą man itin įstrigusių smulkmenų.

Kuriom aplinkybėm su Julium Štarka pasižinau, nebatsimenu. Spėju, anksti, nes jis po pirmojo karo anksti grįžo iš Užkaukazio — iš Tbilisio į Vilnių, o netrukus ir pas mus, į Kauną. Tai buvo 1919 m. pradžioj. Čia jis tuoj suorganizavo 50 asmenų chorą ir pavasarį jau ėmė koncertus ruošt mūsų laikinėj sostinėj. Pasižinęs aš iš karto jį pamėgau, kaip patrauklų, draugišką, kuklų asmenį, labai gabų chorvedį, liaudiškos muzikos kompozitorių, na, ir Bažnyčiai nesvetimą — jis ir pavargoninkaudavo, ir šiaipjau su savo choru padalyvaudavo bažnytinėse iškilmėse, ir yra buvęs bažnytinės muzikos mokytoju; be viso to, yra dar sukūręs dvejas mišias, Adoramus Te, Benedictus, Šventas Dieve; na gi, tas įžymusis asmuo buvo dar mano kartos vyras, tik vieneriais metais už mane jaunesnis, o danguj bus keleriais metais už mane senesnis (žinoma, jei ten pateksiu), nes pasiskubino numirt jau 1960 m., o aš dar niekaip neprisirengiu pasekt

jo pavyzdžiu; na, ir dar daug metų vienkart su juo gyvenom tame senuke Kaune, o štai dabar jau ne pirmą kartą sėdim prie vieno staliuko toj pat valgykloj, skonimės tais pat valgiais ir gėrimės (bent aš taip jaučiau) bendrais mudviejų pašnekesiais.

Veizdžiu į tą įžymų menininką ir sau mąstau: koks mažas kūnas, o kokia nemaža dvasia! Plačiai sakoma, kad didieji vyrai paprastai nebuvę didžio ūgio, pavyzdžiui, Napoleonas, Leonas XIII, mūsų Adomas Jakštas, Voldemaras (o ir A. Smetona), V. Krėvė, na, ir štai šis mielas rubuiliukas Julius Štarka. Sėdi jis čia šalia ar prieš mane, toks trumpas ir apvalus, didelė galva, plati kakta, nuo kurios plaukai jau aiškiai pasinešę bėgt aukštyn; akys didelės ir plačiai atmerktos, taip jog baltymai laisvai pasireiškia, ir, jei jų savininkas žvilgteri kur šalin, atrodo, lyg akys būtų visai baltos. Žvilgsnis visuomet blizga, lyg nuo vidinio karščio. Didžiulės lūpos, susitikus pažįstamą, kažkaip tetušiškai, truputį pašaipiai, truputį kukliai nusišypso. Stambūs žandikauliai ir tvirtas, buko plaišto smakras darniai palaiko viens antro gerą vardą.

Tasgatės, kalbėdavomės ilgai ir maloniai. Kalbėdavau daugiau aš, o jis klausydavos, įterpdamas kartkartėm rimtai ir mandagiai svarų, išmintingą, speco žodį, kurį aš maloniai įsidėdavau, be ginčų, nes mačiau, jog jis žino, ką sakąs. O apie ką kalbėdavome? Apie viską ir dar apie kai ką. Tačiau daugiausia apie mū-

sų operą, dainininkus, režisierius, dirigentus, apie gastroliuojančius muzikos meno atstovus, apie muziką apskritai ir apie kompozitorius. Kas apseis nepakalbėjęs ir apie politiką bei politikus ir apie šiaipjau visuomenės žymesniuosius atstovus! Štarka klausydavos kantriai, mandagiai ir taktingai (ką ir aš bandydavau pamėgdžiot). Ne be to, kad kartais nešypteltų humoristiškai-kritiškai, bet tą šypsnį užtušuodavo taip, jog niekuomet nesijautei užgautas ar įžeistas.

Žinoma, neišvengdavau nuoširdžiai bei atvirai pasakyt jam, ką manau apie jo didelius meninius pasiekimus bei pasisekimus. Jis išklausydavo, nesiraitydamas neva iš kuklumo ir gėdos, tik ramiai ir taktingai. Tarp kitko, priminiau jam vieną muzikos gyvenime įvykį, kur ryškiai pabraukė ir Štarkos didį nuopelną, kaip mūsų operos chormeisterio. O buvo šitaip.

Po bolševikinės revoliucijos gana daug Rusijos muzikos korifėjų iš Rusijos pabėgo į Vakarų Europą, tarp jų didysis rusų operos dainininkas Feodor Šaliapin ir įžymus Peterburgo Marijinės operos dirigentas Emil Kuper (Cooper). Jie susitarę ryžos statyt operas didesniuose Europos miestuose, žinodami, jog vakarų europiečiai labai aukštai vertina rusų operų dainininkus ir iš viso pastatymus. Buvo, žinoma, pakviestas dalyvaut ir mūsų Kipras Petrauskas, kaip vienas iš geriausiųjų buvusių rusų tenorų. Tarp kitų miestų, tas ansamblis

pasirodė ir Berlyne. Chorą Kuperis pasiėmė iš Rygos, būtent, latvių operos chorą. Aš atsidėjęs ėmiau skaityt tų dienų Berlyno laikraščius. Čia paminėsiu vien, kaip tie laikraščiai atsiliepė apie tos rusų operos chorą, nes tai palies aplinkiniu keliu ir mano bendrastalį Štarką. Tie Berlyno laikraščiai labai gyrė tą chorą, kaip Marijinės operos, nežinodami, kad tai latvių operos. Kai mūsų opera sužinojo tą berlyniečių nesusipratimą, tai operos režisierius Teofan Pavlovskij taip pasisakė: latvių operos choras tikrai geras; bet tegu berlyniečiai pasiklauso mūsų Štarkos choro!

Tą didelį komplimentą, žinoma, pranešiau ponui Štarkai ir, manding, pakartojau įvairiu būdu ne vieną kartą. Jis komplimentą priimdavo ramiai, nesimaivydamas. Atrodo, kad jis pats žinojo, ko vertas.

NEBYLIOJO FILMO ATOŠVAITOS

Kol žengsiu toliau į ateitį, noriu bent trumpai atsisveikint su viena meno apraiška, kur anuomet buvo mum brangi, o kurios nūn nedaug kas iš gyvųjų beatsimena: tai nebylusis filmas, kur buvo jau pasiekęs savo zenitą ir gavo užleist vietą savo pakaitalui — kalbančiam paveikslui. Šis Kaune pasirodė bene 1927 m. Tuo pasibaigė pas mus tyliojo kino epocha, kuri buvo parodžius nemaža tikrai vertingų turiniu, o talentingų forma paveikslų.

Vadovavo toj srity anuomet Vokietija. Ir ne dyvai: jau nuo seno vokiškai kalbantieji kraštai žygiavo pirmose eilėse dramos bei operos pasauly, tad turėjo ir prityrimo ir meninių jėgų, taip režisierių, taip vaidilų, o ir technikų. Pradedant visur vis labiau reikštis kino menui, vokiečiam nebuvo sunku persimest į šitą sritį. O jie laikos dėsnio: ką darai, daryk gerai. O ir siužetų lobynas dar maža tebuvo paliestas, tad nors užsimerkęs griebk ir būsi pagavęs aukso žuvį. Po karo audrų, po didžiausių gyvenimo sukrėtimų ėmė galingai reikštis ir menų srity perversmai po perversmų. Naujos idėjos, drąsūs užsimojimai, revoliuciniai lūžiai, naujos technikos. Ir didūs filmų kūrėjai, įkūnytojai-įvaizdintojai, didūs artistai. Iš didelio jų skaičiaus čia galim vien paminėt filmų darytojus (producers) Griffith, Zukor, Lasky, Warner, C. de Milles, nebyliojo filmo laikų amerikiečius; taip pat kai kuriuos aktorius, kaip štai, Douglas Fairbanks sen., Ch. Chaplin, Harold Lloyd, Lon Chaney, Mary Pickford, Janet Gainor, Gloria Swanson, Norma Shearer.

JAV po pirmojo karo dėl patogių sau aplinkybių taip buvo įsigalėjus visame pasauly savo filmų produkcija, jog kitom, būtent, Europos, valstybėm buvo labai sunku konkuruot ir įsigalėt. Betgi jos bandė, ir jom aukštam laipsny pasisekė. Tai tenka pasakyt apie Angliją, Austriją, Daniją, Prancūziją, SSSR ir

Vokietiją. Buvo laikas, kada po pirmojo karo Vokietija tame koncerte grojo pirmuoju smuiku. Bet ėmė smukti, kai pradėjo įsigalėti hitlerinis antiliberalizmas bei antisemitizmas: visa eilė puikių režisierių bei artistų ėmė bėgt svetur, ypač Hollywoodan. Betgi buvo pasilikę dar tokie dideli ar bent įžymūs menininkai, kaip Emil Jannings, Konrad Veidt, Werner Kraus, Eugen Kloepfer, F. Lederer, o iš moterų — Henny Porten, Elizabeth Bergner, Lil Dagover, Brigitte Helm ir t.t. ir t.t. Teminėjau vien Amerikos bei Vokietijos vardų eilę, kadangi anuomet daugiausia gaudavom matyt tų kraštų filmus.

Buvau pasidaręs uolus filmų mėgėjas. Kol Laisvės Alėjoj teturėjom keturis kinus, nebuvo neįmanoma pamatyt visas teikiamas programas. Tad ir naudojaus ir, galima pasakyt, pamačiau beveik visas. O ir vėliau gyvenime, prieš bolševikų okupaciją, suskubdavau apibėgiot Laisvės Alėjos ir Žaliakalnio filmų šventyklas. Moraliai pasiteisindavau tuo, kad turiu stipriai pagrįstą teisę po rimto dieninio darbo š. Kaz. draugijoj, kunigų seminarijoj ir meno mokykloj kiek pasilsėt kine, juoba kad nedorų filmų kaip ir nebūdavo rodoma palaimintajame Kaune, išskyrus vieną antrą visoj eilėj metų.

Visų pirma po keletą žodžių apie anų pirmykščiųjų kinų patalpas, nes nebuvo galima pavadint jų rūmais. Pirmuosius tikruosius kino rūmus Laisvės Alėjoj pastatė „Triumfo“ ki-

no savininkai, erdvius, pritaikytus kino reikalams, net su didoka scena, kad būtų galima prireikus pavartot koncertui ar dramai. To kino vardas buvo bene „Metropolitain". Stovėjo jis dešinėj Laisvės Alėjos šaly, netol valstybės teatro. Bet ne per ilgai teteko jam pūstis, kaip pirmam Kauno kinui: po maždaug 10 metų, prieš antrąjį karą, ėmė kaip grybai augt nauji tikrai modernūs kinai su visais patogumais, taip jog būtų galima juos perkelt bet kur Vakarų Europon. Betgi einam prie anuometinių kinų mizeriokų.

Laisvės Alėjos kairėj, ant tos alėjos ir Maironio gatvės kampo, puikavos „Triumfas", pats fashionable kinas vidurmiesty, o gal ir visam mieste. Buvo jis dviaukščio namo pirmajam aukšte. Nei šildomųjų, nei nusiplaunamųjų, nei išeinamųjų patogumų. Kaip apibūdinamą anuometinio kino bruožą, papasakosiu čia tikrą, jums tiesiog neįtikimą faktą: vieno vakaro seanse sėdėjau vienas ložėje; apytamsa. Ūmai jaučiu, jog tarp mano dešinės alkūnės ir sienos kažkas bando prasiveržt, ir tai tvirtai ir drąsiai. Iš pradžių mėginu pasipriešint tam ar tai akiplėšai, bet nepadeda. Tad žvilgteriu — ir ką gi! Tai didelė, didelė žiurkė!.. Kas toliau, nebeatsimenu — ar ji pati malonėjo pasišalint, ar aš alkūne smarkiai bei nemandagiai mečiau ją į salę, kur publika. Mat, net žiurkė panoro pasigrožėt filmu; tad ką jau čia žmogus!

Laisvės Alėjos kairėj šaly buvo antras ki-

nas, vardu Oazė, tarp Daukanto gatvės ir Įgulos bažnyčios. Jis buvo antrajam aukšte, tad, gaisrinėm priemonėm esant labai primityviom, labai nesaugus. Ir kitos to garbaus senuko ypatybės, pozityvios ar negatyvios, buvo atitinkamai persenę.

Tos pat garbingosios Laisvės Alėjos dešinėj, tarp Metropoliteno ir Įgulos, buvo ir trečias kinas, šį kartą „Olimpo" vardu, irgi antrajam aukšte, su visom neigiamom „Triumfo" bei „Oazės" ypatybėm.

Tasgatės, tie keturi kinai lig 1928 metų maitino mus savo meniniais ar nemeniniais filmais, daugiausia vokiškos bei amerikoniškos produkcijos. Būta jų tarpe ir šedevrų, o ir šlamštelio. Šio pastarojo nė neminėsiu. O iš anų nurodysiu džiugiai bent šiuos: Ben Hur (1907 m.), Queen Elizabeth (1912)su Sarah Bernhardt vyriausioje rolėj, Quo Vadis (1913), The birth of a Nation (1914), The covered Wagon, The big parade, Passion, The Cabinet of Dr. Caligari (dvi paskutinės vokiškos).

Keista žmogaus širdis. Po kelių dešimtų metų randu įstrigus giliausiai atminty bei simpatijoj keletą filmų ne iš šedevrų eilės, o iš gana paprastučių skaičiaus. Kad skaidriai atsimenu tokius paveikslus, kaip Ben Hur ar Quo vadis, tai natūralu: aniem pradžios laikam tai buvo didelė naujiena savo drąsiu užsimojimu pateikti žiūrovam tiesiog grandiozinius istorinius paveikslus pagal labai populiarius ir visų mėgstamus siužetus. Bet tie filmai

man giliau vaizduotės bei širdies nepalietė ir mano ypatingų simpatijų neįsigijo. O tai padarė daug paprastesni filmai, kuriuos čia bent po keletą žodžių dėkingai paminėsiu.

Visų pirma, vokiška trilogija Šėtonas su Konradu Veidtu Šėtonu. Idėja labai įdomi: Dievas sutinka grąžint Šėtoną į amžinąją laimę, jei jis atras pasauly tokį asmenį, kurs, Šėtono nuvestas į pražūtį, paskutinėj akimirkoj dar jam nuoširdžiai atleistų. Šėtonas tą sąlygą priima ir po visą pasaulį ima tokio žmogaus ieškot. Pirmasis etapas — senasis Egiptas; antrasis — Renesanso laikai; trečiasis — modernieji laikai. Didžiausią įspūdį man Veidtas padarė senajam Egipte. Ten jis pasireiškė, kaip šventas atsiskyrėlis. Ateina pas jį jo svarbiausioji auka gaut patarimo, o gal ir pagalbos. Atsimenu, sėdi Veidtas-Šėtonas-Šventuolis savo sostely, nusisukęs veidu į šalį, ir intensyviai klausos, nė nepajudėdamas, veidas tartum ne šio pasaulio, nekūniškas; akys įsiveizdėję į kažką ekstazėje. Tyli, lyg niekuo šioj žemėj nesidomėdamas. Galų gale, prašytojui savo bylą baigus ir nutilus, Šventuolis tartum iš dvasios pagavimo pabunda ir prisimena savo lankytoją. Palengva, palengva tas nežemiškasis veidas ima suktis lankytojo linkui. Gūdu... Lauki ir bijais... kas čia atsitiks?.. O tas nuostabusis veidas jau visu pilnumu veizdi į klūpantįjį. Šiurpuliai tau per nugarą liejas. Tam veide liepsnote liepsnoja didelės valdoviškos akys. Bet tos lūpos, tos lūpos! Jose tartum

slaptingi žaibai švysčioja, įvairiaspalviai, giliaprasmiai — tai pavojum gresia, tai pražūtį žadą, tai švelniu šypsniu virstą ir raminą, ir guodžią, ir besigailį tavęs, ir gera lemią, tai vėl gūdžiai prakeiksmu sužėruoją... Ir tas visas veidas toks permainingas, nuolat paslaptimis gaisuoja — čia, rods, šventas angelas, čia ūmai sušmėkšuoja, lyg baisus šėtonas, bet ir vėl, taip pat ūmai, nuostabiai nušvinta rojaus grožiu, rimtim, gerumu.

Pačiam neregėjus, negalima to veido įsivaizduoti. Tas momentas pasiliko mano dvasioj visam. Kaip gailėjaus, kad nebeteko to filmo dar kartą pamatyt! Žiūrovai gana greit jį pamiršo, nes filmų darytojai kimšte jiem kimšo vis naujus ir naujus paveikslus. O aš svaja vis dar jį atsimenu ilgesingai. Žinoma, vėliau pulte puldavau, kai Veidtas pasirodydavo kuriam naujam filme. Bet, nors jis visuomet laikės savo aukštumoj, tuose paveiksluose jis nebeturėjo tokių reikšmingų, koncentruotų, sudėtingai intensyvių momentų, kaip aname „Šėtone". O ką, jei kuris modernus statytojas, iškasęs iš archyvų, iš naujo pastatytų aną „Satanas"?.. Manau, ano momento nė iš tolo nebepakartotų, nes iš kur gausi kitą Konradą Veidtą?.. Taip, tokios akys, tokios lūpos, toks veidas tai didė retenybė. Didis tai buvo artistas, tikrai didis; be jokio perdėjimo galima jį pavadint genialiu šalia antro, gal dar didesnio Emilio Janningso, kurio talento skalė buvo platesnė. Paskiau vis bandžiau sekt Veid-

to meninį kelią, kiek tai buvo įmanoma, ir mėginau tarp kitų įžymių artistų rast jam lygų. Tačiau ligi šiol neradau.

Jis buvo kilęs iš berlyniečių žydų. Dar jam palygint jaunam esant, prasidėjo pirmasis Pasaulinis karas. Ir Veidt gavo eit į kariuomenę, bet ne į frontą: mat, jis pateko į kavalerijos dalinį, o ten ne ant žirgo, o tarp žirgų, būtent, juos liuobti. Iš pradžių jam teko tą svarbų Faterlandui darbą dirbt Kaune. Bet netrukus jis buvo perkeltas į Liepoją. O ten susiformavo vokiškas teatrėlis. Statė jie Šekspyro, berods, net patį „Hamletą". O neturėjo kaip tik Hamleto. Ir nežinia kodėl (tai mum nežinia, o režisierius, tur būt, žinojo), teatrėlio vadovybės akis krito kaip tik ant Veidto: tur būt, jiem atrodė, jog jis, net paprastame gyvenime, visą laiką vaidina ir tai ne taip jau blogai. Tad pasiūlyta jam toji rolė. O jis, ar apkvaišęs, ar blaiviai, priėmė pakvietimą ir pabandė suvaidint. Ir, žinovų nuomone, visai neblogai. Taip ir liko nulemta jaunojo Konrado gyvenimo karjera. Liepojos teatralai garso greičiu paskleidė meno srityse žinią: didė žvaigždė gema!.. Ir po pirmojo karo veikiai pastebėjom Konrado Veidto pavardę laikraščių skiltyse bei filmuose. Įdomus faktas: nors žydas, Veidtas buvo vokiečių mylimas, ypač Berlyne. Tačiau, kai antisemitizmas ėmė įsigalėti, Veidtas, o ir visa eilė žydų kilmės artistų, režisierių, o ir kitokių menininkų buvo priversti emigruot į

Ameriką ir kitas šalis. Veidtas paskutines savo gyvenimo dienas praleido, manding, Anglijoj.

Po „Šėtono“, dar vienam filme Veidtas pateikė man labai aukštos vertės, subtilų, gilų išgyvenimą: tai Čechovo siužeto paveiksle „Niu“. Tai buvo paprasta vadinamojo „trikampio“ drama: vyras, žmona, meilužis. Vyras buvo Jannings, žmona — Elizabeth Bergner (irgi žydų kilmės artistė, išimtinai talentinga ir labai berlyniečių mylima), na, o meilužis — tas šėtoniškas, o ir labai žmogiškas Konrad Veidt. Drama baigias tragedija: simpatingoji nusidėjėlė žūna. Ir štai ateina nuostabus, tikrai veidtiškas momentas: Konradas ateina į buvusįjį mirusios Niu butą, kur tiek brangaus bei neužmirština įvyko. Vien tik Veidtas galėjo drįsti tą sceną atgyvent: per keletą akimirkų iškęst ištisą tragediją. Štai jis įėjo į tą kuklų neužmirštamą kambarį, o nūn tokį nebesavą, tokį svetimą, kuris niekada nebebus toks jaukus, toks mielas, kurio, tur būt, daugiau niekad nebeaplankys... O kiek čia skaisčios laimės buvo susikaupę, kuri dažnai aušrinėm žydėdavo, saulėtą džiaugsmą giedodavo, o gal dar dažniau atsakomybės nerimą keldavo, pavojum grūmodavo, laimužės galą pranašaudavo, jausmo netikrumą primindavo. Ir visos tos mintys, visi tie atsiminimai per trumpą minutę ryškiai, giliai, nuostabiu grožiu plykstelėjo begalėm atošvaisčių, atospindžių per tą nepaprastai reto jautrumo veidą, šiuo

momentu tokį žmogišką, taip subtiliai išreiškiantį gilią ir plačią žmogaus širdies skalę.

Dabar apie antrą filmų meno galiūną, apie Emilį Janningsą, kuriam lygaus per tuos keliasdešimt kino amžiaus metų man dar neteko surasti. Jo išraiškos galia buvo nepaprastai didelė ir įsikūnijimų įvairumas nuostabus. Čia jis didis tragikas, o čia puikus komikas, ir visas tarpinių charakterių diapazonas jo beveik lygiai tobulai apvaldomas. Štai būdingi jo kraštutinumai: revoliucionierius vadas Dantonas (pagal Georgo Buechnerio „Dantons Tod"), naivus įsimylėjęs mokytojas (Henricho Manno „Professor Unrat" filme „Mėlynasis Angelas"), na, ir komedijose, kurių vieną tuoj paminėsiu.

Netrukus po pirmojo karo vieną vakarą einu Laisvės Alėjos kairiuoju šaligatviu, tarp „Triumfo" ir „Oazės" kinoteatrų, ir štai priešpriešiais ateina linksma grupė — keletas barzdotų vyrų su pora ponių — ir kvatojas, kvatojas. Susidomėjau, kas ir kodėl. Priėjom arčiau prie kits kito — na gi, bene visi trys Biržiškos! ir kad juokias, kad juokias! Pažinę mane toj apytamsoj, kur anuomet ėjo apšviestų gatvių vardu, jie mane entuziastiškai paakino bei paskatino užeit į „Oazę". Sako: pamatysi, ko dar nematęs! Juoksies, kaip mes!

O man ko bereikia? Tokie autoritetai! Tad nė sprindžio nesvyruodamas, suku į tą „Oazę" ir skubiai kopiu „ant laktų". Na ir juokiaus gi! per ištisą paveikslą! Taip besijuokiau

tik du kartus: „Olimpe“, kai sekiau Harold Lloyd'o išdaigas filme „Tempo, tempo, Harold“ ir antrą kartą „Triumfe“ draug su Juozu Gėčium, žiūrėdamas kažkurią komediją, kada juoko ašarom priverkiau šlapių šlapiai ar ne dvi nosines. Je, komedijos akim bei nervam sveika!

Na, bet atgal prie anos oazinės komedijos. Ir to filmo nei vardo, nei detalinio turinio nebeatsimenu (kaip žmonėm dažnai atsitinka po bažnyčioj girdėtų pamokslų). Bet aiškiai atsimenu, kad juokingieji įvykiai buvo iš kaimiečių gyvenimo, kad buvo labai įdomu, estetiška, švaru, padoru, na, ir labai talentinga. Ne dyvai: vaidino dvi pirmaeilės žvaigždės: vyriškis — Emil Jannings, ir moteriškė, garsioji gražuolė ir nemažesnė artistė, Henny Porten, rimtuose veikaluose tokia santūri, didinga, tiesiog karališka, aistrų filmuose — tokia moteriška, subtiliai gili, santūriai jausminga, o čia štai, komedijoj, gyva, linksma, tiesiog šelmiška, bet nepamirštanti moteriško saiko bei estetikos. Na, o tas Jannings, šiaipjau, kur reikiant, griausmingas revoliucionierius, galingas valdovas, kur reikiant, meistriškai vartojąs visus paprasto žmogaus širdies akordus, o čia — nežinau, kuriuo vardu bepavadint, nebent kaip tik vokišką Kobold, o lietuviškai — Aitvarą, bet nepiktą, besikvatojantį ir kitus ligi juoko bei ašarų bekutenantį, atspalvių atspalviais bešvytuojantį.

Bet gana apie svetimą filmų pasaulį. Ka-

dangi anuomet savų filmų kūryba tebebuvo vien galimybių dausose, pereikim prie savo dramos teatro gimtuvių, kur buvo labai kuklios, o augimas lėtas. Ir prie operos gimimo, kur buvo džiugus bei viltingas, o kūdikis ėmė augt gražiai ir sparčiai.

Tačiau prieš tai tenka pateikti žinių apie asmenis bei jų žygius, kur patiesė pagrindus mūsų meno plėtotei.

MENININKAI GRĮŽTA PO KARO

Prieš pirmąjį karą menininkai profesionalai, išskyrus kai kuriuos tapytojus ar skulptorius, gyveno daugiausia Rusijoj. Po karo, įsigalėjus socialistinio realizmo linijai ir prasidėjus bolševikiniam terorui, daugumas mūsų menininkų, neįstengusių prisitaikint prie komunistinio rojaus, grįžo į senąją savo Tėvynę. Mes, senieji čiabuviai, džiugiai sutikdavom kiekvieną atskirą sugrįžėlį ir maloniai su jais pasižindavom.

Bet buvo įdomu, miela ir net būtina sudaryt ir viešą, taip sakant, mūsų meninių pajėgų inventorių. Ir kažkas sudarė. Ir paskelbė: tą ir tą dieną Miesto teatre įvyks mūsų grįžusiųjų iš svetur dainininkų bei muzikos instrumentų virtuozų pasirodymas!

Skirtąją dieną ir valandą sugūžėjom smalsia minia į tą apšepusį teatrą. Ir prasidėjo prisistatymas naujų ir ne visai naujų jėgų. Po tiek daug metų visų dalyvių, žinoma, nebe-

prisimenu. Bijau apsirikt, bet man atrodo, jog kaip tik šia proga pirmąkart prisistatė pokarinei kauniškei publikai mūsų būsimasis idolas Kipras Petrauskas ir antrasis ano meto tenoras Aleksandras Kutkauskas-Kutkus.

Jau išaugo karta (o gal ir pusantros), kuri, susitikus gatvėj Petrauską, jo nepažintų. Bet ir anuomet didžiam daugumui mūsų jis buvo ausim girdėtas, o akim neregėtas. Vis tiek ir aš, kaip išalkęs barščių su rieke skanios duonos, laukiau Kipro pasirodant.

Štai jis įžengė į sceną. Tikras vyriško grožio dievaitis. Vyras iš stuomens ir iš liemens, bet proporcingas ir grakštus. Galva ant plačių pečių atrodo nedidelė. Šviesūs, vešlūs plaukai dailiai suversti užpakalin. Veidas, ryškiais bruožais, bet harmoningais ir labai maloniais — tikras lietuviškai žemaitiškas tipas, žodžiu sakant, tikrai šiaurietiškas, mūsiškis. Akys šviesios ir labai gyvos, žvelgiančios į tave, taip sakant, kukliai palankiai. Dailios lūpos šypso droviai maloniai. Laikysena paprastutė ir kukli. Tačiau matyt, vyras pratęs rodytis viešumoj, tad susivaržymo tėra vienas krislelis, o ir tas gerai apvaldytas. Betgi jo dainavimas, dainavimas!.. Verčiau nė nebandyt apibūdint — nutrintum peteliškei spalvas! Ne be pagrindo kan. Juozas Byla, išklausęs Kipro serenados (Franz Schubert'o), išėjo namon, nebeklausęs daugiau kitų: girdi, po tokio pasireiškimo klausyti dar ko nors būtų žemyn slysti ir tai gal giliai!

Aleksandras Kutkauskas-Kutkus... Įžingsniavo į sceną, nelyginant kaip į savo buto kambarį, pilną svečių. Nedidelis, palyginant su Kipru. Dar lašiniais neapsivyniojęs, tad grakštus vyrukas. Dailios burnikės lūpas suformavęs į meilią šypsiukę. Ir visas tas siauras, rimtos struktūros, taisyklingais bruožais veidukas, drauge su blizgančiom inteligentingom, net gudriom akutėm, buvo toks patrauklus, toks draugiškas, jog, rodos, kvieste kvietė: na gi, nebijok, prieik, geruoju pasižmonėsim; nesivaržyk — gali, jei nori, net paglostyt, nors nėr per daug ko glostyt: plaukai ne per vešlūs; bet būk ir atsargus: nė nebandyk būt su manim ami cochon (lenkiškai sakant, za panibrata), nes įgelsiu!.. Žodžiu sakant, ponas Aleksandras tuokart (o ir paskiau visad) laikės scenoj, kaip meisteris prieš būrį gizelių, kurie neką tenusimano. Jokio susivaržymo nebuvo jaust. Gal pats kiek ir jautė, tačiau mum to neparodė. Na, ir užgiedojo!.. Kažkoks velniūkštis gundyte gundo pridurt: kaip lakštingala! Bet ne! nepasiduosiu... O kai po kiek laiko Kutkus suruošė savo dainų koncertą Baltojoj Gulbėj, visus mus žavėte sužavėjo — ir klausytojus, ir kritikus, gal net ir priešus. O Tumas Vaižgantas net atsiliepė spaudoj: Na, Kiprai, laikykis! turėsi varžovą!

Tačiau Kutkus nebuvo Kiprui varžovas, tik bendradarbis. Abu buvo savo vietose būtini mūsų operai. Abu atliko milžinišką darbą. Operose dainavo juodu pakaitom, taip jog ir

Kutkui buvo puikių progų pasireikšt. Ir jis pasireikšdavo gerai, kartais lygiavertiškai su Petrausku, o kai kuriose rolėse buvo nepamainomas. Tačiau patariu mieliem skaitytojam paskaityt Liet. Enciklopedijoj poeto Stasio Santvaro rimtą ir gražų straipsnį apie mūsų mieląjį Kutkų. Santvaras, pats operos dainininkas, praėjęs puikią dainavimo mokyklą, vadinas, dalyko žinovas. Ką aš čia rašau, rašau kaip mėgėjas, matęs visas Kaune statytas operas, o kai kurias po keletą kartų, ne kartą kalbėjęsis apie mūsų pastatymus bei artistus su operos dirigentais, dargi su pora įžymių svetimtaučių svečiais dirigentais, taip pat su artistais ir su šiaipjau muzikos žinovais; pagaliau ir pats turįs savo akis neaklas ir ausis nekurčias ir šiokį tokį protelį pastogėj, o jausmą širdy. Ta visa armijėlė per 20 metų man rinko įspūdžius ir visokiais būdais kuždėjo man į ausis ir kur reikiant kitur: Kutkus yra artistas iš Dievo malonės, turi smegenis bei širdį tiksliai savo vietoj, puikiai juos išlavino ir lygiai puikiai vartoja ne tik gyvenimo tikrovėj, o ir scenos svajoj, kurią savo turtingos vaizduotės dažais nuostabiai nudažo, o savo kūrybine galia gyvai ir tvaskiai įkūnija vaidyboj jautria mimika, estetiniu mostu, labai švelniu, puikiai iškultyvuotu balsu ir tikslia, gryna, lanksčia muzikaline fraze nuo pradžios iki galo. Niekuomet netikros intonacijos, niekuomet aukšto ar kitokio gaidžiuko; nepraras šalto kraujo, nesusiglumys, pergalingai ištrūks iš

visokių keblių situacijų, beregint susies galus su galais, išgelbės kitus suklupusius. Kai princas Kipras kuomet netikėtai sunegaluos ar dėl kitko nepanors kurį vakarą dalyvaut, viceprincas Aleksandras, kaip niekur nieko, sėkmingai užlopys skylę (labai atsiprašau už tą vulgarizmą meno dalyke), ir operos laivas karališkai įplauks į pasisekimo uostą.

Labai atsiprašau brangųjį dainininką už tą savo bombastišką pogyrį. Pats nesupranta, kodėl taip išėjo. Viena yra tikra bei aišku: kaip jaučiau, taip ir pasakiau. O dabar šalin nuo Aleksandro, kliūčių nugalėtojo, nors tai nelengva (pagal Šventąjį Raštą, pradėtą kalbą kas sutūrės?). Turim dar greibti vieną kitą įdomią žuvį iš pilnos ano pasirodymo kryties.

Štai ūmai pasirodė didžiulė žuvis... ne! ne žuvis, nes be galo balsinga; greičiau gal sirena, tik kad be uodegos; greičiau Lorelei, o dar tiksliau — Wagnerio Valkirija. Žinote, tikrai įspūdinga išvaizda: augalota, stambi, bet dailiai nuaugusi mergina, vardu Vladislava, pavarde Polovinskaitė, būsimoji Grigaitienė. Didokas platus veidas taisyklingas ir malonus. Didelės kone apvalios akys žiūri į publiką palankiai, kaip kad sakydamos: prašom, prašom, nesivaržykit, patogiai pasėdėkit ir ramiai pasiklausykit; kiek ten jūs nusimanot, ne taip jau svarbu: ar šiaip, ar taip — kai uždainuosiu, tikrai nustebsit ir, be abejo, smarkiai plosit!.. Ir jinai užgiedojo — lyg arkangelas paskutiniam teisme paleido tokį galingą trimi-

to garsą, jog, net visus kitus dainininkus paleidus į darbą, jinai dar būtų juos peršaukus. Bet tas jos balsas toks grynas, toks išlygintas, toks malonus ausiai, jog susižavėję vien juo grožies, nė nebegirdėdamas, apie ką ji ten gieda, teišskirdamas vien balsius a, e, i, o, u... Be vieno galo puiku. Ne be pagrindo vėliau, kai Vladislava jau dainavo mūsų operoj, režisierius Pavlovskis neištūrėjo nepasakęs apie ją: da s etakim golosiščem ona možet rezjezžatj po vsej Evropie! (betgi su tokiu balsužiu ji gali važinėt po visą Europą!). Taip, tur būt, iš karto ir visi nutarėm.

Kas ten daugiau aną kartą reiškės, nebatsimenu. Dar iškilo iš tiršto praeities rūko vienas pasišiaušęs asmuo, stambus ir nepaliegęs. O pavardė? Išgaravus praeities platumoj. Bet ir nesvarbu pavardė, kai jos nešiotojas ateity nebepasireiškė viešai niekuo. O aną įdomųjį vakarą jis bosu užgiedojo taip garsiai, kaip gal neįstengtų visi mūsų operos bosai, jei juos sujungtum į vieną žmogišką kakarinę. Kas dar atsimena Telšių Chormanskį, ar Vilniaus prel. Petrą Kraujelį, arba kas turėjo ar dar turės laimės girdėti Providence kleboną Vaclovą Martinkų, tas gali šiek tiek įsivaizduot ano stebuklų vakaro bosą. O kas itin įdomu, kad jis, taip šauniai parodęs savo plaučių bei gerklės jėgas, panoro baigti savo muzikinių talentų parodą savo pirštų sugebėjimais: štai sėdos prie nelinksmo kampe pastatyto fortepijono, perbėgo mikliais pirštais per klaviatūrą (daug

mikliau, nei vežimas per gruodą) ir ėmė skambint Chopin'o marche funèbre! Dalykėlio pasirinkimas tiesiog pranašiškas: menininkas tartum nujautė, kad jo meninė karjera palaidota... Nors ne visai: girdėjau jį gavus kažkur vargonininko vietą.

Iš to „pasireiškimo" išsinešėm įspūdį, jog jau turim gal pakankamai dainininkų svajojamai savo operai. Tai man primena vieną susirinkimėlį, kur ir aš kažkaip patekau.

Buvo tai 1919 metų rudenį ar žiemą. Kas mus sukvietė, tiksliai nebeatmenu. Spėju, jog tai buvo mūsų įžymusis tapytojas menininkas Adomas Varnas, tas trumpas platus vyrukas, vešlia plačia juoda barzda, dideliu ryškiu veidu, kažkaip gana ryškiai primenančiu bendravardį paukštį (tą vyriškos, ne moteriškos lyties). Jis anuo metu buvo labai labai judriai veiklus lietuviškojo meno organizavimo darbe. Ypačiai jam anuomet rūpėjo kokia nors lietuvių meno kūrėjų draugija. Aš stačiai stebėdavaus, iš kur tam talentingajam ir labai mielam asmeniui tiek ugnies, ryžto, ištvermės ir sumanumo! Beje, jam gražiai „tūravojo" visa eilė idealistų menininkų, senesniųjų bei jaunesnių, iš įvairių meno sričių, kaip va: A. Galdikas, F. Kirša, J. Maironis, J. Naujalis, B. Sruoga, A. Sutkus, St. Šilingas, J. Štarka, Vienožinskis, A. Vienuolis.

Kalbamajame susirinkime, kurs vyko nedideliam, neaukštam kambary, kažkuriuose bene Laisvės Alėjos rūmuose, dalyvių buvo ne-

daug. Kai kuriuos atsimenu: Antanas Smetona, anuomet pirmasis Lietuvos prezidentas, 1919.IV.4 Valstybės Tarybos išrinktas; Stasys Šilingas, jau anuomet įžymus bei įtakingas kultūrininkas (publicistas, politikas, arbiter elegantiarum, gražbylys), mažiukas, ilgabarzdis, gudiško tipo veidu, karštu žvilgiu, titulu baronas, aštuonių dukrų kūrėjas, bet nė vieno sūnaus, pradžioj savo politinio visuomeninio gyvenimo tartum socialistas liaudininkas, tartum socialdemokratas, paskiau prisidėjęs prie santariečių, vėliau kurį laiką prisišliejęs prie ūkininkų sąjungos, o galų gale pasidaręs uoliu tautininku ir vienu iš artimiausių p. Smetonos patarėjų; tikybos atžvilgiu ar indiferentas, ar visai netikįs, betgi savo dukrų būrelį pats nusivesdavo Kaune į Katedrą-Baziliką į didesniąsias šventes: pats esu matęs, kaip sykį didžiojoj savaitėj besivedąs jas į vakarines pamaldas; kai paskiau jį klausiau: kaip tatai tamsta, nebūdamas religininkas, vedatės savo dukreles į bažnyčią? — jis rimtai pasiaiškino: veduos, kadangi rimti, gilūs religiniai estetiniai įspūdžiai prisidės prie gražaus jų dvasios suformavimo.

Šalia p. Smetonos, Šilingo ir Varno, aname posėdy dalyvavo iš menininkų architektas Dubeneckis Vladas, anuomet 31 metų vyras, gana aukštas, tiesus, vyrišku, jauno gaidžio veidu, vešliais plaukais, aukšta kakta, aštriu žvilgiu, mandagaus-dailaus elgesio, bet ironišku šyps-

niu, nors malonia kalba. Iš viso puolanti į akį ir pasiliekanti atminty išvaizda kažkokia tartum truputį svetima, gal mišinys lietuviško su gera doze lenkiško kraujo (o gal kiek ir rusiško?). Tad ne dyvai, kad gabus menininkas, vėliau laimėjęs ne vieną pirmąją premiją tarptautiniuose konkursuose (mirė 1932 metais, išgyvenęs tik 44 metus). Na, ir galų gale Balys Sruoga, tas anuomet jaunas, gana jau ištįsęs uosis, irgi ryškiu vyrišku, plėšraus paukščio veidu, lankstaus stoto, atsargios šnekos, bet aštraus liežuvio. Kitų gal buvusių dalyvių nebeatsimenu. O gal daugiau ir nebūta.

Ką tuokart ten svarstėm? Prisimenu ypač du svarbius reikalus: meno kūrėjų draugijos ir valstybinio naujo teatro. Tarp kitko, Dubeneckis, matyt, kurių nors veiksnių prašytas, referavo, kokio dydžio turėtų būt naujasis teatras, pagal kurį planą turėtų būt pastatytas ir kiek atseitų: girdi, turėtų būti statomas Vienos operos pavyzdžiu, tūkstančiui penkiem šimtam žiūrovų (pusė Vienos operos) ir atseitų apie tris milijonus markių. Prie tų trijų milijonų aš tuokart prirašiau stiprų šauktuką (kaip visą šaukščiuką), tokia neįmanomai didelė man pasirodė ta suma. O tie vyrai, prezidentas, Dubeneckis, Šilingas ir Varnas, kalba apie tuos milijonus, lyg kad jie mėtos čia kur nors asloj — tik pasilenk ir juos paimk!.. Taip jie ir nutarė, kad būtinai reikią pastatyti naujus teatrui rūmus. Ir gerai būtų padarę, kad būtų pastatę: juk tie pinigai po

kelerių metų be naudos ištirpo, kaip sniegas, išsnigęs vėlyvą pavasario rytą. Kas kaltas? Atėjo į valdžią kiti žmonės ir nutarė, jog esama daug kitų valstybės reikalų, kur svarbesni už naują teatrą. Tačiau ir tie naujieji žmonės netrukus suprato ir ryžos atnaujint ir padidint teatrą, kas valstybei atsėjo, jei tiksliai atsimenu, 800 tūkstančių gražių litukų. Šie, tur būt, verkė, eidami apmokėt pramoginės kultūros reikalą, kurį galėjo lengvai aprūpint anos liesos markutės. Ir būtų galėję pastatyt visai naują teatrui pastatą, o ne nustipt be naudos, ką jos taip apgailėtinai ir padarė. O riebūs litukai būtų galėję atlikt kokį kitą svarbų valstybės darbą. O dabar, toks didis jų broliukų būrys, įlindę į seno pastato restauraciją, neįstengė nė užčiaupt neva žinovų burnų, kur nesigėdijo teigti, kad, pridėję prie anų 800 tūkstančių mikliųjų velniūkščių dar kokį jų būrelį, būtume sukūrę puikų, naują vaidybos Mūzai palocių!

Dabar — kas anuokart kalbėta apie meno kūrėjų draugijos įkūrimą? Po tų 45 metų man liko atminty vien lyg įspūdis, lyg ką — kad kalbėjo daugiausia judrusis anuomet Adomas Varnas, gana laisvai bei iškalbingai - įtikinamai (tik truputį tartum nusikaltusiu balseliu). Žinoma, niekas nesipriešino, vien pritarė. O kai teko draugijai vardą pritaikyt, netikėtai pasigirdo Balio Sruogos gana vyriškas ir gana drąsus balsas: girdi, pavadinkim tą menininkų organizaciją Liemenkūdra! Kur buvome

pergyvenę bolševikų revoliucijos pradžią Rusijoj, nesistebėjom tuo Sruogos pasiūlymu: bolševikai kūrė begales sutrumpintų vardų įvairiausiom savo organizacijom, kartais tinkamų, kartais labai juokingų. Ir tas dainiaus Balio siūlomasis vardas buvo gana bolševikiškai juokingas, nors praktiškas. Tad liko nepriimtas. Ir pasiliko natūralus, gyvas pavadinimas „Lietuvių Meno Kūrėjų Draugija". O jei norėta, praktiškumo dėlei, trumpint, trumpinta kad ir šitaip: Liet. Meno Kūr. D-ja, ar L. Meno K. D-ja, ar kitaip panašiai.

Taip pavadinus, draugija įsikūrė Kaune 1920.I.29. Nors įsikūrė pačiu šaltuoju metų laiku, tačiau ėmė veikt įstabiai karštai, nes jos spiritus movens menininkas Adomas Varnas išvystė anuomet ir toliau per ilgoką laiką nuostabiai gyvą bei ryžtingą veiklą.

„LIEMENKŪDRA"

Jos tikslas buvo plačiai užsibrėžtas: rūpintis lietuvišku menu apskritai. Todėl į draugiją įsijungė rašytojai, vaizduojamojo meno atstovai (dailininkai tapytojai, skulptoriai, grafikai ir t.t.), garsų meno kūrėjai (kompozitoriai, instrumentalistai-solistai, dainininkai, dirigentai, chorvedžiai), dramos teatro veikėjai, kaip štai aktoriai, režisieriai, dekoratoriai; galop, last not least, architektai. Berods, suminėjau visas „dailes", kurios susigūžė plačiame Liemenkūdros glėby, tiesą pasakius,

Varno glėby, nesgi Varnas buvo tikras menų globėjas, rūpintojas, tėvas, stūmėjas, dinamitas.

Pirmosios valdybos pirmininku išrinktas, savaime suprantame, didysis Varnas. Tik keista, kad fotografinėj nuotraukoj gyvojo Varno nėra, o vien tik jo foto, kabinetinio formato, neįrėmuotas, ant apskrito staliuko pastatytas, o aplink tą staliuką susėdę pirmosios valdybos nariai. Kitaip nemoku išaiškinti to dalyko, kad nėra paties pirmininko, kaip tik tuo, kad, tur būt, jis buvo vienkart ir fotografas, o savo vietoj pabūti tą sykį draugijos pirmininku įsakė savo fotografijai. Iš juokdario Adomo anuomet galima buvo tokių pokštų tikėtis.

Veizdžiu į tą LE foto — ir šviesu, o draug liūdna daros sieloj: šviesu, kad vėl regiu eilę brangių asmenų, anuomet dar visai jaunų ar dar nesenų; liūdna, kad iš jų tik vienas kitas bėra gyvi žemėj — motinėlėj, o ir tie — nebe tie: amželis savo grožio-negrožio salone atliko liūdną savo darbelį jų veiduos ir visoj išvaizdoj. O ir tuos, kur jau mirę, atsimenu nebe tokius, kaip anais 1920 metais. Vai, vertingieji ir mielieji, ramiai ilsėkitės savo tyliuos kapuos, laukdami šviesaus atsikėlimo!..

Toj retoj nuotraukoj regim 7 asmenis. Kaip yra įprasta, imsim asmenis, eidami iš kairės į dešinę.

Pirmasis sėdi patogiai krasėj, stipriai atsilošęs į lengvą lenktinės krasės nugarėlę, mūsų Maironis, anuomet beblėstančia aureole,

bet tuokart šviesia veido išraiška, apvaliu prelatiniu kryželiu ant ilgos grandinės, kur nusviręs truputį žemiau krūtinės, alkūnėm tvirtai atsirėmęs į krasės atkaltes, kojas padoriai asloj prie viena antros priglaudęs. Anuomet Maironis dar nebuvo ir nesijautė senas, nes dar nebuvo jam sukakę 58. Tik tas mum visiem toks pažįstamas veidas, toks visų mylimas, jau nebebuvo jaunuoliškai liesas ir siauras, o jau apvalutis ir pilnutis, bet dar neapdribęs; ta pati aukšta, plati, galinga kakta, tik jo švelnūs ir tankūs plaukai, tarsi išsigandę savininko amžiaus, jau ėmę trauktis užpakalin ir tuo plikinti asmenį. Galinga, stipri, stipresnė už visų tos grupės vyrų asmenybė. Kodėl ne jis išrinktas tos Liemenkūdros pirmininku? Manau, kad atsisakė priimt tą garbę bei darbą, didelį darbą, nes jau ir taip turėjo rimtų, atsakingų darbų.

Antras paeiliui — Paulius Galaunė kuklučiai sėdi šalia galingojo Maironio, mažne vien pusė šiojo stoto, linkterėjęs priekin, rankas mandagiai sunėręs virš suglaustų kelių; vešlūs plaukai nusvirę iki pat antakių, beveik visai kaip nūdienių beatles'ų, tik truputį praskirti kairėj; bet kas sutūrės veržlią karštos galvos energiją? Veidukas dailus; minkštos, putlios lūpelės ir atitinkamas smakriukas; kiek būkščios akys, bet išmintingas žvilgis. Tas smulkus, lankstus, judrus vyrukas, išėjęs Petrograde bei Maskvoj meno mokslus teoriškai ir praktiškai, 1920 metais dar tik 30 metų

sukakęs, tuoj veikliai įsijungė į Meno Kūrėjų eiles bei valdybą ir per visą Nepriklausomos Lietuvos gyvenimą uoliai bei sėkmingai darbavos lietuviškojo meno kultūros srity, kaip grafikas, meno istorikas, muziejų tvarkytojas; mokė gimnazijose, dėstė VD universitete, rengė liet. meno parodas, monografijas, apsčiai rašė įvairiuose laikraščiuose, lietuviškuose ir nelietuviškuose. Žodžiu sakant, kaip lietuvių meno žinovas, atliko tiesiog milžinišką darbą. Kas anais 1920 m. būtų įspėjęs, kad tas neva švelnus jaunuolis taip pasižymės Lietuvos kultūros ugdyme ir taip gražiai įsirašys jos istorijoj?

Trečias Asmuo (tikrai galima jį rašyt didele raide, šalia Maironio) sėdi beveik pačiam foto vidury, tarp Galaunės ir Sruogos. Sėdi tiesiai ir ceremoningai, ir ramiai ramiai, it kiaušinį ant momens laikydamas, tikras valdovas ar draugijos pirmininkas, ar bent choro dirigentas. Sėdi giliai krasėj, bet ir taip už visus aukštesnis. Galva didelė, net ir jei nukirptum puikiąją barzdą (tikro patriarko ar filosofo, ar profesoriaus). Kakta aukšta ir plati. Kiti bruožai vyriškai gražūs. Akys žiūri giliai ir koncentruotai. Viskas jame orumas, rimtis, harmonija. Atrodo jis tėviškas, nuolaidus, patenkintas. Tas kompozitorius, dirigentas, mokytojas reiškia mūsų muzikos istorijoj beveik tiek, kiek Maironis mūsų poezijoj. Garbingas ir mielas asmuo. Tai Juozas Naujalis.

Šalia jo, kairėj, aštriai įsispitrėjęs priekin,

įtemptai tyko kažkokio neregimo priešo ar neapčiuopiamos tiesos poetas Balys Sruoga. Sėdi jis, pasilenkęs priekin, susikryžiavęs rankas, alkūnėm patogiai (užtat kaimynam Naujaliui bei Sutkui, nepatogiai) atsirėmęs į staliuką. Kadangi pasilenkęs, dėl to neatrodo aukštesnis už kitus. O šiaipjau jis žymiai didesnis už anuos visus, jei ne talentais, tai ūgiu. Bet ir jo talentai toli gražu nemaži. O jau ta jo pailga forminga galva su tikrai beatl'išku plaukų kupstu iš tiesų didelė, nors ant augaloto kūno neatrodo tokia. Įdomaus veido išvaizda šiam vaizdely grasomai mįslinga. Kažkuris velniūkštis man netikėtai čia priminė vieną rusų častušką:

Sidit milyj na krylcie
S vyraženjem na licie.

Sėdi mielas prieangy.
Veido išraiška dygi.

Teatleidžia man didysis Lietuvos rašytojas tą linksmą šyptelėjimą.

Kai kas mano, jog moteris-žmona esanti ar mūza, ar papiūtis. Svajodami rasią mūzą, daugumas menininkų veda, laisvai prisiimdami aną riziką. Taip ir šiuodu beatlininkai - papūrgalviai, Sruoga ir Galaunė, ryžos ir vedė: Galaunė, pamiršęs pirmesniąją savo meilę Unę, priglaudė amžinai prie širdies būsimąją operos primado-

ną Adelę Nezabitauskaitę - Galaunienę (teoretikui menininkui geras papildas praktikė menininkė - dainininkė); o praktikui - menininkui - poetui Sruogai, istorinių dramų kūrėjui, tinkama mūza pasirodė Kleja, istorijos mokslų globėja, įsikūnijusi lietuvaitėje Vandoj Daugirdaitėj. Tikiuos, kad tų dviejų kūrėjų pasirinkimas buvo laimingas.

Pereikim nūn prie tolesnio Liemenkūdros valdybos nario Antano Sutkaus, kuris sėdi prašmatnioj lengvutėj krasėj, kojas priekin ištiesęs, letenas kukliai ant viena antros uždėjęs, dešinę alkūnę ant staliuko užkrovęs, o kaire ranka nervingai už atramos nusitvėręs, bet šviesiai nusiteikęs; veidas pailgas, maloniais lietuviškais bruožais; akys draugiškai žiūri į šalį nuo foto aparato; dailios lūpelės saikingai sirupu šypso; minkšti plaukai glotniai į užpakalį sušukuoti; stotas laibutis. Kai nūn į jį veizdžiu, jis nė kiek nepasikeitęs: beveik toks pat buvo ir paskutiniaisiais Nepriklausomosios metais, kada jį dar Tėvynėj regėjau. Kaip su juo pasižinau ir suartėjau, nebeprisimenu. Tai pasidarė kažkaip visai nejučiom: pasimatymai teatre, pasitarimai operos klausimais ir kt. Jis buvo lengvai prieinamas bei pasikalbamas ir sukalbamas žmogus; medžiagos šnekai visuomet turėjo su kaupais: apie meną apskritai, apie teatrą, dramaturgiją, apie to meno naujoves, apie įvairius garsesniuosius Europos teatrus ir jų bei mūsų ar-

tistus ir t.t. Kas nauja, jis mėgo. Svajojo apie lietuvišką teatrą, siekiant to idealo evoliucijos keliu, išeinant iš savųjų pradmenų, bet žiurint į ateitį, ir tai plačiai atvirom akim.

Buvo jis suvalkietis, gimęs 1892 metais, tad anais 1920 metais dar nesukakęs 30. Vadinas, aš buvau už jį mažne 9 metais vyresnis; bet tai netrukdė mum gerai susiprast. Nuo pat mokyklos dienų jis labai domėjos teatro menu ir praktiškai dalyvaudavo mėgėjų vaidinimuos. Kadangi pasireiškė tuose pasirodymuose kaip gabus vaidila, daktaras rašytojas Pietaris jam patarė vykt Maskvon studijuot draminio-teatrinio meno. Antanas paklausė ir išvyko Maskvon. Ten susipažino su poetu Jurgiu Baltrušaičiu, kurs turėjo įsigijęs gerą vardą rusų literatūroj. Tas jam patarė ir padėjo įstot į anuomet garsiąją ir pažangiąją Rusijoj ponios Komisarževskaja vaidybos studiją, kurioj Antanas studijavo 4 metus, bet ir praktiškai pasireikšdavo Komisarževskos teatre ir Nezlobino teatre, kaip aktorius ir režisieriaus padėjėjas. Taip gerai pasiruošęs teatriniam veikimui, 1918 metais grįžo Lietuvon ir čia tuoj sutelkė vaidintojų grupę, aktyviai dalyvavo Meno Kūrėjų Draugijos kūrime bei jos veikime; įkūrus vaidybos studiją, liko jos vedėju. Kai buvo įkurtas vadinamasis Tautos Teatras (tai Sutkaus idėja), jis veikė jame kaip režisierius ir vaidila. Ne be jo atsirado Kaune tokia prašmatnybė — Vilkolakis, juokų teatras, satyros garsiakalbis Lietuvoj; ja-

me Sutkus ir režisavo, ir medžiagos teikė, ir buvo spiritus movens, nesgi pats tą keistenybę ir sukūrė. Bet keistenybės paprastai gyvenime nėra ilgaamžės: politikos etc. vėjams sušiaurėjus, jom tenka mirt. Taip atsitiko ir Vilkolakiui (apie tą keistą padarą dar truputis kiek vėliau). Tačiau, be Vilkolakio, dar ir Tautos Teatras pabaigė jauną savo gyvenimą, ir pati Liemenkūdra išblėso. Bet mūsų Antanas nenuleido gyvų savo rankų — jau Maskvoj jis buvo apsipažinęs su Vachtangovo hebraišku Habimos teatru, kurio šakelė buvo įskiepyta ir Kaune. Ta Kauno Habima įkūrė savo studiją ir pasikvietė Sutkų meno vedėju ir lektorium. Bet su tuo nenuilstančiu meno mylėtoju arčiau pasižinau, kada jis, 1926 metų pavasarį, paėmus Lietuvoj valdžią valstiečiam liaudininkam su socialdemokratais, buvo pakviestas Kauno valst. teatro direktorium vietoj Liudo Giros; šis buvo man pavedęs išverst operą Mignon, ką ir padariau; o sutartos sumos nemokėjo ir nemokėjo (pamiršęs išsinešiojo sąskaitą savo portfely iki valdžiai pasikeičiant), o naujoji vyriausybė visu tūkstančiu sumažino mokėtiną už operų vertimus sumą, ir man teko netekti tokio man vargšui didžio pinigo — tūkstantinės! Ačiū mielajam ponui Girai. Negi trauksiu į teismą vyriausybę ar poną Girą! Tad, kai p. Sutkus, naujasis direktorius, pasikvietė mane pasiimt už vertimą sumos, draug su juo saldrūgščiai

„pabėdavojom“ dėl nukirstos tūkstantinės, priėmiau pinigus, pasirašiau, kur reikiant, ir tuo reikalą baigėm. Ta ar kita proga p. Sutkus man papasakojo apie buvusįjį teatro direktorių Girą vieną kitą smulkmeną, kurias papasakosiu, jei nepamiršiu, kitoj vietoj. Ar ta pat proga, ar kiek vėliau Sutkus pavedė man išverst iš italų kalbos „Il amore dei tre re“ — Trijų karalių meilę, kuri anuomet buvo pradėjus įgyt populiarumo Europoj. Bet 1928 m. Sutkus iš direktoriavimo pasišalino (ar buvo mandagiai bei švelniai pašalintas). Stojo nauji operos valdovai. Papūtė kiti vėjai. Mano išverstoji opera paliko nepastatyta. Tačiau Sutkus suskubo pinigus už mano darbą sumokėti. Vėliau penkerius metus jis buvo radiofono direktorium, bet nenutraukė ryšių ir su Kauno valstybiniu dramos teatru. Užplūdus antrą kartą bolševikam, vargšas Sutkus gavo priimt susovietinto kauniškio dramos teatro meninę vadovybę. Priešpaskutinis jo žingsnis — į sovietinį lietuviško filmo darbą, o paskutinis (o gal dar ne paskutinis) į skurdžią TSR pensijukę.

Vertingas asmuo ir mielas žmogus — toks jis glūdi bent mano sąmonėj ir širdy. Kaip norėtųs jį dar pamatyt!.. O tuo tarpu gaunu pasitenkint vien atsiminimu. Turiu pabraukt ne visai normalų faktą: nei jis niekuomet manęs namie neaplankė, nei aš jo. Vis tekdavo susitikt ar kokiuos viešuos rūmuos, ar kurioj gatvėj. Štai jis ateina priešpriešiais. Rimtas, iš-

blyškęs, nekūningas. Iš tinkamo atstumo ima tau santūriai šypsotis. O visai priartėjęs, tiesia tau pailgą liesą delną ir mandagiai spūsteli tavąją. „Kaip laikotės? Tikiuos, viskas gerai? A?“ O tas A toks klasikinis nosinis, platus ir pailgas, visai kaip paties Jono Jablonskio! „Malonu susitikti jus, gerbiamas kunige Motiejau“. O aš juk esu ne Motiejus, tik Mykolas. Ir niekas nepadeda: jis mane vis motiejuoja ir gana. Matyti, jį taip stipriai buvo paveikęs a.a. kunigas poetas Motiejus Gustaitis. Būčiau turėjęs laikyt sau garbe, kad Sutkus mane gustaituoja. O aš negaliu teigti, kad būčiau buvęs patenkintas.

Ir mirsiu, o nepamiršiu vieno jo bičiuliško gesto. Tai buvo ar 1943 metų ankstybas ruduo, ar 1944 m. ankstybas pavasaris. Vieną dieną kažkokia asmenybė atneša man dailų krepšiuką, pilną nuostabių kriaušių: ponai Jadvyga ir Antanas Sutkai siunčią man mažą dovanėlę! Nei pirmiau nebuvau gavęs iš jų jokios, nei nesitikėjau gaut. Tad staigmena staigmeniausia! Todėl ir nepaprastai maloni. Būčiau trokšte troškęs ar pats gyvu žodžiu tiem mieliem Jadvygai bei Antanui atsidėkot ar bent laišku tai padaryt. O Sutkų pridėtoj kortelėj adreso nebuvo; kriaušes priėmiau ne aš pats (nebuvau tuokart namie). Bandžiau sužinot, bet nepasisekė: po tų visų kataklizmų kortos liko taip sumaišytos, jog nei pats kipšas nebūtų ištraukęs tikrosios. Tad taip ana brangioji dovana ir paliko nepadėkota. Bet

per šiuos 20 su viršum metų nešiojuos tą aukso gestą širdy, ne vien atminty. Tikiuos, jei tas bičiuliškas Meno tarnautojas kaip nors apie tą mano širdies susirūpinimą sužinos, tikrai turės būt patenkintas. Rašyt jam nedrįstu, kadangi gal tai jam nepageidaujama. Turiu atitinkamų patyrimų.

Beje, ta Antano žmonelė, Jadvyga Oškinaitė. Asmuo su asmeniu neteko su ja pasižinti. Bet, kad jau rimtasis Antanas ją pasirinko gyvenimo drauge, tai jinai, tur būt, to verta. Aš ją pažinojau vien kaip artistę scenoj; ten ją mačiau daug kartų ir įvairiose rolėse: tarp rimtų ir komiškų, tarp pakilių ir kaimietiškų. Visur ji buvo savo vietoj; liapsusų nedarė, neigi stebuklų. Betgi jau tai didelis dalykas, kad anose įvairiausiose rolėse išsilaikė reikiamoj aukštumoj. Garbė jai.

Ne scenoj, tikrovėj, jinai išliko mano atminty, kaip nedidutė, neplonutė mergelė, stambia galvele, kaimietiškai lietuvišku veidu, ryškiais bruožais, jaunyvos motutės ar tetulės veidu, tokiu geru ,tokiu išmintingu.

KUKLUS, BET SVARBUS PIONIERIUS

Turėjom ir kitų teatralų, kurie kūrė lietuviškų dramos teatrų; turėjom ir stipriai vertingų dramos režisierių. Kai kuriuos jau minėjau, kaip štai Glinskį ir Sutkų. Kai kuriuos čia štai miniu: Oleką Žilinską, Daugvietį. Kodėl gi čia nepateikiu atskirų skyrelių

apie juos, o vien apie šitą ot sekantįjį? Mat, jis mūsuose gana bendrai yra vadinamas mūsų teatro tėvu. Ar šiaip, ar taip, o jis yra rimtai užsitarnavęs bent naujųjų laikų mūsų teatro pionieriaus vardą. Iš tikrųjų juk jis už kitus anksčiau buvo sukūręs pastovią liet. dramos trupę ir su ja ištvermingiau bei ilgiau įvairiose vietose veikė, vis ją meniškai tobulindamas ir papildydamas. Ir iš tos trupės, de facto, susidarė vėliau mūsų valstybinio teatro ansamblis. Tad jis tikrai vertas atskiro skyrelio. Be to dar, jis buvo man toks paprastutis bei draugiškas, ir aš kažkaip natūraliai su juo suartėjau labiau, nei su kitais teatro liūtais; o juk dar abu esame (ar jau vien buvome?) žemaičiai; ir jis kurį laiką mokės Liepojoj, kur ir aš; o jo a.a. brolis baigė ten gimnaziją (ir aš), o paskiau kurį laiką buvo Kauno kun. seminarijoj, kur ir aš, tik ne visą laiką; tik kažkodėl šis brolis, kaip Juozas man minėjo, tolokai išėjęs iš proto (ko aš dar nepadariau, o ir nemanau padaryt). Tad mudu su didžiuoju Juozu riša gana glaudūs saitai. Ir štai turite apie jį skyrelį.

Pirmiausia žiupsnelis biografinių duomenų. Ne pro šalį bus ir man pačiam ir skaitytojam tai prisimint.

Vaičkus Juozas yra gimęs 1885.IV.16 Tirkšlių valsčiuj, Mažeikių apskrity. LE-dija sako, kad jis mokės Mintaujos gimnazijoj, dalyvavo slaptoj lietuvių moksleivių organizacijoj, iš septintos klasės su būreliu kitų drau-

gų buvęs pašalintas. Ligšiolinėmis mano žiniomis, mūsų teatro tėvelis mokės Liepojos gimnazijoj. Tiesa, aš pats ten jo nei mačiau, nei anuomet apie jį ten girdėjau, nors jis galėjo būti už mane vien dviem ar trim klasėm vėlesnis. Bet mokinių pasiskirstymas tautiniu bei tikybiniu ir socialiniu atžvilgiu buvo toks mišrus, jog mes kitų klasių mokinių nei pažinodavom, nei jais domėdavomės. O jei kartais su kuriuo pasižindavom, tai visai atsitiktinai. Tad kaip gi aš buvau gavęs savo žinią, kad Vaičkus mokės Liepojoj, kad ten stipriai skurdo, kad darbavos pas vieną notarą — darydavo dokumentų nuorašus, gaudamas už nurašytą dokumentą po penkias ar dešimt kapeikų, o tai buvo net ir aniem laikam per mažas uždarbis, nes Liepojoj gyvenimas buvo apybrangis? Tad kas man suteikė tas žineles? Po keliasdešimt metų sunku bepasakyt, kas. Tačiau turiu aiškų įspūdį, kad man papasakojo tikėtinas asmuo, gal net pats Juozas Vaičkus.

Dabar — kaip sutaikyt mano žinią su LE informacija? O kad Vaičkus mokės Liepojoj prieš Mintaują, ar kad mokės Liepojoj po Mintaujos.

Jausdamas nieztint pašaukimą į teatro takus, nuvyko į Peterburgą, į tą rusų teatro Mediną (laikant Maskvą Mekka) ir laimingai perplaukė per Aleksandro teatro dramos studiją. Vienkart Peterburge sudarė liet. vaidybos studiją. Savo studentam sudarė reikiamą praktinę mankštą — viešai vaidint scenoj,

tad ir pateikė lietuvių publikai gražią eilę vaidinimų.

Bolševikinė revoliucija sustabdė tą naudingą lietuvių kultūrai darbą Peterburge (tuomet jau Leningrade) ir išlakino Vaičkaus studiją bei studentus su pačiu direktorium-režisierium į Lietuvą. Pirma jie nutūpė sostinėj, Vilniuj, ir 1918.VIII.3 pradėjo pirmąjį lietuviškojo profesinio dramos teatro sezoną, suvaidindami Vaičiūno Aukas, Jasiukaičio Alkanus Žmones ir Vargšo Žmones. Bet iš Rytų bei Pietų ėmė tikrai grėst ginkluoti pavojai, ir Vaičkui su trupe teko kraustytis į saugesnį Kauną. Kol susiorganizavo šioks toks pastovesnis centrinis teatras, susidarė laikina būsimųjų artistų grupė ir važinėjo po Kaunijos vakarinę sritį, tai šen, tai ten vaidindami kurį nors veikalą iš senojo repertuaro. Apie tuos žygius turi pasirašius atsiminimus ponia Vainiūnaitė Kubertavičienė, kuriuos man teko skaityt. Jie tuo itin įdomūs, kad parašyti kaip tik besibastant su trupe, dienoraščio forma.

Įkuriant savą pastovų teatrą, Meno Kūrėjų Draugijai teko patirt stiprių gimdymo sopulių. Tačiau pagimdė. Čia Vaičkui teko įžymus uždavinys: stok priekin ir teatrauk, nesgi tavo artistų būrelis yra gatavas, didžiausias kitų tarpe ir apmiklintas įmanomai. Ir Juozas ėmės savo įprasto darbo. Pirmą spektaklį mum parodė 1920.I.19 Kauno miesto teatro rūmuos (Sudermanno Jonines). Visi

vaidilos buvo iš jo trupės: A. Vainiūnaitė, O. Kurmytė, T. Dragūnaitė (Vaičiūnienė), T. Tindžiulytė, P. Kubertavičius, J. Staniulis, M. Kiršinas.

Keista, kad Juozas Vaičkus, senas teatralas, išėjęs rimtus vaidybos mokslus geroj pasaulinėj mokykloj, žinovų pripažįstamas buvęs stiprus teatro meno teoretikas ir vaidybos mokytojas, vis dėlto įkurtajame teatre ilgai neišsilaikė. Kiek aš Vaičkų pažinojau ir kiek man iš įvairių artimų teatrui šaltinių teko pažint teatro vidaus gyvenimo bei veikimo sąlygas, aš nesistebiu, kad Juozui teko pasišalint: jis buvo kietasprandis žemaitis, neką teaptašytas kaimo vyrukas, nediplomatas, nemėgstąs, o gal vien nemokąs pravest miklių intrigų; nors rimtai išsimokslinęs savo srity ir gabus vyras, vis dėlto nemokėjo žmonėm, net savo trupės nariam užimponuot gal ir tuo, kad neatrodė, kur reikiant, rimtas ir ramiai tvirtas: vis prasiveržda vo jame lyg kad juokdario-klouno gysla (net gal keletas), kas neleisdavo reikiamiem veiksniam imt jį rimtai. Tad gi Vaičkus neišlaikė stiprios teatre konkurencijos su tokiais liūtais, kaip štai Glinskis, Oleka Žilinskas, Dauguvietis, Sutkus ir kt. Kaip kad neišlaikė ir Aleksandras Vitkauskas.

Vadinas, iš kauniškio teatro Vaičkus nykte išnyko ir vėl atgimė toli, toli — Jungtinėse Amerikos Valstybėse 1923 metais. Ir čia darbavos penkerius metus: įkūrė ir čia profesinį

lietuvišką dramos teatrą; Brooklyne suorganizavo dramos studiją, iš kurios išėjo visa eilė vaidybos artistų ar bent darbininkų. Per tuos penkerius metus čia Amerikoj Vaičkus įstengė suruošti daugiau kaip 75 draminius vaidinimus. Tik jo spektakliai neturėjo čia tokio pasisekimo, kaip, sakysim, Vanagaičio: Vaičkus bandė publiką pakelt prie teatrinio meno, o praktiškas, apsukrus Vanagaitis — teatrinį meną nuleist iki publikos lūpų.

1929 metais veteranas Juozas vėl atsirado Kaune su visu krepšiu sumanymų. Ką veikęs, ko ne, įsteigė vaidybos studiją. Su savo studentais bandė pasirodyt scenoj, būtent, Tilmanso teatre. Tai buvo 1933.II.6. Bet Vaičkus jau buvo buvęs klausytojų pamirštas; jau kiti režisierių bei artistų vardai buvo pasidarę jiem brangūs, ir Vaičkui nebepasisekė išvirt mūsų teatralam pagundingos košės. Pagaliau kas ten baladosis taip toli į tą Tilmanso teatrą kažkur ten pasaulio krašte, o dar tokį apšepusį ir jau seniai iš mados išklydusį!

Bandė atkaklusis Juozas dar pasisvečiaut valstybiniam teatre, bet palankaus atogarsio nesusilaukė, priešingai. Bandė sukurt pirmą Lietuvoj meninį filmą, bet nerado pritarimo nei paramos.

Taip tatai gana liūdnos buvo jo gyvenimo sutemos. Tik štai vieną dieną girdim: mirė Juozas Vaičkus, Lietuvos teatro tėvas!.. Ta žinia ne vieną bent seną teatralą blokšte pribloškė. Vadinas, mirė! toli gražu nesuvarto-

jęs visų savo jėgų, neįvykdęs mylimiausiųjų sumanymų, nepasiekęs savo idealų!.. 1935.IV.7

Daugelio įžymių žmonių likimas... Kas kaltas? Iš dalies jie, iš dalies visuomenė. Te Dievulis jiem atleidžia (ypač šiai pastarajai damai). Vadinas, Juozai, esi jau įamžintas. Tačiau regiu tave gyvą, tartum ne prieš 30 metų Tave regėjau paskutinį kartą, o vakar...

Vidutinio, sunkaus stoto, taip sakant, kvadratiškas; dėl to ir drabužis, jei nesukirptas bei pasiūtas gero siuvėjo, atrodo nelankstus, atkragus, lyg svetimo asmens; vyras solidžiais aukštais pečiais, plataus, apskrito liemens, ant stiprių nepašankių kojų. Ilgaplaukė liūto galva su apskritu dažniausiai iškaitusiu veidu ir blizgančiom balzganom akim, lyg tartum vidujė ugnis nuolat jame liepsnotų. Tos truputį primerktos akys, tokios, rodos, gudrios, linksmai veizdi į jus, lyg šelmiškai, lyg juokdariškai, kartais švitriai, net aštriai — nesuprasi, ką jos jum sako. Bruožai, apskritai, gana simetriški, bet kaimietiški, paprasto kalibro (jei leistina taip pasakyt), tolimai primena Sokrato fizionomiją. Toli gražu ne gražuolis. Bet lūpos dailiai švelnios, ir, jei nebando kritiškai, pašiepiamai ar ciniškai šypsotis, sugeba šyptelt visai natūraliai — paprastai, draugiškai, net švelniai gražiai.

Paminėsiu čia trejetą smulkmenų iš mudviejų susitikimų.

Vieną spektaklio vakarą senajame Kauno miesto teatre, kol jis dar buvo nerestau-

ruotas, sėdėjau ložėj, kur buvo prie anuometinių didžiųjų įeinamųjų durų. Ėjo nebeatsimenu koks veikalas. Dalyvavo jame pirmą kartą ką tik iš Maskvos grįžusi dramos artistė Onytė Rymaitė. Jau iš anksto žinojom, kad ji mokiusis garsiojo Maskvos meno teatro studijoj, esanti tikrai talentinga ir meniškai išsitobulinusi vaidila (jei moteriškos giminės vaidilų esama ar būta). Tad aš, kaip ir reikėjo, atsiskubinau to stebukliuko pamatyt ir pasigėrėt. Į tą pat ložę beateinąs ir Juozas Vaičkus. Dar labiau nudžiugau: jis labai draugiškas žmogus ir gausiai šnekus, ypač jei apie teatro meną. Išeina į sceną ta naujoji scenos princesė. Neaukšta, liekna, grakšti. Laikos, juda, veikia racionaliai ir estetiškai. Veidukas pailgas, gana ryškiais bruožais, dailus ir jausmingas. Žodžiu sakant, asmuo darąs iš karto gerą įspūdį. Ypač balselis (sakau tyčia: balselis, o ne balsas). Toks švelnus, toks lankstus, toks žmogų paperkąs ir žavįs. Pasibaigus aktui ir publikai plojant gyvai ir nuoširdžiai, išgirdau Vaičkų sakant man į ausį: Na, juk girdėjai? Ar tai ne Dievo dovanotas balsas! Atsigręžiau į Juozą, o jo veidas susijaudinęs, balsas susigraudinęs; akys rasotos. Supratau jį, susipratau ir pats: tai bus artistė!.. Ir ji buvo. Vaičkus neklydo.

Antras Vaičkaus paveiksliukas.

Ateina jis pas mane Kazimiero draugijoj. Pasikalbėję salone apie bėgamus teatro „prajovus“, abu širdim jaučiam, kad Juozas ken-

čia nenugalimą skystos dvasios troškulį. Tad veduos jį į valgomąjį, sodinu už stalo, imu iš solidaus bufeto, gražiai skaptuoto (Aleksandravičiaus darbo) netokį gražų grafiną, kurį a.a. Jablonskis pakrikštijo ropine (ne vien tą manąjį, o ir visus lietuviškus grafinus), vadinas, ropinę, ne visai pilną, ir pilu į vidutinio dydžio stiklus, susirūpinęs, ar užteks tam lydžiui atsigert. O toj pilvotoj ropinėj buvo ar vyšninė, ar šermukšninė, dabar nebegaliu atsimint. O į tą visą procedūrą nusimanomai veizdi Vaičkus, šaltu, nemirkčiojamu žvilgsniu, visai kaip katinas prie stalo, matydamas, kad šeimininkė baudžias ir jam kokį kąsnį duoti. Na, ir ėmėm darbuotis: aš nugėriau ketvirtį, Vaičkus išmauna lig dugno, aš ketvirtį, jis lig dugno ir t.t. Įsitikinęs, kad tai didžiažuvei ropinės neužteks, pats nustojau gert savo ketvirtį — daugiau paliks rykliui. Ir vis laukiu: ar nepradės svečiui painiotis liežuvis, ar neiškais stipriai tas mėsiškai varinis veidas, ar akys neapsivilks taukų plėvele. Kur ten! Juozas gurkšnoja, mįslingai veizdi į mane ir nuolaidžiai šypso. Veidas, koks buvęs, toks ir lieka. O žodžiai svečiui liejas vis sklandžiai ir visai nekvailai. Išbaigė ropinę. Juokias. „Ar neturi dar kokio dvasiško skysčio?“ Ir spokso į mane taip provokatoriškai, taip pašiepiamai. Visai lyg kovingas avinas, prieš atakuodamas žioplį praeivį. Nuoširdžiai atsiprašau didžiai gerbiamąjį amžinatilsį Juozą, kad pamiršau pavartot „nelyginant“, vietoj

„lyg“. Teikis, Dievuli, duot mum daugiau tokių „avinų“!

Į svečio iššūkį aš neva drąsiai, bet iš tikro gana baimingai atsakiau: „Ž-žinoma... berods dar turiu“... Ir einu prie bufeto. Ten tikrai dar bepūpsanti ropinė, pusiau pilna kažkokio spiritualo. Lyg gaila atiduot tą paskutinį gėrimą tam... bedugniam smakui, kur beregint ištuštins tą dailią ropiniukę lig pat dugno. O ką veiksiu, jei dar šiandien apsilankys koks kitas ištroškęs brangus svetelis? Tačiau heroiškai statau paskutinį turtą išmaukt slibinui. Jis nė nelaukia, kad pilčiau, — pats įsipila ir gurkšt, įsipila ir gurkšt, nė paveizdėt nepaveizdėdamas, ar seku jo nekasdienišku pavyzdžiu. O aš tikrai nebeseku — tesižinai!..

Išbaigė — blaivutėlis. Atsistojo — tvirtutėlis. Tiesia delną atsisveikinant — visai sąmoningai. Ir taip natūraliai maloniai sako: Lik sveikas! — ar ką kita panašu.

Beje, savo žmonelės Mortos Griškaitės, žemaitikės, mūsų operos dainininkės, Vaičkus man formaliai niekad nepristatė, neigi pas mane su ja apsilankė, ir iš viso nebandė su ja vaidintis nei ją į priekį kišti. Bet šiaipjau, kažkaip savaime, teko su ja pasižint. Kiek iš nedažno bendravimo galime spręst, Morta buvo mielas Dievo padarėlis, apdovanotas dailios blondinėlės lieknu stotu, kuklia minele, maloniu balsiuku, kur skaidriai tryško iš siauro vamzdelio. Kaip operos dainininkė,

ji negalėjo gaut įžymaus vaidmens, bet apskritame scenos būry harmoningai užpildydavo sau skirtą vietelę. Muzikos ji mokės Petrograde. Ją į dainos bei vaidybos padangę kilt ir ten skraidyt įgundė ir padėjo Juozas ir ją parodė Lietuvai dar prieš I Pasaulinį karą, skrajodamas su savo trupe ar tik su viena Morta po įvairius miestus miestelius. Bene tuomet juodu ir susituokė. Dar vienas mūsų lietuviškojo menininkų gyvenimo pavyzdys, kad scenos menininkas pasirinko sau gyvenimo drauge irgi scenos menininkę. Ar geras išėjo duetas? Taip ir neišdrįsau Juozą paklaust. Manau, dueto iš viso nebūta, nes, kai Morta dainavo, Juozas tylėjo; jis nebuvo dainininkas.

Paminėsiu dar vieną savo su Vaičkum susilietimą, šį kartą piniginį (kaip žmonės teigia — patį opųjį).

Jau buvo plačiau pasklidę gandai, kad to svajotojo piniginiai reikalai esą stipriai pairę. Man buvo jo gaila. Užtat, kai jis vieną kartą su savo reikalu pas mane užsuko, nebuvo jam sunku mane reikiamai aptirpyt. Jis buvo įklimpęs tuokart į lietuviško filmo sukūrimo bėdą. Riebuilis raudonikis besąs dabar gerokai sulysęs, veidas nebešypsąs šelmiškai; akys, ir pirmiau visuomet blizgėjusios, nūn bežėruoją iš gilumos, lyg karštligėj. Apskritai, veido išraiška ne jo įprastinė, kažkokia keista. Buvau matęs ir stebėjęs nebenormalius asmenis. Atrodo, be nebus Juozas priartėjęs prie savo a.a. brolio psichinės būsenos. Bet šiaip-

jau mano svečias nenukalba į pašalius, visai ne. Gan greit prieina prie savo opaus reikalo ir išdėsto jį visai logiškai (pagaliau čia didelės logikos ir nereikia): šiuo metu esu labai reikalingas pinigų rimtiems reikalams; didžiai prašau paskolint man... meldžiu, neatsisakykit... prižadu grąžinti... ir tikrai grąžinsiu! — Jis nurodė ir sumą. Savaime ji buvo nedidelė; bet mano piniginei, kur buvo ne didesnė ir paprastai apytuščia, tiek paskolint buvo tikrai nelengva. O ypač kad turėjau patyrimo, jog skolos nenoriai grąžinamos, o dažnai ir visai negrąžinamos. Betgi suspausta širdim tam gerajam žemaičiui paskolinau. Ir kartais abejodavau, ar tie litukai bešmūkštels į mano apykiaurę kišenę, maloniai nusišypsoję ir tarę: labaryt, dėde! štai grįžtam.

Tačiau stebuklas! — grįžo! Mat, kai po ilgesnio laiko paprašiau mūsų teatro tėvelį grąžint man skolą, jis, maloniai atsiprašydamas ir dėkodamas, prižadėjo netrukus grąžint. Ir nuostabu! net ištesėjo, kas nebuvo madoj, bent meno pasauly. Užtat reiškiu jam čia viešai ir nuoširdžiai gilią pagarbą už įvykdytąją gražią išimtį.

Kol Vaičkus buvo gyvas ir bandė uoliai veikt, labai daugis, ypač teatralų tarpe, uoliai jį kritikavo bei griežtai jam priešinos. O kai jis mirė (1935.IV.7), net pikčiausieji priešai užsidėjo progai atitinkamas gedulo, liūdesio, užuojautos, pagarbos kaukes. Ką gi? juk velionis buvo tikrai daug nusipelnęs tautai

vyras. Tad, lyg sekdami posakiu: kol dar gyvas — smerkiam, kai numiršta — verkiam, tautiečiai, netgi teatralai, suruošė bent iškilmingas laidotuves. Žinoma, jo priešai neverkė: juk štai nebėr to varžovo, kurį reikėjo kritikuot, pult, jam priešintis; dabar bus ramiau!

DAR LIEMENKŪDROS NUOTRUPOS

Gal dar nepamiršot anos foto nuotraukos, kur mum rodoma pirmosios L. M. K. d-jos valdybos nariai. Dar nepačiupinėjom dviejų — Fausto Kiršos ir Stasio Šilingo.

Kirša vienintelis ten stovi tarp Sutkaus ir Šilingo. Dar jaunas, nes gimęs 1891 m., tad dar tik 29-metis. Vidutinio ūgio, lieknas, išdidus, hetmoniškai kaire ranka į šoną įsirėmęs. Kai kiti (išskyrus, žinoma, Maironį) standartinius kakloraiščius pasirišę, Faustas savo dainiaus kaklą apsirišęs trumpu, bet puriu ir plačiu raiščiu, tartum dailiai sumegzta skarele. O viršum to šaunaus mazgo — švelnus smakrelis, o dar aukščiau — putlios lūputės, oriai, net rūsčiai sučiauptos, ir dar aukščiau — pailga nosužė su raiteliu akiniais, o visa tai vainikuoja aukšta, plati kakta po gana vešliais, plokščiai sušukuotais plaukais. Ir visas tas nedidelis, mielas veidelis (žinoma, pro akis bei akinius) žiūri į jus taip įsakomai, gresiamai, draudžiamai, taip valdoviškai bei prana-

šiškai. Nuostabu: koks tas veidas buvo anuomet, toks pasiliko ir laisvoj, ir pavergtoj Lietuvoj, toks pat tremty, toks pat ir mirties patale po ilgo gyvenimo (bemaž 73 m.). O tas gyvenimas buvo pilnas rimto turinio bei uolaus darbo, o ir gražių pasisekimų. Faustas Kirša buvo ir visuomenininkas-kultūrininkas, ir plunksną mikliai vartojęs laikraštininkas, ir sumaniai vedęs įvairius laikraščius redaktorius, ir mokyklose bei kursuose darbavęsis mokytojas. O svarbiausiasis jo pašaukimas pasirodo buvęs poeto kelias — lyriko bei satyriko. Kas nėr bent girdėjęs apie jo satyrinius dviejų tomų „Pelenus"? Kas nėr gėrėjęsis jo jaunatviškais, jausmingais, spalvingais, estetiškais „Aidų aidužiais"? Kas nėra (kalbu apie literatūros mėgėjus) rimtai susimąstęs ir giliai išgyvenęs jo pasaulėžiūrinius - filosofinius - patriotinius posmus jo svariuose rinkiniuose „Suverstos vagos", „Giesmės", „Maldos ant akmens", „Piligrimai", „Tolumos", „Šventieji akmenys"?

Dabar, baigęs sau Dievo skirtąjį gyvenimo kelią ir sąmoningai bei pakilia mintim įžengęs į Anapus, kūnu jis ilsis svetur, bet jo dvasia, įsikūnijus jo poezijoj, išliks gyva tautiečių širdy, ne vien knygynuos bei vadovėliuos.

Dar, paskutinį sykį, grįžkim prie mūsų jau gerai pažįstamos foto nuotraukos, prie paskutiniojo personažo ten, dešinėj. Jau esam tą vyrą minėję šiame tomely, tad čia jį palie-

sim tik probėgom, keletu sakinių (jis ir daug daugiau yra vertas).

Sėdi jis lenktinėj krasėj, dešinę koją ant kairios užkėlęs, ir tai gana aukštai, kad per daug neišsikištų priekin; rankas laiko stipriai sunėręs ant kelio; didelė galva atrodo dar didesnė, kadangi ją kloja gana vešlūs ilgi plaukai, o žandus bei pasmakrį dekoruoja rusiška barzda; veidas dostojevskinio, tolstojinio tipo — irgi gana maskoliškas; giliai glūdį po kakta akys veizdi rūsčiai ir smeigiamai, lyg ylos; apskritai — veidas reikšmingas ir stipriai įspūdingas. Bet įspūdingiausias daiktas tame veide — tai išimtinai didelė, plati, aukšta kakta (žinoma, iš dalies ir dėl plikės); lyg tartum pusė didelio arbūzo užvožta lig antakių ir iš viršaus pridengta plaukais; bet nei tas arbūzas gėdos nedaro žmogui, nei žmogus arbūzui, kadangi Dievulis tam arbūzo kaušui nepagailėjo smegenų; tik tam žmogaus veidui būtų galėjęs duot daugiau grožio. Užtat padarė tą baronaitį gražbyliu: malonus balsas, laki orientacija, spalvinga vaizduotė, lengvas žodis. Ir tas rūstus veidas reikiant nušvisdavo tokiu mielu šypsniu, jog ir veidas pasidarydavo mielas. Betgi savo valdinius laikė šventoj baimėj. Atsimenu, mano seserietis prokuroras Edvardas Vojevodskis prieš antrąjį pasaulinį karą kai kuriuo reikalu turėdavo eit pas teisingumo ministerį Stasį Šilingą, nuo manęs nelabai tesislėpdamas, paimdavo vieną antrą bromuralo tabletę. O juk žinojo,

kad Šilingas yra jam labai palankus.

Na, bet reikia galų gale baigt tą skyriuką. Ir iš viso juk jau išsėmėm pirmosios LMKD-jos valdybos sudėtį. Tiesa, būtų reikėję čia plačiau pakalbėt apie tos LMKD spiritus movens — apie jos pirmąjį pirmininką, didįjį Varną. Bet, kaip matyt iš ano foto, jis iš viso nesiryžo atsisėst tų didžiuolių tarpe gyvas, o vien tupi ant stalo paveikslėlio pavidalu. Tad tegu sau ten ir paglūdi, iki kitur jį tinkamiau paminėsim. O dabar prie LMKD žygių bei darbų.

Ji užsimojo drąsiai ir plačiai: užsibrėžė darbuotis keturiose dirvose: teatro, muzikos, vaizduojamojo meno ir literatūros.

Ketverius metus karo siaube skurdus, inteligentinės pramogos ištroškus, nebepasitenkindama kinais, inteligentinė visuomenė pasigedo teatro bei operos, pasigedo karštai. Taigi LMKD pirmiausia ryžos organizuot teatrą, kadangi lengvesnis uždavinys. Net vardą pasirinko: Tautos Meno Teatras. Žinoma, tuoj sudaryta Teatro taryba: Andrius Oleka Žilinskas, Antanas Sutkus, Adomas Varnas, Juozas Žilevičius ir Balys Sruoga. Iš pradžių pirmininku buvo poetas Jurgis Baltrušaitis, o kai jis išvyko į Maskvą Lietuvos atstovu, pirmininku buvo išrinktas Juozas Vaičkus.

Kuriant pastovų teatrą, svarbu buvo lygiagreta įsteigt vaidybos mokyklą ir vaidybos studiją, kas ir buvo padaryta tais pat 1920 metais, vasarvidy. Sutkaus įkurtoji studija bu-

vo nūn įjungta į naujai kuriamąją. Paskubom ryžtasi dar tais pat metais pradėt vaidinimų sezoną, nes visuomenė labai to laukė, o juoba patys organizatoriai bei artistai. Ir gruodžio 19 d. pradėta.

Pradėta ir nebenutraukta, keičiantis vadovam, direktoriam, režisieriam, vaidilų sudėčiai, vardui (galutinai paliko Kauno Valstybės Teatras), besimainant kryptims, stiliams, užsienių meninėms teorijoms. Netrūko kelių ieškojimo, bandymų; bet visa tai nebuvo tvirtai išlaikyta, tiksliai planinga. Tad nepatenkino nei paprastųjų teatro mėgėjų, nei juoba žinovų. Ir teatras tik gyvavo, kartais kilstelėdamas, kartais smukdamas. O vis tiek, nors nuo operos atsilikęs, išgyvavo ir pergyveno visas amžiaus audras ir šiandien dar veikia pavergtoj Tėvynėj, nors ir bolševikinėj atmosferoj, veikia ir tremty, kaip nemirštančios ano Kauno Valstybės teatro atžalos.

Paminėjau to Kauno Valstybės Teatro pradininko įsikūrimą, to Tautos Meno Teatro pačią pradžią, kada buvo sudaryta to teatro taryba. 1920 metai... Kiek jumyse gerų dalykų dalykėlių buvo prikurta!

Ir tie pirmieji tarybininkai... Tuomet jų toli gražu tiek nebranginom. O dabar, iš tokio tolio, kokie jie mum atrodo įžymūs ir brangūs.

Visų pirma reiktų pasakyt bent keletą žodžių apie Jurgį Baltrušaitį. O tie keletas žodžių štai išaugs į ištisą straipsnį: mat, kai ry-

žaus jį čia paminėt, atsiminiau, jog prieš vienuolika metų parašiau „Draugui“ straipsnį apie tą „Vienišą Dainių“, suėjus 10 metų po jo mirties:

VIENIŠAS DAINIUS

Norėjau parašyt bent keletą žodžių Vienišam Dainiui Jurgiui Baltrušaičiui paminėt, suėjus dešimt metų po to, kai atsivėrė nakties žvaigždėtos durys ir pagaliau laivelis rado tylų uostą (Vakaro giesmė). Bet pavėlavau: štai A. Vaičiulaitis parašė apie jį mintingą straipsnelį „Drauge“ 54.II.6, kuriame paprastu savo įžvalgumu bei jautrumu pabandė suvokt Jurgio Baltrušaičio poezijos prasmę.

Betgi šis dainius yra toks vertingas, jog galima, net reikia apie jį dar ir dar kalbėt. Žinau nepasakysiąs čia nieko, kas nebūtų jau kitų geriau pasakyta; bet g. Redaktorius norėjo, kad sugrandyčiau saujelę savo atsiminimų. Gerai. Tik bus tai gana keisti atsiminimai: mat, gyvenime man nėra tekę su gyvu Vienišu Dainium matytis ar kitaip susisiekti.

Tai būtų buvę man labai brangu. Tik ar tokios pažinios yra vienintelės? Juk galima dainių pažint iš to, ką kiti, jį pažinojusieji, yra apie jį pasakoję ar rašę, o ir iš paties dainiaus raštų. Tad drįstu. Gal kai kam kas nors bus įdomu.

Pirmą kartą apie poetą Jurgį Baltrušaitį išgirdau... nagi iš ko kito, jei ne iš Adomo Jakšto, kuris, kaip senovinis Argus, sekdavo, kas kur kurio lietuvio sukurta. 1907 metais vienam savo laiške, rašytame man iš Kauno į Sankt Peterburgą (Leningradą), jis atsiuntė pasiskonėt bei pasimokyt eilę lyrinių bandymų, parašytų rusiškai, na, kaip manote, kieno? — gi senojo mūsų Pietario sūnaus, pridurdamas parašysiąs į Maskvą vienam lietuviui literatui Baltrušaičiui, rašančiam rusiškai ir turinčiam rusų spaudoj pažinių, kad padėtų jaunajam Pietariui išplaukt į literatūros erdves. Ir nuostabu: tas Jakštas, tas (atsiprašau) pasiutpatriotis, kaip ypač lenkai jį vadindavo, kalba apie tą Baltrušaičio bei jaunojo Pietario reiškinį visai ramiai, nepykdamas, nesibardamas (kaip kitais atvejais gebėdavo): tartum tai savaime suprantama. Ir vėliau, kai tekdavo su juo prisimint Baltrušaitį, arba jis rašydavo apie jo kūrybą „Draugijoj", jis parodydavo tą pat tolerantiškumą. Kaip tai išaiškint? Gal tuo, kad jis, gyvenęs ilgokai Rusijoj ir matęs nemaža lietuvių inteligentų, baigusių ten mokslus, vedusių ruses ir pastoviai ten apsigyvenusių darbo ar tarnybų dėlei, gerai suprato, kaip galingai veikia žmogų svetimoji aplinkuma, nelyginant raistas neatsispiriamai sriuobia tave, iki praryja ir sugromuliuoja. Tiesa, paprastais atvejais tai nesulaikydavo Jakšto nuo papurkštavimo ar išbarimo; bet Baltrušaičio ar kitų tokių meni-

ninkų atveju jis, tur būt, manė, jog kūrėjas suauga su savo kūrybos priemone kalba ir su savo aplinka, kurioj ir kuriai kuria, tartum į vieną visumą, į vieną būtybę, o ji, dėl joj besireiškiančio Dievo duotojo talento, yra toks brangus dalykas, jog tenka, atidėjus į šalį apgailestavimus, juo gėrėtis ir branginti. O ir dar: Jakštas gerai žinojo, jog tokie kūrėjai, kaip Mickevičius, Senkevičius, o ir Baltrušaitis, plačiajame pasauly Lietuvai daugiau garbės pateikė, negu, sakysim, tokie mum brangūs Daukantas, Valančius, Baranauskas ar net Maironis. Pagaliau Jakštas, tur būt, tikėjos Baltrušaitį anksčiau ar vėliau pradėsiant kurt ir lietuviškai, juoba, kad tai buvo vieša paslaptis Baltrušaitį slapta bandant rašyt ir lietuviškai.

Taip, Jakštas aukštai vertino Baltrušaičio poeziją, nežiūrėdamas, kad ji jam, klasikui, kaip simbolistinė, buvo „moderniška", o moderniškumuose Jakštas buvo linkęs įspitrėti „dekadentiškumo". Bet Baltrušaičio mūza Jakštui artima savo mintingumu ir, nežiūrint simbolistinio lapuotumo, vis tiek aiški.

Tad mūsų kritikų Nestoras jau prieš pirmąjį Pasaulinį karą buvo Baltrušaitį įvedęs ir tinkamai pristatęs mūsų inteligentijai savo „Draugijoj". Ir kai 1911 ir 1912 metais pasirodė pirmieji Baltrušaičio poezijos rinkiniai „Žemės laiptai" ir „Kalnų takas", aš pasiskubinau įsigyt bent šį pastarąjį ir dideliu susi-

domėjimu, o ir nemažu pasigrožėjimu ėmiau glamonėt kiekvieną puslapį, kiekvienu posmu gėrėtis, kiekvieną žodį čiulpėti. Taip, maniau sau, čia kilnus pasaulis, didinga poezija, nemažas kūrėjas! Ir iš kur tam jurbarkiškiui tiek talento? Ir kaip jis taip gerai išmokęs rusų kalbą!

Bet štai, man taip pasigrožėjus „Kalnų taku", pasirodo tos knygos recenzija rusų mėnesiniame „Novaja žizn" (o gal „Novyj žurnal dlia vsiech"), parašyta kažkokio Narbut. Skaitau ir stebiuos: jis visai šaltai kalba apie Baltrušaičio gražumėlius, o kas mane ypač nustebino — pareiškia, girdi, autoriaus kalba esanti netobulai rusiška!.. Truputį nusiminiau: mat, man rodės mūsų poeto kalbą esant gražią ir tikrai rusišką; suabejojau: o gal aš silpnai temoku?.. Betgi gal ir tas Narbutas šiuo atveju ne autoritetas? Tad kaip čia tatai dabar? Rusų literatūros laikraščiai mielai deda Baltrušaičio kūrinius; įžymūs rusų kūrėjai, kaip Konstantin Balmont, Viačeslav Ivanov ir kiti, gėris jo poezija...

Šiandien būčiau linkęs manyt šitaip: Baltrušaitis buvo išmokęs, ir gerai išmokęs, rusų kalbą ne iš gyvojo kalbos šaltinio — tautos, o iš knygų, ir ne nuo kūdikystės, tik žymiai vėliau, ir dėl to rusų kalba nebuvo jam pasidariusi tiesiog pačios jo prigimties elementu, o pasiliko visuomet vien pašaliniu įnagiu, kurį vartoji vien su refleksija, o ne instinktyviai, kaip kad, sakysim, kvėpuoji ar

vaikštai; ir netryško savaimingai, gyvybiškai, galingai kūrybiškai, tartum fontanas iš neišsenkamų požeminių vandenų, pati pavirsdama gilia meno kūryba ir nuostabiu meno kūriniu. Todėl galimas dalykas, kad labai jautri kurio ruso ausis galėjo Baltrušaičio rusiškojoj poezijoj apčiuopti tam tikro knygiškumo, popieriškumo, negyvybingumo. Ir tai galėjo ne taip labai skaidriai krist į akis daugumui skaitytojų, kadangi Baltrušaičio poezija yra daugiausia Gedankenpoesie, o laisvai parinktiesiems gražiesiems simboliniams vaizdams galėjo užtekt ir iš knygų pasisemtosios kalbos.

Šiuo atžvilgiu būtų įdomu pasiskaityt anuometinių Baltrušaičio vertimų į rusų kalbą: ten siužetai yra labai gyvenimiški ir labai įvairūs, tad ten turėjo ypač aiškiai pasirodyt, ar Baltrušaičio rusų kalba buvo tikrai gyva ir kūrybiška. Čia gal kas pareikš tokį abejojimą: Baltrušaitis buvo išmokęs keliolika kalbų, tad nebuvo įmanoma, kad visas būtų lygiai gerai mokėjęs; per palygint neilgą laiką, apie 15 metų, išvertė daugiau kaip 50 didelių ir daug mažų veikalų, tad nebuvo įmanoma visus lygiai gerai išverst, ypač kad anais laikais rusų leidėjai, naudodamies puikia padėtim, kad Rusija nebuvo priėmus tarptautinių nuostatų autorių teisėms apdraust, masėmis versdinos svetimų autorių veikalus, toli gražu ne visuomet rūpindamies, kad vertimai būtų geri.

Į tai aš būčiau linkęs atsakyt: Baltrušai-

tis buvo rimtas, save gerbiąs vyras ir nebūtų rizikavęs gerą savo vardą prarast, nerūpestingai versdamas pasiimtuosius veikalus, nors ir labai skubiai tekdavo dirbti, nes juk reikėjo pragyvent, o atlyginimas buvo menkas, kadangi leidėjai stengdavos leisti knygas labai pigias.

Apie Baltrušaičio asmenį šį tą sužinojau iš „pirmųjų šaltinių", kai 1913 metais glaudžiai susidraugavau su kun. Juozu Byla, būsimuoju kanauninku, o tuomet Kauno Katedros administratorium ir seminarijos klierikų giedojimo profesorium, artimu Baltrušaičio jaunystės draugu: jis man ir prieš ir po pirmojo Pasaulinio karo yra šį tą papasakojęs apie savo Jurgiuką, kuris, kur buvęs, kur nebuvęs, vis bent retkarčiais jam prisistatydavo. Tasgatės, anot Bylos, Baltrušaitis jau nuo mažens buvęs rimtas, mažakalbis, savy užsidaręs, gabus vaikinas, geras draugas, nors savo vertybę žinąs, betgi nosies neriečiąs prieš saviškį. Įdomu, kad tuodu jurbarkiškiai, stambaus ūgio, kieto sprando, aukštai galvą nešą, neduodą sau per nosį braukyt, abu labai gabūs, tik Jurgis labiau poezijai, o Juozas muzikai. Bet kodėl Baltrušaitis pradžioj ėmė rusų kultūrai tarnaut, o Byla neprisidėjo prie lenkų veikimo, nors tai kartai ta pagunda buvo didelė, nes pati miestų atmosfera buvo stipriai persisunkus lenkiška dvasia? Mudu su kun. Byla to klausimo nė svarstyte nesvarstydavom; jis mum, ano laiko žmonėm, buvo sa-

vaime aiškus: Baltrušaitis, vienišas, nemėgstąs kompanijų vyras, įsimiręs į darbą bei knygas, pamėgęs jam geriausiai pažįstamą rusų literatūrą bei madingas jos kryptis, pajutęs norą ir pats kurti, o stovėdamas atstu nuo lietuviškų ratelių, kuria gi kita kalba ims rašyt, jei ne ta, kurią geriausiai moka — rusų kalba? Gerai tai įspėja Jonas Aistis savo lydimajam žody prie Baltrušaičio „Poezijos". Tad dainius pabandė rašyt rusiškai, ir bandymai pasisekė: rusų žurnalai pradėjo spausdint jo kūrinius, kritika neblogai atsiliept, ir toliau jau būtų reikėję nepaprastai stiprių pašalinių priešingų įtakų pakreipt jo literatūrinei veiklai visai kita kryptim — lietuviškąja. Veikiausiai taip ir būtų pasilikęs plaukt rusų literatūros upe, nors kartkartėm ir bandė sau pačiam šį tą parašyt ir lietuviškai, kaip yra ne kartą sakęsis kitiem, bene ir tam pačiam Bylai. O tvirtai pakreipė jį į lietuviškąją literatūrą kaip tik pašaliniai galingi įvykiai: bolševikinė revoliucija ir Lietuvos nepriklausomybė, su kuria susijo visa jo medžiaginė ateitis. Dar 1920 metais, jau būdamas Lietuvos atstovu Rusijai, jis bandė viešai pasirodyt kaip rusų literatūros kūrėjas Maskvos Istorinio Muziejaus auditorijoj; bet, jam pasirodžius estradoj, bolševikai pakėlė triukšmą: ko, girdi, čia tas buržuazijos bei jos ideologijos pakalikas bando gretintis prie proletarų!..

Baltrušaičio jautrią ir išdidžią dvasią tai labai giliai paveikė. Jam pasidarė aišku, jog

jam nūn bus ne pakeliui su tuo naujuoju pasauliu, jei jis norės pasilikt savim pačiu; o kitaip jis negalėjo, tas Jurgis, išdidus Jurgis, kaip jį vadina viename savo eilėrašty jo literatūrinis kolega, už jį kiek vyresnis, stambus rusų poetas Konstantin Balmont (tą eilėraštį radau 1915-1916 metais Smolensko viešajam knygyne Balmonto poezijos rinkiny „Solnečnyje Terema"; tas eilėraštis taip ir prasideda: Ach, ty Jurgis, gordyj Jurgis). Balmontas metė Bolševikiją ir apsigyveno tremty Paryžiuj, lig mirties vargo ir skurdo, bet nepasidavė — negrįžo. Baltrušaitis metė Rusiją ir grįžo į ją, kaip laisvas suvereninės Lietuvos atstovas, bet rusų literatūrai viešai nebesidarbavo (tik privačiai ruošė spaudai trečią rusiškąjį eilėraščių rinkinį „Lelija ir Piautuvas")... Betgi ir lietuvių literatūroj viešai nesirodė apie 20 metų: gal vis nedrįso pasirodyt, nes juk kažkaip nejauku prabilt į visuomenę neįprasta, nors ir gimtąja kalba. Tai tiesiog tragedija: savo gimtoji kalba kūrėjui neįprasta!

Žinoma, labai gaila, kad Baltrušaitis nepradėjo jaunystėj kurt lietuviškai ir vien lietuviškai. Gal kas jam prikiš: kodėl jis nenuėjo Vienužio, Maironio, Kudirkos, Krėvės keliais? Gal jis nepakankamai temylėjo savo Tėvynę Lietuvą? Aš nedrįsčiau jį smerkti. Tėvynę jis mylėjo: tai patvirtino ir savo žodžiais, ir vėlesniaisiais kūriniais, ir tuo, kad, kur buvęs, kur nebuvęs, o vis vykdavo atsigaut kūnu

ir dvasia Lietuvoj. Argi nemylėjo Lietuvos Mickevičius, Senkevičius, Norvidas, Kondratavičius ir kiti tokie, nors ir rašė lenkiškai? O ir mūsų Jakštas, Maironis, Kudirka, Vaižgantas, jei būtų jauni ėmę rašyt rusiškai ar lenkiškai ir būtų turėję platesnio bei žymesnio pasisekimo, o nebūtų buvę dėl gyvenimo aplinkybių gana glaudžiai susiję su tautiškai susipratusia ir aktyvia visuomenės dalim, ar nebūtų irgi nuėję Baltrušaičio keliu? Non mirari, non indignari, sed intelligere (ne stebėtis, ne piktintis, tik suprasti). Taip yra taręs prieš 1500 metų didysis Augustinas. Baltrušaičio lietuviškos poezijos laukte laukiau, o kai pasirodė, ėmiau godžiai ja skomėtis. Visų pirma, man krito omenėn didokas jo rusiškosios ir lietuviškosios poezijos skirtumas. Tiesa, abi mintingos, o tos gražios mintys dažniausiai sukas aplink keturis polius: mirksnį — amžinybę, dulkę — visatą; bet tų minčių apipavidalinimas labai skirtingas: rusiškoji Baltrušaičio poezija plaukia laisva upe, žavėdama tikslia, sultinga žodžio melodija, mirksėdama skoningom spalvom, mainydamasi kilniais vaizdais, giliom perspektyvom; lietuviškoji, nors ir kupina gilių minčių, nors spalvota bei vaizdinga, nors įvilkta į tobulą formą ir reiškiama tiksliu bei įvairiu žodžiu, betgi jaučias lyg suvaržyta, atrodo kiek nublankus, atsargiai ieškanti reikiamo žodžio, kartais pavartojanti lyg ne tą, kurio būtų norėjus, net šiurkštesnį ar kiek vulgarų, duodanti pajust savo gi-

mimo sunkumą. Žinoma, ji pasilieka nemažo meistro kūriniu, mūsų literatūroj aukštą vietą turinčiu, mum labai brangiu, iš kurio mūsų jaunesniosios kūrėjų kartos gal išmoks nemaža, ypač brangint mintingumą, aiškumą, tikslumą, žodžio turtingumą.

Katra gi iš tų „dviejų Baltrušaičio poezijų" vertingesnė? Į tą klausimą įvairūs žmonės įvairiai atsakinėja ir atsakinės. Įdomu, kad toks skoningas estetas Balys Sruoga lietuviškąją Baltrušaičio poeziją statė aukščiau už jo rusiškąją. Aš manyčiau, kad čia ne esmės, tik aplinkybės klausimas: kas labiau mėgsta puošnesnę, poetinėm priemonėm gausingesnę poeziją, tam labiau patiks rusiškoji mūsų Vienišojo Dainiaus poezija (ypač moterim ir jaunuoliam), o kam labiau patinka paprastas, kuklus grožis, tas aukštai vertins ir jo lietuviškąją; prie šito būrio greičiau prisidės vyresniojo amžiaus estetai, nes juk senyvo dainiaus kūryba jiem savesnė. O iš esmės imant — abi tos poezijos vien, taip sakant, drabužiu skirias, ne brendulu. Pasakykit, kuri gėlė, absoliučiai imant, gražesnė: Lelija ar Orchidėja?.. Dievui, visagaliajam Genijui, tiek pat pastangos tereikėjo sukurt vienai ir antrai.

Aš būčiau linkęs sutikt su B. Sruoga iki tiek: lietuviškoji Baltrušaičio lyrika gal dar brandesnė, gilesnė ir jausmu šiltesnė už rusiškąją; bet šioj reiškias gyvesnė vaizduotė, ir jinai yra elegantiškesnė bei įmantresnė.

Dabar norėčiau painterviewuot patį Vie-

nišąjį Dainių ir gaut iš jo lietuvišką pirmosios ir antrosios savo poezijos pavyzdį. Te jis man atleidžia mano drąsą! Kiek artimesnė rusiškajam jo kūrybos tarpui atrodo, pvz., kad ir ši daina (Klajoklio stygos):

Aš daug, jau daug išvaikščiojau dienų,
Dienos belaisvis, ir toliau einu
Žmogaus skirties nubrėžtais man keliais,
Kiek eiti dar likimo saikas leis.

Aš daug žiedų radau aušros darže,
Daug jų sumindžiau eidamas ežia,
Ir užėjau erškėčių dar daugiau
Ir vien menkai laimėjau, ką rengiau.

Ir supratau skausme ir ilgesy,
Koks, žemės prote, aklas tu esi,
Nes štai nakčia stebiu spiečius žvaigdžių,
Bet kurčias aš jų psalmės negirdžiu.

Nes tu, žmogau, taip skaudžiai nežinai,
Kas — valandai, kas trunka amžinai,
Kur tu, lašeli jūros vandeny,
Drebėti siųstas ir iš kur eini.

Todėl širdis taip alpsta ir todėl
Ant žemės kniubęs laukiu vėl ir vėl,
Ar kas pagalbos ranką man išties
Nuvokti mįslei ryto ir nakties.

O dabar charakteringas lietuviškojo kūrybos tarpo pavyzdėlis (Ramunėlė):

Ramunėle tu baltoji,
Kad išpuoštum mano kelią,
Tu iš dulkių atsistoji,
Skaisčią pakeli galvelę.

Vargui — takui pro rugienas —
Tavo žiedas — džiaugsmo kraitis.
Štai pasauly aš ne vienas,
Jo bedugnėj ne našlaitis.

Skurdo skausmas lyg pagijo,
Skausmo ilgesys nurimo,
Ir krūtinė jau nebijo
Kryžiaus žemės ištrėmimo.

Saulės taurę tu pripylei,
Ir tamsus žygiuoju drąsiai,
Ir širdis tik klauso tyliai,
Ką tu giedi savo dvasiai.

Baigdamas savo rašinį apie Jurgį Baltrušaitį, J. Aistis daro išvadą, kad tas mūsų dainius yra padaręs garbę ne tik savo tautai, bet ir žmonijai. Kad Vienišasis Dainius daro garbę mūsų tautai, tai, manau, visi sutiksim. Kad daro garbę ir visai žmonijai — aš labai noriu su tuo sutikt: jis, be abejo, stiprus poetas, ir jo poezijoj gausu nuostabių minčių, kuriomis būtų verta visai žmonijai pasiskomėt. Bet ar

pasiskomės? Kas jai pateiks lietuviškąją Vienišo Dainiaus poeziją.

Dar vienas interview kaip tik šituo reikalu: su Encyklopaedia Britannica, 1953 metų laida. Ką šis gerai informuotas žinovas sako apie mūsų brangųjį dainių? Ieškau trečiajame tome, kur turėtų būti Baltrušaičio vardas. Nieko. Ieškau devynioliktajam tome, kur kalbama apie rusų literatūrą, skaitau skyrių Symbolist Poetry. Nieko. Pasirašęs DSM. Kas jis toks? Randu bendradarbių registre, jog tai — Prince Dimitri Mirsky, lecturer in Russian Literature, University of London... Ką veiksi?.. Ieškosiu ten, kur kalbama apie Lietuvą, — 14 tome. Taip, čia šis tas yra: „Jurgis Baltrušaitis won fame both as a Lithuanian and a Russian lyric poet of first rank". Parašas — R. McK. Sąraše — Roderic Mckenzie, former Fereday Fellow of St. John's College, Oxford, and Assistant Editor of the 9th edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon... Na, garbė Dievui!

DAR APIE DRAMOS TEATRĄ

Ne mano uždavinys plačiau rašyt atsiminimus apie tą teatrą. Kiek išsamiau parašiau apie jo gimtuves ir krikštynas, nes juk tai slėpiningas ateities pumpuras, kuriame tiek gražių galimybių, vilčių, lūkesčių, pumpuras, iš kurio išsivystys visa naujagimio tolesnė būtis...

Todėl neminėsiu atskirų teatro artistų nei režisierių, nei pastatytųjų veikalų, išskyrus kai kuriuos asmens ar dalykus, kur man giliau ar šilčiau įstrigo sieloj.

Vieną laimingą, su leistinu klaustuku, dieną, tarp mūsų pirmosios generacijos režisierių elito, nelyginant žirafa kiniečių eleganterijos krautuvėj, audringai išnėrė vyras keistu vardu ir pavarde: Borisas Dauguvietis!.. Ar tai tikras, oficialus žmogaus pavadinimas, ar vien pokštas? Ne, sako žinovai, tikrų tikriausias. O ir asmuo. Net lietuvis. Nors nešimtaprocentinis. Gal 75%, gal ir daugiau. Žiūrint, kiek publika panors ar jis pats sutiks. Kilęs iš pat Palatvijo, iš Nemunėlio Radviliškio valsčiaus, iš pat to iškyšulio galo, kurs gilokai duria Latvijai į pašonę.

Tas nepaprastas vyras, gimęs 1886 m., mokęsis Panevėžio ir Mintaujos realinėj gimnazijoj, Rygos politechnikoj, Petrapilio valst. teatro mokykloj, 1910-1914 m. darbavęsis Petrapilio Mažajam teatre aktorium ir antruoju režisierium, paskiau įvairiuose Rusijos teatruose septynerius metus. Nepritapęs prie bolševikų, 1921 m. pardūmė Lietuvon, kur, savaime suprantama, tas nemažų gabumų, įgijęs gero teatrinio patyrimo, ekspansyvus, drąsus, ryžtingas artistas - režisierius įsibrovė į Kauno teatro stambiųjų žuvų tarpą ir pasidarė nuo 1923 metų galo vienu iš režisierių. Ir dirbo draminį darbą čia Kaune, čia Šiauliuos, čia Vilniuj iki savo amžiaus galo sostinėj 1949 m.

Pasižint su juo kiek arčiau man teko, tik ne suartėt: per svetimas jis buvo mano prigimčiai, nors, turiu prisipažint, susitinkant su juo, tam tikra žmogiška šiluma iš jo spinduliavo ir mane veikė.

Atsimenu, pirmą kartą su juo draugiškai susidūriau pas Vytautus Bičiūnus, ponios Natalijos Bičiūnienės vardinėse. Pirmą kartą teko išgyvent teatralų šeimynišką „baliuką", kas man buvo nauja ir įdomu. Bičiūnai anuomet gyveno kažkur ten Aleksote. Susibūrėm neerdviam salone, kurs stebukladarės ponios Natalijos mostelėjimu pavirtęs tamkartiniu valgomuoju. Ir, žinoma, ką kita darysim? Negi imsim diskutuoti kurias nors bėgamojo ar nebėgamojo gyvenimo ar meno problemas! Kas jom domis, tas yra jau apie jas prisiplepėjęs daugiau negu iki soties. O kas jom nesidomi, tas... na, kodėl turi jom imti domėtis čia, kai stalas jau apkrautas tikrai įdomiais daiktukais? Tad šeimininkai, neblogi psichologai, tuoj ir pakvietė mus sėst už stalo, pripylė taures kažkurio ten galingo gėralo ir paprašė užkandžiaut, ką mes ir įvykdėm tiesiog paklusniai, net džiaugdamies. Paskui sekė rimti valgiai, net kelios pamainos, ir kiti gėrimai. Ir taip toliau keletą valandų. Ir įdomu: po tokio sąžiningo valgymo bei gėrimo nebuvo nė vieno įkaušusio! Tik akys skaisčiau ėmė blizgėt (kits kitam ar kitai), ir šnekos, net gana padorios, bet labai kasdieniškos, ėmė čiurliais čiurlėt. Žinoma, kas be

ko, imta glaudžiau artėt prie kits kitos. Na, pasiliejo ir dainos. Kaip tik iš to Boriso, to judraus - gudraus, energingo režisieriaus, to kovotojo, tos dūzgiančios dinamo mašinos. O šį vakarą jis — trimitas. Greičiau ne lietuviškas trimitas, o tarptautinė dūda. Jis užtraukia kokią nors rusiškos ar vokiškos kilmės dainušką su refrenu ar be, o sveteliai prisideda, kaip kas mokėdamas.

Betgi kas tie sveteliai? Keista. Turėjau šalia tris tokius įdomius tipus, jog kitų nei girdėjau, nei regėjau. Tik įsivaizduokit: mano dešinėj sėdėjo artistė Vosyliūtė, kairėj Kurmytė, o užu jos — pats to vakaro herojus Dauguvietis! Tad žiūrėjau ir šnekėjaus vien su kaimynėm, o į Dauguvietį, deja, vien žiūrėjau, nes jis ir tolėliau sėdėjo, ir labai jau buvo užsiėmęs valgiu bei gėrimu, o vėlėliau dainuškom ir, rods, anekdotais (neatsimenu, kad būtų buvę kas nepadoru).

Tasgatės, tas nepaprastasis Borisas. Aukštas pečiūkas, žemaitiško tipo ryškiu veidu, būtų turėjęs gimt daug anksčiau, didžiojo Kęstučio amžiuje, kada Žemaičiai smarkiai kovės su kryžiuočiais: būtų buvęs puikus buožės mosuotojas. Bet, juo ilgiau į jį žiūrėjau, juo man darės keisčiau: tas Borisas būtų galėjęs gimt dar 500 metų anksčiau ir niokoti visus Šiaurės pajūrius, kaip vikingas, kurį taip puikiai vaidino jis pats Ibseno „Helgolando kovotojuose“... Bet keista: pora smulkmenų netikėtai pasuko mano spėjimą kita kryptim:

nekalbant apie tam tikrą jo rusiškai slavišką akcentą, didelis didelis auksinis ar paauksintas žiedas, įsegtas į vieną jo ausį. Kažkur buvau matęs garsiojo karžygio Sviatoslavo paveikslą. Tas Sviatoslavas buvo senovės Kijevo didysis kunigaikštis, gyvenęs 945-972 m., nukariavęs ir prijungęs prie Kijevo plačiausius plotus nuo Volgos iki Dunojaus. Vadinas, aname paveiksle jis turėjo ausy panašų aukso žiedą. Kaip matot, koks niekis kartais toli nulakdina vaizduotę! Man anąkart ūmai dingtelėjo: nagi, mūsų Borisas — tikras Kijevo Sviatoslavas!

Jei ir nepasidarė mūsų teatre galiūnu vaidila ar vadu, vis tiek buvo vienas iš mūsų įžymiųjų režisierių bei aktorių. Iš jo pastatymų man labiausiai įstrigo atminty, o ypač širdy, Hauptmanno „Hannelė". Svarbu, kad jis noriai statydavo lietuvių autorių veikalus, kaip štai Putino „Valdovo sūnų". Bet labiausiai Borisas buvo įnikęs į Maironio tragedijas: jis juste juto, jog plačioji publika mėgsta mūsų garbingą praeitį ir jos draminį atkūrėją Maironį, Tautos Dainių; tad ir ėmės apipavidalint juos dramatiškai. Pasisekimą turėjo didelį, imant lietuvišku mastu.

Kaip aktorių, aš jį įsidėjau į širdį Krėvės „Skirgailoj" — tą riterį Kelerį. Dauguvietis darbavosi ir plunksna: rašė pjesių radiofonui, teatrui. Labiausiai man įstrigo atminty jo eilėraštis bolševizmo garbei, kai jie mus užplūdo pirmąjį kartą. Nustebau, ir širdį skaudžiai

suspaudė. Anuomet skaičiau Stalino bei jo režimo garbei eilėraščių rusiškų ir lietuviškų. Bet Dauguviečio eilėraštis buvo už visus gražesnis... Įsigijęs bolševikų dėkingumo bei palankumo, Dauguvietis nebėgo į tremtį. Do ut des. Bolševikai už paslaugą leido jam darbuotis. O jis už tai bandė vėl jiem atsilygint: tarp kitko, parašė keletą bolševikinių pjesių. Pasimirė vargšas Vilniuj 1949.VII.13. Trylikta... Ar laiminga, ar nelaiminga jam ta diena?..

Tačiau atgal į aną Bičiūnų pobūvį. Esu paminėjęs, jog iš abiejų mano pusių sėdėjo dvi įžymios mūsų teatro aktorės: Ona Kurmytė kairėj, Vosyliūtė dešinėj. Su abiem jom taip glaudžiai tebendravau vien tą kartą; paskiau, kiek prisimenu, tebematydavau jas vien scenoj. O tą vakarą jos atrodė taip ir darė tokį įspūdį, kaip seka.

Kurmytė — stambutė, moteriškai jėginga, dailia galva, ryškiais dailiais bruožais, vyriškai moteriškais, valdoviška, kai viena — apyrūsčia, kai malonioj draugėj — maloniai nušvinta, bet niekuomet neleidžia partneriui ar partnerei pamiršt, kad ji — jėga. Net ta grakšti, bet platoka bei gili duobikė kietam smakre neįtikina, kad švelni; betgi sakyte sako, jog bučkis, netgi didžiulis, galėtų joj tilpt. Kaip tokia, Kurmytė Ona tiko atitinkamom rolėm, kaip štai valdovių, raganų, vyramergių, tvirtabūdžių šeimininkių, valkatų; panašiose rolėse ji buvo stipriausia. Bet tai nereiškia, kad nebūtų galėjus suvaidint švelnių,

lyrinių, mylinčios moters, tyliai kenčiančios tipų. Jos suvaidintos įdomiausios rolės buvo, pvz., Šillerio Lady Milford bei karalienė Elzbieta, M-me Frochard Dviejose našlaitėse, Čiurlionienės knygnešė, Inčiūros Moterėlė iš Kražių. Ji galėjo stipriai pasireikšt ir komedijoj. Žodžiu sakant, Kurmytės Onos talentas buvo stiprus ir plačiašakis. Gaila, kad ir ji kiek per anksti mirė — 52.V.31.

Antroji mano kaimynė Bičiūnuos buvo Vosyliūtė, jau kitoks tipas, bent kiek suspėjau pastebėt aname pobūvy, nes vėliau niekuomet taip arti nebeteko bendraut, o tik stebėt iš tolo viešose vietose ar scenoj. Bet prie ano gausingojo stalo ji buvo tokia švelni ir glotni, tokia patraukliai moteriška, jautri ir giliai jaučianti. Bet galvos neguldyčiau, kad ji tokia buvo visuomet ir visiem. „Keistas Dievo sutvėrimas! kas tas moteris supras!“ stebėdamasis ir susirūpinęs dainuoja Sevilijos kirpėjuje Katelė. Šiaip ar taip, Vosyliūtė pasireiškė, kaip stipri aktorė artistė įvairiose pirmaeilėse rolėse. Man pačiam liko įstrigus atminty, bet ypač širdy, jos sukurtoji Marija Stiuart, tokia gyva, įtikinanti, patraukli moteris, su įvairiom natūraliom moteriškom silpnybėm, bet ir su daugeliu gerų ypatybių; silpnybes ji apgaili, o geras ypatybes moka iškelt į heroizmo aukštį. Nekaltai persekiojama karalienės Elzbietos ir neteisingai pasmerkta mirti, ji baigia gyvenimą tikrai krikščioniškai, eidama į mirtį, karališkai iškėlus galvą. Graudu, šviesu. Atmintina.

Buvau norėjęs čia pat jau paminėt ir daugiau dramos teatro žmonių. Bet tokia jau žmogaus psichologija, kad jam nusibosta, jei per ilgai jam pasakojama apie tos rūšies asmenis bei įvykius. Tad paliksiu kitus mano geriau pažintuosius teatralus kitiem atvejam. Ir tam kartui atsisveikinu su mielaisiais Bičiūnais ir einu ieškot naujų įdomių pažinių.

VYDŪNAS

Visų pirma — Vilius Storasta - Vydūnas. Tiesą pasakius, tai nebuvo tikros pažinios, kaip jas paprastai suprantam: per visą savo gyvenimą neturėjau laimės patogiai susitikt, susipažint, pasikalbėt su tuo tikrai didžiu asmeniu. Vien teko dukart Nepriklausomojoj jį iš arti regėt ir girdėt. Pirmąkart — sėdint klausytojų eilėse. O buvo taip.

1918 metų gale kažkas suruošė Kauno rotušės salėje (anuomet dar ne Baltojoj Gulbėj) kažkokį „parengimą", kuriame turėjo pasirodyt ir Vydūnas. Na, kaip gi žmogus ištūrėsi nenuėjęs pamatyt Vydūno, kai jis taip arti tavo buto! Lygiai kaip aš, matyt, jautė ir didysis Adomas Jakštas - Dambrauskas. Salė buvo mažne pilna anuometinės rinktinės publikos. Kažkur prigludom ir mudu su Jakštu (žinoma, netol estrados). Na, galų gale ir pamatėm tą išimtinį vyrą, tą Vydūną! Vidutinio stoto, lengvutis, beveik kaip šešėlis. Tamsiu

apdaru. Įprastinis megztinukas. Įprastinis kaklaraištis — tautinė liaudies juostelė. Puiki mąstytojo galva. Gana gausūs ir ilgi, bet plonučiai plaukai. Siauras aristokratiškas veidas. Liguistai išblyškęs, labai liesas. Gražūs asketo bruožai. Labai švelnus bei malonus balsas, gana silpnas. Ta mąstytojo, asketo, vizijonieriaus, pranašo išvaizda nemaža prisidėjo prie to, kad Vydūnas savo viešuose pasirodymuose ar privačiuose santykiuos darydavo tokį teigiamą ir gilų įspūdį.

Bet šituo atžvilgiu daugiau svėrė tai, kad ta išvaizda atspindėjo visą jo gyvenimą: buvo jis aukštos doros žmogus, labai susivaldąs, atlaidus, neužgaulus, skaistus, beveik krikščioniškas asketas. Jo ideologija buvo pakiliai idealistinė, nudažyta kiek neobudizmo. Tačiau savo dvasios gilumoj jis stovėjo ne per toli nuo Kristaus. Savo pasaulėžiūrą jis uoliai skelbė, bet taktingai, neįžeidžiamai. Ne su viskuo buvo galima jo kalbose ar raštuose sutikt, bet nemaža ir brangenybių buvo galima rast ir priimt.

Vadinas, aną vakarą mudu su A. Jakštu sėdim ten salėj, įtemptai laukdami to nepaprasto svečio. Iš jo rašinių bei knygų jau žinojom, su kuo negalėsim sutikt, o su kuo galėsim. Gerbėm jį visad už lietuviškąjį patriotizmą, už taurumą, civilinę bei politinę drąsą, už lakias ir originalias mintis, už tiesiai išlaikytą kilnų gyvenimą. Bet jau iš anksto buvom nusistatę kritiškai.

Ir štai tas Vilius Storasta - Vydūnas išeina į sceną netvirtu žingsniu, kukliai, net kiek susivaržęs, ir sustoja prie skirtojo staliuko. Žvilgteri į susirinkusius. Tyla. Visų akys susmigę į pranašo veidą. Vydūnas tartum galvanizuoja publiką. Kalba lėtai, monotoniškai, su aiškiu mažlietuvišku akcentu. Kalba įsiveizdėjęs kažkur į dausas. Reikiamus žodžius pagauna ir į sakinius sulieja lengvai: matyt įgudusį viešai kalbėti mokytoją. Bet irgi matyt, jog jis nėra stropiai pasiruošęs: pagrindinė mintis kartkartėmis nuklysta į šalį. Mintys, nors dažnai įdomios bei gilios, išreiškiamos nepakankamai tiksliai, teigimai nepagrindžiami užtenkamai logiškai, tad Jakštui, o ir man, ilgokai graužusiem aristotelinę - tomistinę filosofiją, o ir kitų ragavusiem, ėmė darytis ne visai jauku. Jakštas, savo papročiu tokiais atvejais, ėmė nervingai kramtyt apatinę lūpą — tai ženklas, kad jis ima erzintis, net pykt. Jei nūn susitiktų kalbėtoją akis į akį, tikrai imtų karštai ginčytis.

Pasirodymas pasibaigė. Publika, apskritai, skirstės susižavėjus. O mudu su Jakštu (apytikriai ir daugiau tokių) Vydūno paskaita likom nepatenkinti. Aš bent džiaugiaus, pagaliau matęs gyvą Vydūną.

Antrą kartą matyt gyvą tą pranašą ir ne vien matyt, o ir formaliai susipažint, net ranką (tokią ilgą, liesą) paspaust, bet ne daugiau, teko pas S. Čiurlionienę per suruoštą jaukų jo 60 metų paminėjimą.

Tai buvo 1928 metais. Visuomenė būtų turėjus jį ypač pagerbti. Viena iš pirmųjų S. Čiurlionienė viename mūsų „šeštadienių pobūvy“ (apie ką bus vėliau)pareiškė, kad mūsų būrelio pareiga prisidėt prie Vydūno sukaktuvių šventimo: reiktų mūsų vardu suruošt pietus, į kuriuos būtų pakviesti vyresnieji mūsų rašytojai, nedidelis būrelis, kad Vydūnas jaustųsi intymiau: jis nemėgstąs triukšmo. Visiškai sutikom. P. Sofija ėmės tą pagerbimą suorganizuot, taip kad jubiliatas būtų patenkintas: reiksią pietus padaryt vydūniškai vegetariškus ir tai griežtai vydūniškai (žinoma, be svaiginamų gėralų). Tad reiksią pasinaudot vieno Vydūnui artimo asmens patarimais. Puiku. Ir S. Čiurlionienė įprastu savo sumanumu ir energija padarė viską, kaip vien reikiant.

Skirtąją dieną susirinkom Tumo Vaižganto klebonijoj šalia Vytauto bažnyčios. Pas Vaižgantą dėl to, kad jis su Vydūnu buvo mažne vienmetis ir senas pažįstamas. Susirinkom Čiurlionienė, Mykolas Biržiška, Jakštas-Dambrauskas, kan. Tumas Vaižgantas, Krėvė-Mickevičius, Liudas Gira, Faustas Kirša, Mykolaitis Putinas, Mykolas Vaitkus ir Vytautas Bičiūnas, Čiurlionienė iš pradžių turėjo tam tikrų abejojimų, ar gera bus suvedus draugėn tokius du skirtingus tipus su tokiom priešingom pažiūrom — Jakštą su Vydūnu: ar karštuolis Jakštas nesusirems su tvirtuoliu Vydūnu? Aš raminau: Jakštas — mandagus vyras,

nebijokit, skandalo nebus. Ir pati šeimininkė prisiminė, kai buvus pas jį, jis buvęs toks džentelmenas. Taip ir pasirodė.

Pietūs nebuvo šnekūs. Nors Čiurlionienė ir stengės kurstyt šneką, nors ir Vaižgantas nevaižgantiškai nedrąsiai bandė jubiliatą kalbint, šis atsiliepdavo vien asketiškai trumpai, ir vėl tylos angelai skraidė viršum mūsų nuodėmingų galvų.

Baigiantis valgymui, reikia prakalbų. Rodos, vienas Jakštas mūsų vardu tekalbėjo. Visai nenorom jis ką tik neišprovokavo susirėmimo: norėjo geraširdis pasakyt Vydūnui kokį malonų dalyką, tad ir pareiškė, jog mes jį gerbiam ir branginam, tarp kita ko, ir dėl to, kad jis — tokia graži išimtis tarp mažlietuvių, kurie, girdi, tiek maža tautinio jautimo beturį bei savigarbos — jie taip buvę pripratę lankstytis prieš savo viešpatį kaizerį ir jį garbint!

Žiūriu — Vydūnas švelniai šypso, tyli. Kai Jakštas savo prakalbą pabaigė, Mažosios Lietuvos patriarkas bei pranašas iš lėto stojos ir maždaug, taip prabilo: Nuoširdžiai Jum, pone pralote, dėkui už tokius man palankius žodelius, nors aš jų maža teesu užsipelnęs. Tik su vienu dalyku ypačiai negalėčiau sutikti: Tamsta papeikei mano bendratautiečius mažlietuvius, kad taip gerbę ir garbinę savo kaizerį ir buvę jam tokie paklusnūs. Man rodos, kad juos už tai privalome ne peikt, o girt: jie gerbė kaizerį ne tokį, koks jis tikrovėj buvo ir kokio mes nemėgstame; jie jį gerbė, kaip didelį

tautos ir valstybės valdovą, išmintingą, teisingą ir galingą, kaip didį tėvą, gerą, mylintį savo žmones. Ar nebūtų gera ir jums, didlietuviams, turėti tokį kilnų autoritetą, kurį galėtumėt gerbt, kuriam norėtumėt nusilenkt, kurį verta būtų mylėt?

Susimąstęs išklausė Jakštas tuos didžiojo patrioto žodžius ir, valandėlę patylėjęs, atsistojo ir sako Vydūnui: Ačiū, kad man akis atmerkėte. Dabar jus, Mažosios Lietuvos brolius, suprantu ir pagerbiu.

Po pokylio davėmės nufotografuojami. Išskyrus Tumą, kuris švietė kaip mėnulis, rankutes ant pilviuko sunėręs; išskyrus Krėvę ir Biržišką, kur atrodė visai natūraliai; išskyrus ir patį Vydūną, nugalėtojiškai susinėrusį rankas ant įdubusios krūtinės ir, kaip po laimėto mūšio, agniai beveizdintį priekin — mes kiti atrodėm kaip musę kandę (išskyrus gal dar Girą, kur įkvėptai kažkur žiūrėjo į ne per aukštas palubes); tasgatės, mes visi kiti atrodėm kaip musę kandę, nes nekas geresnio mum atsitiko: tie vydūniški valgiai! Dar ten tebesant, jie jau buvo pradėję kelt mumyse, kaip čia pasakius, gal sąmyšį ar ką?

Gaila, į savo šeštadienio posėdį Vydūno nepakvietėm. O gal Čiurlionienė ir kvietė, tik jis, sukaktuvinių iškilmių tampomas, neturėjo laiko. Net gal neturėjo nei jėgų: per mūsų jam suruoštąjį bankietą, o ir šiaipjau, kur jį tekdavo matyt, jis vis man atrodydavo kaip „mūkelė“, toks be galo paliegęs, visai tartum

bekūnis. Gal ir jam jo vegetariškas kraštutinumas nėjo į kūną nei į sveikatą. Pasakysit: o vis tiek jis taip ilgai gyveno, tad jo režimas buvo vykęs. Kažin? Gal, prisilaikydamas normalaus režimo, jis būtų ir ilgiau pagyvenęs.

Čia turiu prisipažint: gavau ano pokylio nuotrauką — ji tatai man padėjo taip tiksliai atpasakot dalyvių išvaizdą bei nuotaiką. O tą nuotaiką satyrikas Bičiūnas išreiškė maždaug šiaip: o vis tiek stiklas gero konjako būtų buvęs ne pro šalį!

Po pirmojo Didžiojo karo, Lietuvai atgavus Klaipėdos kraštą, Vydūnas kurį laiką darbavos Didžiojoj Lietuvoj, mokytojavo Telšių gimnazijoj. Paskiau grįžo į savo Tilžę. Vokietijoj valdžią paėmus naciam, mūsų didysis patriotas gavo nemaža nuo jų kentėt. O kai karo galop bolševikai ėmė stumtis į Rytprūsius, jis pasišalino į tremtį, Vakarų link. Ten garbingas senelis tyliai ir ramiai išgyveno dar 10 metų. Nebeapaštalavo. Tik, progai pasitaikius, atsiliepdavo gyvu žodžiu. Nei žymesnių dalykų nebeparašė. Tik ar ne šiuo metu išvertė lietuviškai indų sanskrito palaimintąją giesmę Bhagavad Gita. Tą vertimą išleido Detmolde 1947 metais Lietuvių Skautų Brolijos Vadija Vydūno bičiulių lėšomis. Tačiau tas mūsų didysis Vyras paliko mum iš gausingos savo praeities eilę veikalų, kurių vertė nesens. Tiesa, jie lietuvių tarpe nebuvo populiarūs. Ar Vydūnas per toli buvo nuo mūsų nužygiavęs į priekį, ar mes per vėlai gimėm ir bu-

vom dar neužaugos, kai jis kūrė? Beje, man teko aptikt po pirmojo Didžiojo karo viename lenkų leidiny nuomonę, kad mes dar neįstengiame įvertint to didžiojo savo rašytojo, kadangi dar nesame iki jo priaugę. Miela, kad bent kai kas svetimųjų jį taip aukštai vertina. Ano lenkų rašytojo pavardę buvau tyčia gerai įsidėjęs. Bet ilgainiui užmiršau. Buvo panaši į Niemojewski. Bet ne, tai buvo kitas.

Mirė Vydūnas 1954 metais, bene tame pat Detmolde. Mirė savo mirtim, kaip patriarkas-išpažinėjas, o ne kankinys, kaip kad antras didis Mažosios Lietuvos patriotas Vilius Jagomastas, Vilniuje nacių nužudytas.

JUOZAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS

Antras įdomus, net gal įžymus vyras, kurį anuo pat laiku pažinau, buvo Juozas Albinas Herbačiauskas. Nedaug kartų tėra man tekę jį susitikt ir pasikalbėt; betgi įspūdžiai pasiliko nekasdieniški. Taip pat buvo, kai sekiau jį iš tolo ar skaičiau jo rašinius ar veizdėjau jo atvaizdus. Vis atrodė jis man įdomus, vertingas, nepaprastas, net keistas. Nesistebiu, kad daugeliui savo bendralaikių, o ypač jaunesniajai kartai jis stipriai imponavo; o menininkai tapytojai labai mėgo daryt jo portretus. Ir kur gi nedarys! Tokia grakščiai tauri galva su ilgais vešliais plaukais; toks ryškus ir gražus indoarijiečio profilis; tokia

aukšta mąstytojo kakta; tokios dailios, gilios, reikšmingos akys; tokia forminga nosis; tokios dailiai išpiautos lūpos, bešypsančios mįslingai — tartum paniekiamai ar pašiepiamai, o išdidžiai.

Nors jis man atrodė įdomus, bet, prisipažinsiu, nelabai teimponavo: neatrodė turįs didesnės erudicijos, ar mąstąs giliai, ar galvojąs griežtai logiškai. Ir šiaipjau kaip žmogus netraukė manęs giliau susipažint ar suartėt, nes stipriai skyrės savo pasaulėžiūra, mąstysena ir temperamentu, o nesistengė ar nemokėjo lengvai prieit prie žmogaus, lipšniai prakalbėt, pasitikimai praskleist vidų ir nuoširdžiai susibičiuliaut. Toks jis buvo, mažiausia, bent mano ar, sakysim, Jakšto ar Maironio atžvilgiu. Betgi susidomėt bene kiekvieną priversdavo. Tad susidomėjau juo nuo pat jo pasirodymo mūsų raštijos padangėj.

Atsiminimus rašant, man teko pastebėt, kad beveik kiekvienas įžymesnis asmuo, prieš pasireikšdamas tau savo tikrovine būtybe, pirma pasiekia tave savo dvasine emanacija, kurią skleidžia žmonių opinija, jo arba apie jį raštai — tartum jis mestų tavo link ilgą šešėlį, kurs, lyg koks heroldas, skelbia: „Jis ateina!“ Taip man buvo Herbačiausko atveju: dar jo savo akimis neregėjęs, jau gavau perskaityt bene pirmąją jo knygutę „Erškėčių vainiką“. Autorius pasirašė „Jaunutis Vienuolis“. Vardas neblogai atitiko knygelės turinį bei toną: Vienuolis — rimtas bei uolus, karš-

tai sielojąsis aukščiausiais tautos reikalais; Jaunutis — jaunai, „originaliai", labai drąsiai, patetiškai - jausmingai deklamuojąs madines mintis bei reiškiąs tokias pat nuotaikas. Knygelė mum anuomet jauniesiem labai patiko, ir mes palaikėm autorių nemaža žadančiu rašytoju. Keista, kad jis mūsų lūkesčių toli gražu nepateisino.

Bet jau ir anais laikais Herbačiauskas ne visuomet bylojo taip tauriai bei pakiliai, kaip Erškėčių vainike: kilus ginčui, net ir privačiam, griebdavos ne kartą šiurkščių, net užgaulių žodžių. Taip jis anuo pat metu labai nemandagiai išplūdo Adomą Jakštą savo laiškuos anam tautos veteranui dėl kažkurių ten ideologinių ar kurių kitų dalykų. Apie tai A. Jakštas yra man rašęs į Peterburgą iš Kauno 1907 - 1908 metais, o prieš savo mirtį dar ir žodžiu yra pasakojęs (savo korespondenciją su Herbačiausku Jakštas greičiausia bus atidavęs į Vyt. Did. universiteto archyvą). Įdomu, kad Herbačiauskas, sultingai ir stipriai iškoliojęs Jakštą savo laiškuose, kiek vėliau, kaip niekur nieko, apsilankė pas įžeistąjį ir ramiai šnekėjos: vyras turėjo drąsias akis, kurias ne bet kurie dūmai grauždavo.

Anais laikais Herbačiauskas lankė Krokuvos universitetą. Tuomet Krokuvoj studijavo meną A. Varnas, I. Šlapelis, J. Vienožinskis, Adalbertas Staneika. Iš to ratelio teko girdėt, jog Herbačiauskas savo studijų metu labai domėjęsis Adomu Mickevičium, ypač jo

„Vėlinėmis“, kur labiausiai žavėjęsis Konrado improvizacija. Iš Krokuvos ir pradėjo plisti po Lietuvą ne vien Herbačiausko garbė, kaip originalaus bei drąsaus rašytojo - publicisto, bet ir kaip savotiško keistuolio „dvasininko“, kurs santykiaująs su dvasiom ir keletą silpnanervių (matyt, ir silpnagalvių) moterėlių iš protelio išvaręs ir į savižudybę atvedęs. Herbačiausko dvasiom net kai kurie vyrai tikėję. Uoliausiasis tų tikinčiųjų buvęs dailininkas Staneika. Žodžiu sakant, jau tuomet Herbačiauskas buvęs laikomas (o ir pats save laikęs) lyg kokiu burtininku ar pranašu. Betgi tas burtininkas ir pats savo dvasių kartais bijodavęs. A. Varnas man pasakojo, jog sykį Herbačiauskas atėjęs ir droviai pasisakęs bijąs vienas nakvot savo kambary: kažkas neregimas ateinąs laiptais bei koridorium lig uždarų jo kambario durų, sustojąs ir laukiąs; o atidarysi duris ir pažiūrėsi — nieko!.. Tik jam vėl užsidarius, tas neregimasis iš lėto paeinąs šalin ir išeinąs į gatvę... Herbačiauskui prašant, kuris ten iš šių (bene Varnas) bandęs su juo nakvot ir tikrai girdėjęs neregimąjį ateinant, sustojant prie durų ir paskui išeinant į gatvę, o žiūrint pro langą, nebuvę matyt, kad kas būt išėjęs. Kaip ten buvo, taip, o viena aišku: Herbačiauskas, bent tam tikra apimtim, savo dvasias tikėjo, o nebuvo vien tik blageris ar mistifikatorius.

Atūžė pirmasis Pasaulinis karas. Daugelį mūsų ta audra išnešė ir išmėtė po giliąją Ru-

siją. Keletą metų nieko nebuvo girdėt apie Herbačiauską lietuvių tarpe Rusijoj; bet ir vokiečių okupuotoj Lietuvoj jis viešai nesireiškė (bent ryškiau ir plačiau): matyt, buvo pasilikęs Lenkijoj, kur jau buvo vedęs, ar tuomet vedė, vieną lenkaitę.

Bet, pasibaigus karui ir įsikūrus Nepriklausomajai, Herbačiauskas veikiai pasirodė mūsų padangėj su jau gatavu gabaus, pažangaus, originalaus rašytojo, keistuolio dvasių šaukėjo, ateities pranešėjo vardu. Ir, kaip toks, ėmė netrukus reikštis. Bene 1919 m. pradžioj Kaune, Rotušės salėj, jis skaitė gausokai publikai paskaitą. Nuėjau ir aš pamatyt ir pasiklausyt gyvo to keistuolio. Visų tos paskaitos smulkmenų, žinoma, tiksliai neatsimenu. Pasiliko atminty vien, kad jis kalbėjo lengvai, gana aiškiai, gana paprastai, be kokių pokštų, „stiprių" žodžių ar išsišokimų bei susirėmimų (kaip kad jam vėliau neretai pasitaikydavo). Tarp kitko, kalbėjo jis apie kūrybą, kūrėją, kūrinį. Kai tik pasakydavo ką nors nepaprasta - paradoksiška ir, sėdęs ant to arkliuko, imdavo narsiai toliau jot, išblyškusio veido skruostuos pasirodydavo rausvos dėmės, ir akys karštligiškai sublizgėdavo. Kur tokius skruostus bei akis jau buvau matęs?.. Vieną dalyką pareiškė jis tuokart ypač drąsų ir keistą, kone beprotišką: kai jisai sukuriąs grožinį kūrinį, būtent, asmenį, tas asmuo pasiliekąs gyvas ir gyvenąs tarp žmonių!.. Kaip į tai reagavo klausytojai, nepastebėjau,

nes taip buvau nustebęs, jog nė į galvą neatėjo pasižvalgyt. Savo ausimis nebūčiau norėjęs tikėt. Bet kalbėtojas pareiškė tą lyg absurdą visai aiškiai ir tvirtai. Betgi gal kuria metaforine prasme?.. Tad ryžaus, pasibaigus paskaitai, eit į „užkulisį", susipažint su tuo tiesiog „dieviškuoju" kūrėju ir tiksliai išklausinėt, kuria prasme jis ką teigia.

Salėj sėdėjau dešinėj, tad pro dešiniąsias duris įėjau į užpakalinį kambarį, apyplikį, su vienu didoku stalu vidury. Ten bestovįs Herbačiauskas, bene vienų vienas; nebeatsimenu, ar rūkė. Priėjau gana drąsiai ir prisistačiau. Nesėsdamu (rods, nei kėdžių ten nepastebėjau) ėmėva kalbėtis. Aš, tur būt, pasakiau keletą komplimentų už įdomią paskaitą ir stačiai priėjau prie sau rūpimojo klausimo. Šitoji pasikalbėjimo dalis maždaug bus rutuliojusis šitaip (mintys buvo tiksliai tokios):

— Man ne visai aiški Tamstos pasakytoji mintis, kad, kai tamsta sukuriąs grožiniame kūriny kokį asmenį, tas pasauly pasiliekąs tikrai gyvas ir gyvenąs tarp žmonių. Gal tai reikia suprast šitaip: sukurtasis grožinis asmuo pasilieka pasauly gyvent žmonių vaizduotėj, atminty, jausmuos?

— Tiesa, pasilieka pasauly gyvent ir taip; bet ir gyvena tarp žmonių tikrai.

— Betgi gal vien tuo būdu, kad tamstos sukurtieji literatūriniai personažai palengva veikia skaitytojus, ir šie pasidaro į juos pana-

šūs, tad tie tamstos personažai tartum tikrai gyvena tarp žmonių?

— Žinoma, gyvena ir tuo būdu; bet to negana, jie ir visiškai tikrai gyvena pasauly, kaip realios būtybės.

— Atsiprašau, nieko nebesuprantu!.. Nejaugi tamsta teigi, kad tamstos kuriamieji literatūriniai personažai ima gyvent, kaip realiai fiziniai individai - asmenys, kaip nauji žmonės šalia pirma buvusiųjų, taip kaip iš tėvų gema vaikai ir egzistuoja pasauly?

— Žinoma, taip ir egzistuoja. Aš pats kartais juos susitinku gatvėse.

— Bet juk tie tamstos sutinkamieji gatvėse nėra tamstos sukurti! Jie yra tik panašūs į tamstos personažus, kaip kad tamsta juos vaizduojies, arba tėra vien originalai, pagal kuriuos tamsta padarei savo kopijas — savo literatūrinius personažus!

— Ne, ne! Aš tikrai juos sukūriau ir paleidau į tikrovę, ir nūn jie yra tikri, atskiri, gyvi, nauji žmonės.

Aš spoksau į tą keistuolį, be galo nustebęs, nieko nebesakau ir vien mąstau: ar jis mane kvailiu laiko ir pasaką seka, ar pokštus krečia, ar pats truputį... iš galvelės išėjo?.. O jis kiek kreivai, lyg prisiversdamas vypso, truputį pašiepiamai, tačiau lyg ir gėdydamasis, tik stengdamasis, kad tai būtų suvereninis suprantančiojo šypsnis nesuprantančiajam. Ir aštriai veizdi į mane karštligišku žvilgsniu, o

skruostikauliuose nesveikos rusvos dėmės... Kur aš tokį veidą esu regėjęs?..

Nesiginčydamas atsisveikinau. Nedažnai su juo besimatydavau. Bet to pasikalbėjimo nebeužmiršau. O ką apie Herbačiauską gana dažnai nugirsdavau, vis man keldavo klausimą: kas jis toks? ar paprastas blageris - pokštininkas, ar gabus mistifikatorius, ar įsitikinęs savotiškas mistikas, ar... truputį ten... be vieno šulo? O gal viskas po kits kito ar net vienkart?.. O gal... o gal ten toje smegeninėj nerami genijaus liepsnelė blaksnoja, kuriai dideliu gaisru virst neleidžia praeitosios ir esamosios gyvenimo aplinkybės?

Viena tų aplinkybių, labai stipriai paveikusi Herbačiausko asmenybę bei veikimą, buvo ta, kad jis studijavo Lenkijoj, Krokuvos universitete, ir didelę dalį savo gyvenimo mito lenkų kultūra bei kvėpavo jų tautos dvasia. Nors ta kultūra bei ta dvasia, kaip ir kitų tautų, turi didelių vertybių bei gražių ypatybių, betgi ir silpnesnių pusių. Kaip apie lenkus anais laikais manydavo artimiausieji, juos gal geriausiai pažįstantieji kaimynai vokiečiai, rusai ir lietuviai (nota bene: priešai, tad priimkim cum grano salis!), lenkai stipriai linkę galvot judriai, bet sekliai, gaudyt blizgančius paradoksus bei sąmojus, per daug pasiduot vaizduotės bei jausmų įtakai, svajot apie nepaprastai kilnų tautos pašaukimą bei didingus žygius ir skomėtis neaiškiu, misticizmo persunktu religingumu (prisiminkim

kad ir Towianskio bei A. Mickevičiaus vadinamąjį mesianizmą, Kowalskio mariavitizmą, nezaležnikų katalikybę, tautinę bažnyčią, giliai jausminį bei politinį šovinizmą).

Toji lenkų dvasinė atmosfera veikė bei formavo Herbačiauską ir stipriai paveikė ne vien teigiamaisiais savo elementais, bet ir neigiamaisiais. Šie pastarieji jame pasireiškė tuo, kad jis irgi susidarė kažin kokią keistą dvasinę - mistinę pasaulėžiūrą, buvo lyg kokiu pranašu bei „dvasininku", skelbė ją miglotais, neva giliais, posakiais, rizikingais paradoksais; mėgo ir mielai vartojo vykusį ar mažiau vykusį sąmojį, gražų - originalų žodį, spalvotą, emocionalų, stiprų (kartais ir per stiprų) posakį; buvo gyvos vaizduotės ir nevisai teapvaldytų jausmų žmogus, o kaip lietuvis — dar ir kietas užsispyrėlis individualistas, neaplaužytais ragais bei šakom, aukštai apie save manąs (kas buvo dar lenkiškųjų įtakų potencijuota). Jo raštuose bei kalbose visa tai labai skaidriai reiškės, žavėjo jaunuosius ir gerokai apsuko ne vienam stipresnę ar silpnesnę galvą (vieną kitą pavyzdį pateiksiu vėliau), o erzino daugelį vyresniųjų ir sudarė bendrą kažkokio revoliucinio pažanguolio opiniją.

Taip susiformavusi J. A. Herbačiausko asmenybė skaidriai pasireiškė jo veikale „Dievo Šypsenos" (norėta pasakyti: šypsniai). Daug jau metų yra praėję po tos knygos pasirodymo (1929), ir neturiu jos po ranka smulk-

menom prisimint ir įspūdžiam atšviežint, tad teks pasikliaut sena, nebeištikima atmintim ir operuot apskritais posakiais.

„Dievo Šypsenose“ Herbačiauskas aforizmais, paradoksais, vaizdais dėsto savo pasaulėžiūros išmintį. Jaust Senojo Testamento Jobo bei pranašų įtaka, taip pat Mickevičiaus Konrado, netgi Nietzschės Zaratustros, su kuriuo Herbačiauskas susipažino, tur būt, lenkiškame vertime. „Dievo Šypsenose“ randam gražių meninių bei idėjinių vertybių; bet, apskritai imant, ta knyga mum, katalikam, nebuvo priimtina. Žinoma, jaunimas, ypač kairesnysis, ja susidomėjo bei grožėjos: mintys bei forma jam, nedaug ko kito temačiusiam, turėjo atrodyt naujos bei originaliai gražios (juk jis ir Romo Striupo išminties posakiais gėrėjos); ypačiai jaunimui imponavo „Dievo Šypsenose“ minčių žaidimas — aforizmai bei paradoksai (šioj srity Herbačiauskas buvo neblogas meistras): jiem atrodė tai lyg minties gelmėse žvaigždžių žybčiojimas; o iš tikrųjų tai buvo ne tikri stebuklai, o vien tik „baltosios magijos“ pokštininko triukai: pasiskaičius elementarinės logikos vadovėlį, galima lengvai sudaryt panašių „gilių minčių“ ištisas eiles. Žinoma, tuo neteigiu, kad „Dievo Šypsenose“ nėra tikrai vertingų dalykų: yra, kur nebus. Bet dalykas buvo pernelyg išpūstas, tad, papūtus keliem naujiem vėjam, „Dievo Šypsenos“ liko veikiai pamirštos, rodos, nepalikę kultūriniame mūsų gyvenime kiek

apčiuopiamų pėdsakų. O ir pats Herbačiauskas nepasirūpino jų atnaujint bei pagilint: keista, po talentingai parašytos knygos būtų reikėję tikėtis kitos ir dar ir dar kitos; o Herbačiauskas jų nebedavė. Ar išsisėmė? Ar aplinkybės taip jau susidėjo? Kas žino? O tikrovėj Herbačiauskas mažne vien straipsnius berašinėjo periodikoj. Betgi gal mirdamas jis kokių nespausdintų rankraščių bus palikęs.

„Dievo šypsenas" perskaitęs, kažkur susitikau autorių ir ėmiau jam draugužiškai prikaišiot, kam jis tiek daug „pribliuznijęs" savo knygoj prieš Dievulį. Jis, po kišenes neieškojęs, tuoj atsikirto (laisvai atpasakoju mintis):

— Aš nebliuznijau, tik su Viešpačiu bylinėjaus, kaip kad darė Biblijos pranašai. Aš Dievą tikiu ir branginu. Tik kartais man skauda, kad aš daug ko apie Jį bei jo darbus nesuprantu, o Jis man nieko nepaaiškina. Tad man ir skaudu ir pikta pasidaro, jog aš su Juo baruos, iš meilės ir branginimo baruos!.. Aš Jį vertinu ir myliu labiau už jus, kunigus poetus, — už Maironį, Putiną ir tamstą, Vaitkau! Pasakyk, ar dažnai jūs apie Jį savo kūriniuos rašot? O dėl to maža rašot, kad maža apie Jį tegalvojat; o maža tegalvojat, kad maža temylit!.. O aš Jį labiau už jus visus myliu, tad daug apie Jį rašau ir papykstu, ir pasibylinėju, ir pasibaru!..

Aš juokiaus, bet savy pamaniau: O vis tiek jis ne visai kvailai kalba: yra gražių tiesos grūdelių!

Tačiau kitą kartą jis ir vėl nukalba į laukus. Atsimenu sekantį atsitikimą.

Buvo tai bene 1925 ar 1926 metais. Nuo 1924 metų vasaros Palangoj užsimezgė man bičiuliški santykiai su brangiojo mūsų dailininko Adomo Varno šeima. Kartkartėm pas kits kitą lankydavomės. Gyveno jie anuomet kažkur Kauno naujamiesčio centre, viename nedideliame mediniame namuke, kur buvo labai jaukiai bei skoningai įsitaisę. Vieną pavakarę užėjau pas juos. Adomo nesą namie. Gyvai šnekamės su ponia Marija, žinoma mūsų pedagoge - montesoriete, išmintinga ir kultūringa moterim ir puikia šeimininke. Tik štai kitas svečias — Herbačiauskas!.. Patogiai susėdom žemose plačiose kušetėse ir šnekamės. Ima įsigalėt sambrėškis. Dar nesinori žibint šviesos. Apie ką gi kita tokiu metu kalbėt, esant draugėj su tokiu dvasių specialistu, kaip Herbačiauskas, jei ne apie dvasias? Tą opų klausimą iškėlė, rods, šelmė šeimininkė, norėdama papataikaut visiem mum trim: Herbačiauskui — duot pakalbėt mėgiamąja savo tema; man — pirmą kartą pasiklausyt apie dvasias stačiai iš pirmojo šaltinio; sau — pasidaryt pramogėlę, paerzint burtininką.

Bet šiuo atveju burtininkas buvo nelabai šnekus; gal jį varžė truputį tai, kad jo čia klausės netikėlis — kitas dvasininkas iš kito dvasių pasaulio; o gal labiau tai, kad toji mieloji šeimininkė taip šelmiškai „antidvasiškai“ žiūri į jį ir netikėliškai šypso... ir pagaliau ūmai klausia:

— Tad ar gali tamsta čia pašaukt kurią nors savo dvasią?

— Žinoma, — gana ryžtai atsako Herbačiauskas.

— Na, tad prašau, pašauk! aš labai norėčiau tai išgyvent! — tariamai rimtai sako p. Marija, ir tik vos-ne-vos pastebimai jos lūpelių kampukuos juoko kipšiukai slypi.

— Žinoma, galiu pašaukt, ir, be abejo, ateis! — gana įtikinamai ir karštai teigia mūsų raganius, ir akys jam karštligiškai blizga, ir skruostkauliuos pasirodo rusvos dėmės... Kur aš tokį veidą esu regėjęs?.. A-a! žinau! Bet apie tai gal kiek vėliau, kad nepertraukčiau atpasakojamojo seanso.

— Tad puiku! tad tuoj ir pašauk! prašau!—provokuoja dvasių valdovą šeimininkė.

— Gerai, gerai. Bet ar tamsta rimtai pagalvojai, kokias pasėkas jum tai gali pateikt? Juk tai siaubingas dalykas!

— Nieko, nieko! aš nebijau! pašauk!

Čia Herbačiauskas virsta tartum pranašu: veidas gūdžiai rimtas, tamsiai iškaitęs; akys rūsčiai žėri; žodis iškilmingas; rankos juda ryškiais mostais:

— Dar kartą perspėju, ponia! Čia rimtas dalykas! Tik pagalvokit! Jei pašaukiu — mirtina tyla — ir dvasia čia!.. Nieko neregite, tik jauste jaučiate — kažkas didinga, galinga čia... čia pat... šalia jūsų... jus siaučia... neatsispiriamai veikia... Gūdu... baisu... siaubinga... Kas bus?.. Gal beprotystė!.. Gal pražūtis!..

Prisipažįstu: nors tom Herbačiausko dvasiom ir netikėjau, bet to raganiaus sugestija pradėjo smulkius šiurpulius per nugarą liet... O ramioji ponia Marija vien nuolaidžiai šypso ir švelniai, bet tvirtai taria:

— Man tas „siaubas“ nebaisus. Gali tamsta savo dvasias kviest! Prašau. Laukiu.

Man visai aišku, jog mūsų dvasininkas tų ten dvasių nei kvies, nei galėtų ir norėdamas atkviest ir, bent šį kartą, net pats tai supranta. Vargšas pateko tiesiog į maišiogalį — man stačiai jo gaila. Ir jis pats ima sumaniai trauktis atgal:

— Lengva tamstai prašyt negalimo, o negalimo dėl to, kad aš negaliu išpildyt prašymo, kada pasėkos gali būti tiesiog tragiškos. To man sąžinė neleidžia!

Bet ponia įsikibo kaip vėžiukas:

— Nesivaržyk tamsta! aš prisiimu atsakomybę! aš nebijau! šauk, šauk!

Matau vargšą dvasininką patekus į neišbrendamą klampynę. Manau, nedažnai savo gyvenime jis yra tiek čigoniško, kaip sakoma, prakaito išliejęs, kiek nūn. Jo veide matyt negandingas įsitempimas. Man jo pagailo. Tad bandau jį gelbėt:

— Neprašyk, ponia Marija, nereikia tų dvasių! Kas žino, kokie baubai gali pasivaidint, esant dirgsniam įtemptiem. Iš tikrųjų gali sveikatai pakenkt!

Šį kartą Herbačiauskas laimingai išsinėrė iš kilpos. Ar jis tikrai tikėjo tas savo dva-

sias? Šį kartą, aišku, jam teko suabejot. Bet gal tai buvo vien savotiškas lucidum intervallum? O šiaipjau, gal būt, jis ir tikėjo; ypač kad, kaip aukščiau minėjau, jis jau Krokuvoj per tas savo dvasias porą moterų be nenuvaręs į savižudybę, o ir vėliau Kaune, kaip manyta, prisidėjęs prie to, kad labai gabus, bet silpnadirgsnis kun. Ž. ir jo seselė vienuolė išėjo iš proto. Vadinas (galėjo manyt Herbačiauskas), dvasios tikrai galingai veikia! Dėl to tatai, kai jis kalbėdavo savo keistenybes, jam ir veide pasireikšdavo kartais keista išraiška. Pažadėjau atsiminęs pasakyt, kur tokią veido išraišką buvau matęs.

Apie 1905 metus Gargždų altarijoj buvo senelis kun. Stirpeika, manęs esąs liet. poetas (kas gal ir buvo), o vėliau įsivaizdavęs esąs popiežius Pijus X; kai kalbėdavo apie paprastus dalykus, kalbėdavo ramiai, saikingai, protingai, kaip kiekvienas normalus nekvailas žmogus; bet, kai tik sėsdavo į savo mylimąjį nepripažintos didybės balną, tuoj veidas persimainydavo: akys skaidriai, liguistai sublizgėdavo, skruostuose suraudonuodavo džioviniškos dėmės, veidas pasidarydavo kažkoks lyg įkvėptas, visa išvaizda iškilminga.

Herbačiauskas ne vien bandydavo įsiskverbt į paslaptingąjį dvasių pasaulį, bet ir į tirštai miglotąją ateitį pažvelgt — būt ne vien, taip sakant, moderniu raganium (16-17 amžiuj jį būtų tikrai ant laužo sudeginę), bet vienkart būt ir savotišku apšviestojo 20 am-

žiaus pranašu: tarp kitko, jis bandydavo pramatyt atskirų žmonių likimą, stebėdamas jų delnus ir atsižiūrėdamas į jų gimimo datas. Kiek jis tais savo pronėšiais pats tikėjo? Galima spėti tikėjus: juk tarp pirmojo ir antrojo Pasaulinio karo Vakarų Europoj buvo labai įsigalėjusi chiromantija ir astrologija (šalia kitų velniavų); pagaliau jis pranašaudavo labai rimtu veidu (yra ir man pranašavęs). Betgi ir kiekvienas pokštininkas tokiais atvejais stengias rodyt mirtinai rimtą miną.

Vadinas, Herbačiauskas buvo lyg koks 18 amžiaus Cagliostro, atgimęs 20 amžiuj; bet įdomu, kad tas mūsiškis Cagliostro maža teturėjo bendra su tikrojo Cagliostro bendralaikiu Casanova, ne vien vikriu chiromantu ir astrologu, o ir nuostabiu (atleiskit!) mergininku: santykiuos su moterimis, kiek žinau, Herbačiauskas buvo santūrus bei taktingas (gal čia pasireiškė ir lenkų romantizmo įtaka šalia jo romaus temperamento); apie jį nebuvo apyvartoj linksmų ar nelinksmų pikantiškų istorijėlių, kaip, sakytume, apie Liudą Girą.

Šiaipjau mūsų herojus tarp dviejų karų Nepriklausomojoj Lietuvoj, rodos, rimtai darbavos, mokydamas Kauno universitete ir nemaža rašydamas periodikoj ar kalbėdamas viešuos susirinkimuos. Nevengdavo pakalbėt, gal ne taip rimtai, o gal dar rimčiau, ir madinėse kavinėse: čia lenkiškoji įtaka ypač aiškiai pasireiškė: juk Lenkija — klasikinė ka-

vinių šalis. Apie Herbačiausko universitetinį darbą pats nieko nežinau; apie tai turėtų papasakot jo kolegos profesoriai bei klausytojai. Man rodos, kad jis visai nebuvo mokslo vyro tipas: viršum nemažo jo proto vyravo vaizduotė bei emocijos. Net poetas Putinas, darbavęsis su Herbačiausku tame pat fakultete, aiškiu savo protu ir disciplinuota mąstysena, arba dainius Krėvė daug geresniu savo pasiruošimu mokslo darbui, netgi poetas Balys Sruoga, teoriniuose klausimuose savo skaidriu kritišku protu iškilęs viršum visokių herbačiauskinių ir neherbačiauskinių miglų bei fantastikos, — visi jie turėjo būt, man rodos, žymiai tinkamesni moksliniam darbui. Tačiau čia lemiamą žodį tegu taria žinantieji.

Apie Herbačiauską publicistą turėtų mum išsamiai papasakot šios srities žinovai. Aš čia, žinoma, apsiribosiu savo patirtim.

Herbačiauskas buvo gabus ir rimtas publicistas ir nemaža toj srity nudirbo. Rašė jis įvairiuose laikraščiuos — nuo Jakšto „Draugijos“ iki Juozo Keliuočio „Naujosios Romuvos“ imtinai. Šiai pastarajai bene ilgiausiai ir daugiausia rašė. Keliuotis, jei dar gyvas, turės daug ko papasakot apie savo bendradarbį. Herbačiauskas sielojos labiausiai Lietuvos kultūra, Tautos ateitim, visuomenės bei jos veikėjų negalavimais. Būdamas iš prigimties kritikas, polemistas, satyrikas, o turėdamas karštą temperamentą, gyvą vaizduotę ir ašt-

rų, kartais grubų liežuvį, o nestigdamas drąsos, aštriai ir sėkmingai pildavo į kailį visokiem izmam, kartais nukaldamas naują izmą, kaip štai buvo nukalęs „sruogizmą“ ir kurį laiką jį N. Romuvoj kedenęs (kiek teisingai, čia ne vieta spręst). Tame laikrašty juodu su Keliuočiu atsidėję kovės su įsigalėjusiu anuomet karjerizmu bei arrivizmu. Žinoma, įsigijo priešų, bet ir pritarėjų.

Daugumas labai nustebo, kai Herbačiauskas gerokai prieš antrąjį Pasaulinį karą metė nepriklausomąją Lietuvą ir persikėlė gyvent ir darbuotis į Varšuvą. Žinoma, čia nemažai nulėmė tai, kad jis nuo jaunų dienų buvo apsipratęs su Lenkija bei jos kultūra ir buvo vedęs lenkaitę. Betgi daugiausia čia nusvėrė savotiškas „koriolanizmas“ — įsižeidimas, kad Tauta neužtenkamai teįvertino ir teatlygino, tad noras savotiškai atkeršyt — pereit pas Tautos priešus ir jiem darbuotis. Man anuomet yra tekę girdėt jį įsižeidus, kad valdžia paskyrusi jam pensijos mėnesiui bene 400 ar 600 litų, kai Vaižgantui buvo paskirta visi 800! O Herbačiauskas nusižeminimu nenusidėdavo. Tad lietuviškasis Koriolanas už tą „įžaidą“ keršijo savo Tėvynei, bendradarbiaudamas piktai antilietuviškuose lenkų laikraščiuos.

Taip Juozas Albinas Herbačiauskas, toji Dvasia be vietos, vėl „išsivietino“: metė Lietuvą ir apsigyveno Varšuvoj. Taip mes daugiau to aristokratiško veido su mefistofeliška šyp-

sena bei mįslingu žvilgsniu ir nebegavom regėt: dar karo metu, 1944.XII.3, savo lenkiškoj tremty skurdžiose sąlygose jis persikėlė į tikrąjį dvasių pasaulį: Dvasia be vietos susirado amžiam savo vietą. O mūsų istorikam lieka dar uždavinys tiksliai nustatyt jo vietą mūsų kultūros istorijoj.

O dabar, padoriai palaidoję tą įdomųjį burtininką, prisiminkim jį vėl gyvą, tik jau ne įprastinėj, kiek tragiškoj, žynio - burtininko - pranašo rolėj, o jaukioj paprasto mielo svečio. Buvo tai bene 1924 metai. Kuria ten proga ponai A. Varnai susikvietė gražų dailininkų, muzikų ir rašytojų būrelį. Buvau ten ir aš su Herbačiausku. Pirmą kartą (ir paskutinį) pamačiau ten jo žmoną, o ant stalo — puokštę verbenų (buvau apie jas vien skaitęs romanuos): verbenos buvo geltonos, kuklios ir savotiškai kvepėjo; ponia Herbačiauskienė buvo ne geltona, gal kiek gelsva, greičiausiai vien išblyškus; nebatsimenu ar kuo kvepėjo; o kukli ir tyli buvo nepaprastai; atrodė tartum užuita: gal svetimam krašte jautės nejaukiai, o Herbačiausko dvasių pasauly dar daug nejaukiau; o gal ir kitos gyvenimo aplinkybės susiklostė kitaip, nei jaunos svajota. Šnekinau ją, bet neką tepešiau. Ir Herbačiauskas buvo nelabai šnekus: atrodė lyg kiek susivaržęs toj mišrioj sau gal svetimoj draugijoj. Kalbėjau su juo apie šį, apie tą. Kalbėjo kukliai ir išmintingai. Daugiau stebėjova bešokantį „jaunimą“. Nei Herbačiaus-

kas, nei žmona nešoko. Su mumis sėdėjo dar trejetas vyresnių ponių. Drauge stebėjomės ir (stebėkitės dabar jūs) piktinomės ką tik įsiveržusiom trumpom vos-ne-vos ligi kelių suknelėm ir moderniais šokiais. Jie mum atrodė begėdiški ir tiek. Papasakojau skaitęs pagarsėjusįjį Victor Marguerite'o nepadorųjį romaną „La Garconne", kurį net visko matę prancūzai palaikė tikrai nepadoriu ir už tai iš autoriaus atėmė Garbės Legijono ordiną. O ir tas Marguerite'as tam romane sako, tuometiniai modernieji šokiai esą ne kas kita, vien bandymas viešai demonstruot lytinį aktą. Būčiau galėjęs manyt Herbačiauską su tuo nesutiksiant (nes juk jis — toks drąsus pažanguolis, toks dvasios revoliucionierius!) ir ginsiant drąsią pažangą net ir šokiuos. Nuostabu: visai su anuo autorium sutiko. Sutiko net dalyvaut mažame egzamine: šokiuos dalyvavo viena jauna operos dainininkė; stebėjom, kas atsispindi jautriam jos veide; vienam šokiui pasibaigus, pasikvietėm ją į savo būrį ir paprašėm nuoširdžiai prisipažint, vardan tiesos, ką ji bešokdama jautus. Ši atvirai prisipažino. Tasgatės, Marguerite'as pirštu į pat akį pataikęs.

Vai, Herbačiauski, Herbačiauski! kaip tau dabar viskas atrodo sub specie aeternitatis?..

TRYS PRARADIMAI

Šis skyrelis bus trumpas, koks trumpas yra Requiem. O paskui paliks man vienam pačiam neužgęstamas atsiminimas per visą amžių. Tai trys mirtys tais 1919-20 metais. Tiesa, anais rūsčiaisiais Didžiosios influencos ir Dėmėtosios šiltinės metais išmirė Žemaičių vyskupijoj ar ne 30 su viršum kunigų. O kiek pasauliečių! Tame skaičiuj buvo trys labai man brangūs asmens.

Visų brangiausiasis buvo Liepojos klebonas, vardu Jonas Auksaburnis. Nors auksaburnis nebuvo, bet tikrai buvo auksaširdis ir kilniadvasis. Jis buvo buvęs mano kapelionas Liepojos gimnazijoj, kur beveik visi mokiniai jį mylėte mylėjo. Paskui jis pasidarė mano mylimiausiu bičiuliu. Kunigų tarpe jis turėjo didelį autoritetą. Parapijiečiai jį nepaprastai brangino. Glaudžiausi jo jaunų dienų bičiuliai buvo kun. Juozas Tumas ir kun. Juozas Skvireckas. Ir be mano paaiškinimo žinote, kas juodu paskiau buvo. Po 40 metų Romoj, kai arkivyskupą Skvirecką paskutinį kartą regėjau gyvą, jisai, man pasisakius, kaip branginu a.a. Joną Visbarą, graudžiai prisipažino: jis buvo mano geriausiasis draugas...

Kadangi apie jį esu jau rašęs keliose pirmesnėse atsiminimų knygose, čia bepapasakosiu trumpai apie jo gyvenimo galą.

1918 ir bent 1919 metų pradžioj, kol dar naujoji Latvių respublika nebuvo susitarus su šv. Sostu dėl Latvijos katalikų padėties, Liepojos miestas ir ilga eilė parapijų pietų Latvijoj, einant nuo Baltijos jūros į Rytus iki Daugavpilio, dar buvo Žemaičių vyskupijos dalis, ir jos teisėtas vyskupas buvo Pranciškus Karevičius. Ir jis, ir mes kiti mažesnieji, nusimanėm, jog tai nepasiliks ilgam: turės būti sukurta Latvijos bažnytinė provincija ir sudarytos vyskupijos, su kuriom bus sujungtos latviškosios Žemaičių vyskupijos dalys. Ypač atrodė aišku, jog turės būti įkurta Liepojos vyskupija, kurios vien mieste prieš pirmąjį karą būdavo apie 25 tūkstančius katalikų, kalbančių lenkiškai, lietuviškai, vokiškai ir latviškai. Spėliojom, kas galėtų būt paskirtas tos vyskupijos pirmuoju vyskupu. Atrodė, kad pirmenybė turi tekti latviui. Iš įžymesnių kandidatų minėta Springovič, Rancans, na, ir Žemaičių vyskupijos šaunus kunigas, tikras latvis Edvards Stukels, kai kurių Liepojos mokyklų kapelionas, kurį gerai pažinojom, kaip inteligentingą ir gerą žmogų. Nežinau, kaip Springovič ir Rancans, bet Stukels mokėjo keletą reikalingų vietinių kalbų, šalia latvių, dar lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių; o tai buvo labai svarbu tokioj mišrioj kalbų atžvilgiu srity. Lietuviam jis buvo itin priimtinas, net pageidautinas, ir dėl to, kad buvo Lietuvos ir lietuvių bičiulis.

Tačiau atrodė mum, jog būsimai Liepo-

jos vyskupijai labiau tiktų vyskupas lietuvis, kadangi tokioj vyskupijoj lietuviškasis elementas būtų stiprus, jei ir nesudarytų daugumos. O tokių lietuvių kandidatų turėjom net kelis stiprius: Joną Visbarą, kurs Liepojoj išėjo gimnaziją, paskui buvo kapelionu, o vėliau klebonu ir gerai mokėjo rusiškai, lenkiškai ir vokiškai, o manau, jog buvo pramokęs pakankamai ir latviškai; antras įžymus kandidatas buvo mons. Kazimieras Jasėnas, didinga ir miela asmenybė, aukštos inteligencijos, daugelio kalbų mokovas, Mintaujos klebonas, energingas administratorius, pastatęs ten gražią bažnyčią, daug pasidarbavęs raštais ir lietuvių kultūrai, o ir latvių toli gražu neapleidęs, visų tenykščių tautybių vertinamas ir gerbiamas, o vėliau Latvių vyriausybės (ne vien Lietuvių) oficialiai įvertintas bei garbės titulais apdovanotas; kiti įžymūs kandidatai galėjo būti simpatingasis, kultūringasis kan. Adolfas Sabaliauskas, ilgai kunigavęs Latvijoj ir toj pat Liepojoj, daug pasidarbavęs latviams, o dar daugiau kultūros srity Lietuvai; iš mažiau žinomų paminėtini kun. Juozas Maksvytis, Bauskės klebonas, ir kun. Mališauskis, Ventspilės klebonas (šis šlifuotai kultūringas ir patraukliai simpatingas, įgijęs ne vien latvių katalikų, o net ir vokiečių baronų simpatijų).

Iš tų lietuviškųjų kandidatų turėjo daugiausia šansų Visbaras, puikus kunigas, inteligentinga, autoritetinga ir labai simpatinga

asmenybė. Betgi ir Jasėnas stovėjo aukštai. Tačiau — Homo proponit, Deus disponit. Liepojos vyskupu liko paskirtas visai mum nebuvęs girdėtas kun. Antanas Urbšas (lat. Antanijs Urbšs); bet tai įvyko daug vėliau, 1938 metais, kada kun. Visbaras jau seniai buvo iškeliavęs į tolimą (o tokią visiem artimą) bendrą Tėvynę Amžinybę, o ir antrasis didysis kandidatas buvo jau per senas pradėt naujai sunkiai karjerai (gimęs 1867). Tad grįžtam prie pirmojo a.a. kandidato Jono Auksaburnio Visbaro paskutiniųjų dienų.

Buvo tai 1919 metų sausis Liepojoj, po pirmojo karo apšepusioj Baltijos Gražuolėj, tuomet jau utėlių ir dėmėtosios šiltinės apsėstoj. Kad ir mažiau po karo buvo gyventojų mieste, vis tiek parapija, palygint, dar buvo didžiulė, ir mokyklų nemaža, o kunigų tik keletas visiem reikalam: du kapelionai (Jonas Grabys ir Edvards Stukels), klebonas ir bene vienas tuo tarpu vikaras, ar ne Bakšys junior. O tų ligonių, ligonių! Tad ir viešpats klebonas turėjo išsijuosęs dirbti paprastą parapijos darbą, ypač lankyt ligonis. Ir lankė. O tai buvo sveikatai, net gyvybei, rimtai pavojinga.

Vieną dieną klebonas, grįžęs po ligonių lankymo, sėdos valgomame prie stalo užkąst ar papietaut. Vienas kunigėlis, eidamas pro jo šalį, pastebėjo ant klebono sutono apykaklės kažką baltą, mažą mažą railiojant. Utėlė! Jis tuoj pasakė klebonui. Šis čiupt... Taip, utėlė...

Mažas padarėlis, bet gal nešąs mirtį... „Tak vot gdie tajilas pogibel moja!“ (tad štai kur slypėjo manoji žūtis) — prisiminė ir pacitavo klebonas iš Puškino „Giesmės apie žynį Olegą“. Taip ir besą. Kun. Jonas Visbaras, vos apie 50 metų amžiaus, pilnas jėgų bei gerų norų, puikiai atrodąs, nuėjo lemtu keliu: praėjus gamtos nustatytam dienų skaičiui po ano utėlės incidento, atgulė į lovą ir daugiau nebeatsikėlė. Grąžino Kūrėjui gražią savo dvasią 1919 m. sausio gale (bene savo š. globėjo Jono Auksaburnio dieną).

Kaune greit gavom žinią. Anuomet tiek daug žmonių mirdavo, jog ir ši žinia, tur būt, nedaug kam tepadarė gilesnio įspūdžio. Bet man tai buvo aštrus smūgis į pat širdį. Ir lig šiol jis dar tebeskauda.

Mėnesiu vėliau tais pat metais paliko mus šiame pasauly našlaičius antras brangus asmuo, žinomoji mūsų katalikų visuomeninkė, pedagogė Jadvyga Stanelytė iš tos Stanelių šeimos, kuri buvo pasidarius Maironiui ir man kaip sava. Tą šeimą ir tą Jadvygą buvau minėjęs ir šioj ir kitose savo atsiminimų knygose. Todėl čia vien apie jos saulėlydį.

Vasario 15 d. vakarą buvo Kauno Miesto teatre kažkoks vaidinimas ar ką — įžanga į vasario 16-sios minėjimą. Pertraukos metu vienas bendras mūsų pažįstamas priėjęs man sako: Ar žinote, jog panelė Stanelytė Karmėlavoj susirgo dėmėtąja šiltine?..

Vadinas, šitaip! Vadinas, ateina jai ga-

las... Jos sveikata menkutė. Ji turi džiovą. O čia ta baisi liga... Dieve, pasigailėk!

Sugrįžus po karo iš Smolensko, Jadvyga gavo mokytojos ir vedėjos tarnybą Karmėlavos Žemės ūkio mokykloj mergaitėm. Buvo ten mokytoju ir mano buvęs Telšiuos mokinys agronomas Jonas Valatka. Tas susirgo dėmėtąja šiltine. Kas jį slaugys? Žinoma, paslaugioji, visiems pilnoji meilės Stanelytė. Slaugė nuoširdžiai. Išvengt apsikrėtimo buvo anuomet tokiu atveju beveik neįmanoma. Ir Jadvyga apsikrėtė ir susirgo. Nors ją slaugė pusiaugydytojas jos tėvas, ta silpnutė mergina neištūrėjo ir vasario gale mirė. Jos pasiaukojimas išgelbėjo Valatką, kurio jaunas organizmas padėjo nugalėt ligą. Manau, jis visą amžių buvo Stanelytei už aną globą dėkingas. Ligi 1941 m. gražiai kaip agronomas pasidarbavęs vaisvynių daryme bei platinime, o kaip politikas-visuomenininkas, uoliai veikęs Ūkininkų sąjungoj ir valstybės Seime, bolševikų buvo suimtas, išvežtas į Sibirą ir ten mirė, kaip katalikas, ateitininkas ir Lietuvos patriotas. Stanelytės pasiaukojimas, pasirodė, buvo naudingas, net vertingas. Buvo drovus širdies žmogus.

Gavus žinią, kad Jadvyga mirė, lyg tamsiau pasidarė gyvenime. Manau, pajuto tai ir Maironis. Kadangi tėveliai gyveno Kaune, ir dukros (vienintelio kūdikio) laidotuvės buvo suruoštos Kaune. Laidotuvėm ypač rūpinos Seminarijos prokūratorius kun. Jonas Petro-

šius, kur buvo su a.a. Stanelyte kūmos, krikštijant knygininko A. Petronio pirmagimį. Gedulingos pamaldos liko atliktos švč. Trejybės bažnyčioj. Atėjo ir Maironis ir klūpojo per pamaldas presbiterijos dešinėj, klauptuose, rimtas, giliai susimąstęs. Palydėjime į kapines nedalyvavo. Palydovų tebuvo mažas būrelis: per daug būta tuomet kitų sielvartų bei rūpesčių, per daug laidotuvių. Eiseną vedė, berods, kun. Petrošius. Jis mane prikalbino pasakyt kapinėse pamokslėlį, visai netikėtai. Laidotuvės buvo anksti rytą. Iš to susigraužimo bei susirūpinimo besiskusdamas pamiršau nusiskust vieną ūsą ir pastebėjau tai tik grįžęs iš kapinių. Mano pamokslėlis nedidelei grupei žmonių nebuvo nei žymiau prasmingas, nei iškalbingas. Na, bet kas gi tokiais atvejais visai atsidėję klausos?

A.a. Jadvygos tėvelis sumanė pastatydint ant jos kapo paminklą. Į darbą įkinkė ir mane — rinkt aukų. Uždavinys buvo labai nedėkingas: žmonės buvo pliki, o kiek pinigo turėjo — savo kruviniem reikalam turėjo. Privargau berinkdamas ir ne per daug tesurinkau. Tad pats daktaras gavo papildyt iš savo išteklių. Pats ir paminklą suplanavo, pats ir pastatydino. Kad ir negražus, užtat pastovus. Bet bolševikam viešpačiam, žinoma, ir jis neatsispyrė...

Motulė mirė po kelerių metų. O tėvas, dar kartą vedęs, pasiekė kone šimto.

Trečias man gyvai artimas ir brangus as-

muo, kur mane paliko visam, buvo kunigas Stasys Žukauskas, szlachcic z pagaliukiem (bajoras su pagaliuku, kaip jis pajuokaudavo kartais). Plačiau miniu jį savo atsiminimų knygoj „Per rimtį ir audrą". Čia paminėsiu vien jo atsisveikinimą su šiuo pasauliu. Tai jis padarė 1920 m. sausy Taujėnuos, kur klebonavo per pirmąjį Pasaulinį karą. Katra šaunioji panelė jį nusinešė Anapus — ispanikė Influencija ar lietuvaitė Dėmėtoji, — dabar nebežinau. Bet tai nesvarbu. Nusinešė. Dar vienas jaunų dienų žiburys man užgeso. Mieli Skaitytojai, labai nedaugelis jį bepažinote, ir gal irztate, kad jį miniu. Tačiau kantriai atleiskit man ir, atlyždami, meskit man bent centą — iš lėto sukalbėkit amžinatilsį (dar ne už mane, už jį). Tai gal daug jam nusvers. O kas žino, gal ir jums...

VĖL SU GYVAIS

Viešai taręs amžinatilsį keliem brangiesiem, grįžtu prie gyvųjų. Gyvųjų anuomet. O dabar? Dabar jau kai kurie jų yra iškeliavę anapus. Anuomet ir jie buvo mano naujieji pažįstamieji.

Pirma — iš dramos atstovų, kuriuos anais laikais teko kiek arčiau pažint.

Petras Vaičiūnas ir Tefa Dragūnaitė-Vaičiūnienė... Petras, gerai žinomas ir mėgstamas mūsų poetas lyrikas ir rašytojas drama-

turgas, abejose kūrybos šakose prityręs bei talentingas kūrėjas. Kas nėra skaitęs ar bent girdėjęs deklamuojant jo patriotinių ar visuomeninių dainų? Kas nėra regėjęs scenoj jo draminių kūrinių? O jo Tefa juk tokia simpatinga asmenybė ir talentinga artistė, tokia įvairiadvasė bei įvairiaveidė spalvota vaidila. Kuomet ir kame susipažinau su ja asmeniškai, nebatsimenu. Bet scenoj matydavau ją dažnai ir visuomet pasigėrėdavau jos vaidyba, ar kai ji vaidindavo kokią charakteringą rolę, ar kai vaizduodavo paprastą mergaitę. Šiuo pastaruoju atveju ji būdavo tokia lietuviška mergelė lelijėlė (ir, būtent, baltoji, ne geltonoji). O akis į akį susitikom jųdviejų bute. Bet apie tai truputėlį vėliau. Nebatsimenu taip pat, kuomet ir kur susipažinom su jos Petru, mūsų įžymiu poetu ir dar įžymesniu scenos kūrinių kūrėju. Tur būt, teatro kuluaruose pertraukos metu, teatralų bei rašytojų būrely. Pirmasis įspūdis — koks negražus veidas! Kaip Tefa galėjo pasirinkt jį net gyvenimo draugu?.. Bet juk priešingybės viena antrą kažkokiais burtais traukia. O ir dar: moterys regi dažnai grožį, kitiem neregimą, savo vidine rega. O Petras, kiek galėjau susekt, turėjo, berods, ir gražią sielą ir kitokių gražių vertybių.

O kaip tatai atsitiko, kad aš pas juos apsilankiau? Tai atsitiko labai „atsitiktinai“: kun. profesorius Morkus Morkelis buvo ir man artimas bei mielas žmogus, ir Vaičiūnų bene

bičiulis ar koks giminė, ar kūmas; vieną kartą man sako: Turiu apsilankyt pas Petrus Vaičiūnus: gal nueitume drauge? Aš mielai sutikau, ir išvykom į tą patrauklų žygį: Morkus solidžiu gaigalo žingsniu (buvo gi stambus ir sunkus vyružis), aš — smulkiu sniegenos žingsneliu. O kol mudu nuvyksim į karvelių-burkuonėlių lizdą, papasakosiu šiokių tokių smulkmenų.

Petras Vaičiūnas gimė 1890 m. liepos 11 d. Ukmergės apskrities Panoterių valsčiuj. Vepriuos ėjo pradinį, o Ukmergėj vidurinį mokslą. Petrapily įsigijo brandos atestatą ir studijavo Psichoneurologijos institute. Po pirmojo karo 1920 metais grįžo į Lietuvą ir netrukus įsitraukė į dramos teatro veikimą, kaip Valstybės teatro dramaturgas.

Bolševikam antrą kartą okupavus Lietuvą, Vaičiūnas duonos dėlei, žinoma, įsijungė į naująjį kūrybinį darbą: buvo išrinktas Rašytojų sąjungos valdybon; kelerius metus darbavos „Pergalės" žurnalo redakcinėj kolegijoj; darbavos ir Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoj.

Kaip poetas, ėmė reikštis jau studijų metu Petrapily. Ten susipažinęs su Juozu Vaičkum, susidėjo su juo teatro darbe; ten sukūrė ir pirmus savo dramos kūrinius, kurių du (Pražydo nuvytusios gėlės ir Aukos) J. Vaičkus su savo trupe pirmą kartą ir pastatė.

Nors poeto sveikata buvo visuomet negaluojanti, tačiau jis ir daug kūrybinių darbų

atliko ir gražų amželį pragyveno, nes mirė, susilaukęs 69 metų. Mirė Vilniuj 1959.VI.7, palikęs Tėvynei gausų ir vertingą lyrikos bei dramos lobį.

Priešbolševikinėj Lietuvoj buvo išleisti penki Vaičiūno lyrikos rinkiniai: Rasoti spinduliai 1923, Tekanti saulė 1925, Gimtuoju vieškeliu 1927, Amžiais už Vilnių dės galvą lietuvis 1928, Saulės lobis 1935.

Vaičiūno dramaturgija yra itin gausi, savo tematika įvairi, idėjomis kilni, technika įgudusio meisterio. Visų veikalų čia nenorėčiau išskaičiuoti dėl laiko stokos, nes mudu su kun. Morkum štai jau atsidūrėm aname savo žygy prie Vaičiūnų durų. Morkus mygia skambučio noselę — skambutis čirkšteli iš skausmo — Vaičiūnas jau tarpdury. O tos durys yra mūriniame dviejų aukštų name, antrame aukšte. O tas namas anuometinėj Kęstučio gatvėj, Valstybės teatro užpakaly, langais į tą rojaus pramonių gūžtą.

Beje, Vaičiūno veidas susiklostęs gana taikliai į priimtiną vaišingumo miną. Juk gi buvom iš anksto susitarę. Jis netiesia mum rankos, kol mudu dar neperžengėm slenksčio, mudu jam irgi: prietaras sako, jog sveikintis per slenkstį reiškią, kad ilgainiui susipyksit. Mudu su Teologijos Magistru tuo netikim, bet gal poetas, bent pasąmoningai, tiki. Tad pirma peržengiam slenkstį ir tik tuokart nuoširdžiai šiltai pasisveikinam ir bičiuliškai vieni antram išsišiepiam, kiek įmanydami dailiau.

Čia pastebėjau Vaičiūno šypsnį esant tokį gražų, jog ir visas veidas grožiu nušvinta.

Šeimininkas mudu įsiveda tiesiai į saloną, kurs besąs erdvokas ir šviesus: du dideli langai į gatvę ir teatrą: prasidaryk langą ir šok — tiesiai įšoksi į teatrą pro užpakalines duris. Bet mes nešokam, tik sėdamės ir imam kalbėt, kol įeina ponia Tefa ir įneša dar daugiau šviesos — tokia balta, linksma, maloni.

Ponia Tefa anuomet atrodė dar jauna moteris — nei žilo plauko, nei raukšlelių veiduke matyt. Stotas tiesus ir gana grakštus. Tą dieną ji dėvėjo baltą palaidinukę, darniai globiančią jos formingą biustą, bet pavyzdžiai slepiančią, kas nebūtina parodyt (tai bene Petro įtaka, ar ponios atodaira į dviejų kunigų opumą). Ta balta palaidinukė dailiai taikstės prie jos baltojo veidelio ir didino įspūdį — balta mergelė. O tas veidukas, apskritutis, smulkiais dailiais bruožais, pilnais skruosteliais su būtinom tam tipui duobikėm ir cukriniu šypsniu, nuolat ją puošiančiu žmonių draugijoj, darė ją tikra lėlyte, bet gyva ir labai miela. Koks kontrastas su Petru! Čia rūsčiai rimtas vyras, ne pagal amžių senyvas, lyg kirviu iš kieto medžio iškapotais ryškiais bruožais, giliom, liūdnom akim, plačia burna sopulingai nusvirusiais žemyn kampeliais — visa išvaizda žmogaus, amžinai kenčiančio slaptą kančią. Bet kai tos jo lūpos pražysta šypsniu, tokiu kukliu, lyg atsiprašomu, o širdingai šiltu, visas tas jo veidas ūmai skaisčiu

viduju grožiu nušvinta. O čia ta jo balta mergytė, ta šeimos Jevutė, ta čiulbonėlė kanarėlė, o summa summarum tokia patraukliai šviežiai moteriška. Rodos, taip gerai vienas antrą papildo. Tačiau susidariau tą savo įspūdį vien iš atsitiktinių susitikimų, trumpų pabendravimų, iš tolėliau padarytų sau pastabų, tad gal gerokai klystu. Atleiskit, geresni žinovai.

Šnekėjomės apie šį, apie tą, apie niekelius. Vaišinomės skaniai: didžiajame stikle — gintarinė arbatėlė, mažučiame — kuris ten stipresnis gėrimas. Galvoj — lengvutis malonus rūkas. Širdys — kone bičiulės. Liežuviai, kaip unguriukai — gyvi ir lankstūs. Valandėlė buvo gera. Širdingai atsisveikinom. Paprašiau malonius šeimininkus lankytis. Šie, žinoma, pažadėjo, bet taip ir neištesėjo. Paprašė mudu jų nepamiršt. Mudu, žinoma, ištesėjom, tik sausai griežtai: atsimindavom tai atsimindavom, tik nebesilankydavom (bent aš). Grįžom su kunigu profesorium namon lyg sparnuotom kojom ir šviesiom mintim. Ir labai maloniai minėjom tuos Petrus Vaičiūnus.

SENOVĖS KARYS IR ROKOKO ARISTOKRATĖ

Tai dramos teatro artistų porelė, su kuria gal anksčiausiai susipažinau: Petras Kubertavičius ir Antanina Vainiūnaitė - Kuber-

tavičienė. Tiksliau — susipažinau pirma su Vainiūnaite. O buvo taip.

Po pirmojo Didžiojo karo bene pirmasis dramos kūrinys, kurį mačiau Kauno miesto teatre, buvo „Du žmonės“, kuriame veikia kat. kunigas klebonas ir vikaras, o šalia jų viena jauna porelė. Autorius — Heijermanas, olandų rašytojas. Tą veikalą į lietuvių kalbą buvo išvertęs Mykolas Sleževičius ir statęs su mūsų mėgėjų kuopele Odesoj, kai ten buvo universiteto studentu. Tos kuopelės nariu buvusi ir mokinė Antanina Vainiūnaitė. Tam spektakliui kaip tik tas veikalas parinkta pagerbt Mykolui Sleževičiui, kurs tuomet buvo didelis asmuo Lietuvoj. Tas spektaklis įvyko, kada Vaičkus su savo trupe iš Vilniaus atsikėlė į Kauną, vadinas, dar 1919 metais, net jų vidury (birželio 3). Jaunosios porelės vaidmenis vaidino kaip tik Petras Kubertavičius su Antanina Vainiūnaite. Petras — ryžtingas jaunas vyras ryškiais grynai lietuviškais bruožais. Antanina — kukli, liekna, balta mergaitė, įžymiai gražiu veiduku, labai panašiu į žinomo lenkų tapytojo Siemiradzkio „Jawnogrzesznica“. Ypačiai estetišką įspūdį paliko, žinoma, Vainiūnaitė, nors jos vaidmuo nebuvo svarbus, pasyvios, tykios įsimylėjėlės vaidmuo. Bet jinai itin įsibrėžė atminty, ir ėmiau jos artistinę karjerą sekti. Jos žvaigždė mūsų teatre ėmė greitai kilti. Publikai ji pasidarė viena iš labiau mėgstamųjų artisčių. Mielai lankydavomės į tuos veikalus, kuriuose jinai

vaidindavo, ypač kad režisūra skirdavo jai paprastai didžių ponių roles: karalaičių, princesių, leidžių ir kitų panašių, kur buvo svarbu išviršinė išvaizda, tinkama laikysena ir atitinkamos išvidinės ypatybės. Vadinas, būdavo į ką pasiveizdėt, kai jinai, ištaigingais kostiumais apsivilkusi, brangenybėm žvilgėdama, išdidžiai išeidavo į sceną. Ir tokios rolės ilgainiui pasidarė tartum būdingasis jos emploi, lyg kad ji neįstengtų lygiai gerai (ar net geriau) suvaidint kitokių rolių, nusileidus iš aukštybių juodojon žemužėn. Kai kas buvo jau pradėjęs tai pusiau viešai skelbt. Teko man su ja apie tai kalbėtis: tokia vienašališka kryptis gali būti pavojinga jos talentui — jis gali pasidaryt siauras, o kitos talento pusės atrofuotis.

Tačiau, kai režisieriai susigriebę duodavo Vainiūnaitei visai kitokio tipo rolių, ji jas puikiai atlikdavo. Man ypačiai įstrigo atminty jos pasirodymas Bernardo Shaw komedijoj „Šokoladinis kareivėlis“ draug su šauniuoju Antanu Vanagaičiu 1923 rudenį: mūsų Antanina buvo ten jauna, gyva, linksma mergiotė vijurkas. Arba Hauptmanno „Vežėjuje Henschelyje“, kaimo viešbuty, kokia puiki jinai buvo „šinkorėlė“! Gyva karšta, kaip liepsnelė, šelmiška, kaip katytė, bet ir su aštriais nageliais, kaip tas padarėlis. Ir vėl to paties Hauptmanno „Paskendusiam varpe“ Rautendelein. Buvo Vainiūnaitė pakaitalas Onytei Rymaitei. Po Rymaitės vaidinti tą rolę tai ne bet koks

uždavinys. Tačiau Antanina puikiai išlaikė egzaminą, sukūrusi skirtingą tipą. Rymaitė buvo lyrinė, kiek sentimentali, bet ištisai estetinė ir nepikta laumutė, o Vainiūnaitė — burtais kunkuliuojanti, raganiūkštės grožybėm švitruojanti, audringa Vandenė. Teko pasirinkt kiekvienam pagal savo skonį. Man žymiai labiau patiko Vainiūnaitės sukurtoji Rautendelein.

Nors Vainiūnaitei dažniausiai teko vaidint pačias aukščiausias socialines viršūnėles, tačiau ji visai tinkamai, o dažnai ir puikiai vaidindavo žemesnių bei pačių žemųjų sluoksnių tipeles. Ryškiai, psichologiškai pagilintai yra jos sukurti kad ir šie vaidmenys: Čiurlionienės Pinigėlių Raudonauskienė, Vinco Krėvės Žento Skylienė, A. Vienuolio Daubos Apolonija, Santvaro Žvejų Gerulienė, Baltušio Gieda gaideliai pjesės Nainienė, A. Griciaus Skeveldrų Poniutė ir Karštos vasaros Klimauskienė. Yra ir daugiau tokių, bet tegu užtenka ir tų; tie vaidmenys parodo visai užtenkamai, kad Vainiūnaitės talentas nebuvo vienašalis vien aukštom poniom vaidinti, o ir kitom įvairiom gyvenimo moteriškom.

Bet grįžkim prie ne vaidybos, o paprasto p. Antaninos gyvenimo. Tasgatės, kada, kur ir kaip su ja pasižinom.

Aš dažnai lankydavaus į teatrą. Tad teatralai mane, bent iš matymo, gerai pažinojo. Bet ir formaliai su kai kuriais jau pasižinau, kaip va: Dauguviečiu, Glinskiu, Sutkum, Vaič-

kum, A. Vanagaičiu, o iš moterų — su Kurmyte vyr. ir su Vosyliūte. Dar nepasižinom tuo būdu su Ale Žalinkevičaite bei Vainiūnaite, su kuria ypač norėjau susipažint. Ir tai pasirodė esant ne taip jau sunku. Mat, kai artistės kuriame veikale tą dieną nevaidindavo, jos dažnai ateidavo pasižiūrėt, kaip draugės pasireiškia, ir arba pasimokyt, arba pakritikuot, ir tai ne vien objektyviai, kas taip jų padėty suprantama. Na, ir atsisėsdavo partery į kurią laisvą vietą, kartais kaip tik šalia tavęs. Tai kaip gi judu iškęsite, aktui pasibaigus, nepasidaliję įspūdžiais, ypač kad ir ji tave iš matymo teatre pažįsta, ir tu ją iš matymo scenoj? Taip prasidėjo ir mudviejų pažinios su Antanina Vainiūnaite.

1924 m. vasario 15 d. vakaras. Didžiosios dienos išvakarės. Teatre progai pritaikinta didė premjera: tautos dainiaus Maironio „Vytautas pas kryžiuočius". Čia man kilo abejonė: o gal buvo tik pakartota to paties Maironio „Kęstučio mirtis"? Kaip ten buvo, kaip ne, o teatras buvo pilnas, ir man beteko vieta parterio dešinėj, kokioj šeštoj eilėj, pačiame kraštely, berods, prie stulpo, palaikančio balkoną. Ir laisvosiom artistėm, norėjusiom pažiūrėt vaidinimo, negalima buvo atrasti vietos atsisėst.

Nepatogi buvo mano vieta, ir kartais teko glaustis į kairę, kad pamatytum, kas ten daros scenoj. Ką ten paspausdavau kairėj, visai nebeatsimenu. Užtat dešinėj, prasidėjus vai-

dinimui, švelnioj prieblandoj pastebėjau bestovinčią žmogystą. Moteris... Ar ne artistė?.. O, taip, ir tai ne bet kurį, o pati Vainiūnaitė! Spėju, kad atsistojau ir pasiūliau jai savo vietą, ir artistė nepriėmė. Pasibaigė aktas, ir teko formaliai pasižint. O toliau — savaime pažinios čiuožė priekin, kaip skaniu sviestu pateptos. O nuo šių pirmųjų žingsnelių iki pažinių su Petru Kubertavičium liko vien keletas sprindžių. Netrukus paprašiau ponią Antaniną, kad leistų juos aplankyt. Ji sutiko, o aš ilgai neatidėliojau.

Jie begyveną Gardino gatvės gale, ten, kur ji įteka į platoką skersinę gatvę, bėgančią iš Laisvės Alėjos į Nemuną (bene Nemuno gatvė?). Namas mūrinis, dviaukštis, atrodąs padoriai, nors jo praeitis buvusi labai nepadori: prieškariniais laikais ten buvęs rusų karininkams džiaugsmų rojus: kambarių lubos ir tuomet tebesą ištapytos atitinkamais paveikslais.

Kubertavičių butas besąs dešiniajame gale. Ponia Antanina priėmė tauriai paprastai, santūriai maloningai. Buvom kiek susivaržę, ypač aš. Bet veikiai atitokom, ir užsimezgė gyva šneka. O būta apie ką: teatras, veikalai, vaidilos, sumanymai, atostogos, bendri pažįstami. P. Antanina kalbėjo aiškiai, išmintingai, tiksliai. Matyt, ta dailioji galvelė su nepaprastai vešliais, seno aukso spalvos plaukais, ant trumpo, bet grakštaus kakliuko, ant tų nenusvirusių petelių, įdiegta ne vien kaip miela puošmena, o turi ir gausiai žinių ir aiš-

kios nuovokos. Gal tai liudijo ir jos plati bei aukšta kakta. O po jos įduba skaisčiai blizgėjo didelės didelės balzganai žydros akys, šaltai ir tiriamai į tave žiūrinčios, taip jog kai kam po tuo lediniu žvilgiu galėjo pasidaryt nejauku. Pusiau rimtai, pusiau juokaudamas, aš jai kartais sakydavau: Jums tiktų vardas: Alpių ledinių viršūnių princesė. Jinai nei priešindavos, nei atvirai priimdavo, tik žinančiai šypsodavo. Tačiau akys vis pasilikdavo kaip kalnų glečeriukai. Net ir kai ji kam visai šiltai bei širdingai šyptelėdavo, akys pasilikdavo šaltos, o ta daili nosytė vis primindavo grakštų, bet plėšrų vanagiuką. Tačiau, kiek sužinojau iš artimų 20 metų pažinių, jos širdužė toli gražu nebuvo šalta. Priešingai. Antanina įstengdavo būt gerutė, švelni, maloni. Ne kartą prisipažindavo, svajojanti apie didelę meilę, liepsnojančią, audringą, save pavergiančią, triuškinančią, visai užsimirštančią. Žinoma, čia nebuvo nieko nepaprasto: kuri jauna moteris nėra apie tokią meilę svajojus?

Bet nepabaigiau to veido geografijos. Daug žmonių matęs ir su jais bendravęs, įsitikinau, jog žmogaus veide būdingiausia ir ryškiausia dalis, padaranti tą asmenį skirtingą nuo kitų ar panašų į kitą, yra burna bei lūpos. Tegu portretistas menininkas pagauna lūpų panašumą — portretas bus panašus į originalą; o tegu tik kiek iškreipia lūpas — asmuo jau nebe tas; o tegu kitas veido dalis ir iškreipia (nosį pailgina, smakrą paplatina, vi-

są veidą susiaurina ar padaro platesnį), kaip karikatūristai mielai daro, — jei tik burna paliks panaši, tuoj visi įspės: tai tas ar anas!.. Vainiūnaitės mažutė burnikė bei paprastoji lūpų laikysena nebuvo kažkokia nepaprasta, vien klasiškai graži, labai panaši į senovės graikų skulptūrų. Smakras ne per mažas, bet švelnus ir harmonizuojąs su viso veido bruožais. Auselės atitinkamai mažos ir formingos.

Kodėl aš taip smulkmeniškai miniu Vainiūnaitės, o ir kitų savo minimų asmenų bruožus? Gi dėl to, kad žmogaus veide paprastai atsispindi jo sielos bruožai. Gali jis bandyt apsimest, žiūrėk — ir bus užsimiršęs, ir vėl veide atsispindės jo vidus. Bet grįžkim prie mano vizito.

Kadangi tuokart Petro nebūta namie, p. Antanina, berods, niekuo nevaišino. Stiprių gėralų tikrai nepasiūlė. Bet nuoširdaus palankumo bei mielos šnekos pateikė tikrai gausiai. Tik savo pirmagimės dukrelės Daliutės, kuria vėliau tekdavo apsčiai pasigrožėti, anąkart neparodė. Nei simpatingos mamutės: gal buvo išėjusios su Dalia pasivaikščiot, nes gi mergytė buvo jau dvejų metų, o gal ir pasivažinėt, kadangi dar nesena senelė lengvai galėjo pastumdyt dailų vežimuką, kur puošniai sėdėjo jos karalaitė.

Atsisveikindamas paprašiau p. Antaniną, kad teiktųs kuomet revizituot. Jinai sutiko. Tai, žinoma, nebuvo pagal etiketą visai korektiška. Bet mūsų teatralai skrupulingai ne-

silaikė etiketų. Tad p. Antanina neskubėdama surado laiko pas mane apsilankyti ir tai be Petro, nors su juo jau buvau, berods, formaliai kažkur susipažinęs. Tik žymiai vėliau juodu su žmonele, mano kviečiami, abu apsilankydavo kartais mano meniniuose pobūvėliuose, apie kuriuos bus truputį vėliau. Šiaipjau Vainiūnaitė artistė dar apsilankydavo ir viena, bet nedažnai, kaip kad ir aš pas juos. Kai kuris mudviejų išvykdavo iš Kauno atostogų ar šiaipjau kur, susirašydavom, ir tai jau dažniau. Per 20 metų tos korespondencijos susirinko nemaža. Prieš išvykdamas į Vakarus, visą savo korespondenciją palikau savo bute inžinieriaus Selcerio namuose, Katedros kairėj, tokioj tykioj, ramioj gatvelėj, kuri anuomet vadinos Betygalos ar Ramygalos ar kaip ten gatvė. Ten palikau ir daug savo knygų ir kitos korespondencijos tarnaitės Albinutės globoj. Tikriausiai viskas dingo visam. Gaila. Žinoma, dingo ir visos Vainiūnaitės sceninės nuotraukos, kurias ji man buvo maloningai dovanojus. Tuo būdu turėjau gan greit visų jos vaidintų rolių fotografijas. Tik turiu pripažint, jog Vainiūnaitės paprastojo gyvenimo fotografijos, be sceninio grimo, buvo žymiai gražesnės, nei sceninės: mat, gražieji veidai nemaža nustoja savo grožio fotografijoj (bent fotografo nemenininko), ypač jei dar nusidažę. Bet ką padarysi! Artistai-artistės gauna dažytis-grimuotis, kad žiūrovai regėtų scenoj ne blankų vaidilos veido šešėlį, o ryškų žmo-

gaus veidą. Tik patartina į jas nusigrimavusias iš arti nežiūrėti — nebus akim paguoda!.. Ir Kipras Petrauskas grimuodavos. Bet tas didis artistas turėjo ir didę grimo paslaptį: jis atrodė scenoj gražus, vis tiek, ar iš tolo į jį žiūrėsi, ar iš arti, ar paprastame gyvenime, ar foto nuotraukoj. Jo žmonelė artistė Alė Žalinkevičaitė irgi scenai „dabindavos", nors, rodos, jai nebūtų reikėję dar ryškinti savo klasikinio veido, kurs ir be to buvo ryškus visais atžvilgiais — tiek bruožų, tiek spalvų. Rezultatai būdavo tokie pat, kaip ir daugumo kitų artisčių.

Tartum iš kažkur girdėte girdžiu moteriškų ir nemoteriškų balsų balselių: „Ką tu čia nusimanai apie mūsų artistines paslaptis? Verčiau būtum tylėjęs!" Aš pagarbiai nusilenkiu tiem pasipiktinusiem balseliam, nes labai gerbiu seną lotynų posakį: Perito in arte credendum est! (kurį dažnai mėgdavo kartot amžinatilsį Adomas Jakštas). Tad apie tai nutilstu ir imu kalbėt apie kitką, nors gal su ne geresniu pasisekimu, ir, būtent, apie tą temą „Antanina ir Petras Kubertavičiai". Kad jau pradėjau, juk reikia ir baigt. Bet dar ne taip greit galas.

Minėjau turėjęs nemaža Vainiūnaitės fotografijų, net ne vien sceninių. Šių pastarųjų tarpe buvo viena, kur man itin patikdavo: ten Antanina sėdėjo prie staliuko, rankas ant jo sudėjus; veidas matyt profiliuje; mina natūrali, susimąsčiusi, rimta. Formatas didelis.

Tas paveikslas, bent man, labai patiko. Fotografas, matyt, buvo artistas. Pavardės nebeprisimenu. Jo ateljė buvo Laisvės Alėjoj, dešinėj pusėj, einant nuo teatro Įgulos bažnyčios link, nuo teatro netoli, antram mūrinio namo aukšte. Ir aš pas tą pat fotografą padarydinau savo nuotrauką. Ir buvau pats tame paveiksle savim patenkintas. Žinoma, kopiją dovanojau p. Antaninai, kaip ji dovanojo man ano savojo paveikslo kopiją. Po kelių dešimtų metų, dabar, sėdėdamas, kaip poilsio kalėjime, savo Peace Dale užkampy, kartais pasvajoju apie anuos laikus. Kilo noras, ir tai didelis, gaut iš Lietuvos tuos abu paveikslus — gyviau prisimint anom gražiom dienom. Bet kaip? Stačiai rašyt p. Antaninai? Gal net būtinai reikėtų dėl paprasto žmoniškumo bei bičiulystės? Juk daugelis tenykščių bičiulių panoro ir pabandė susisiekt. Ir susisiekė. Ir nieko jiem nepakenkė. Ir paskui džiaugės. Tik kai kas turėjo abejonių, be man nepakenks: be neprikibs FBI? Viena mano artima giminaitė, vilniškė, pranešė man, kad su manim norėtų susirašyt Kostas Korsakas; tik bijąs, kad man nepakenktų: ką pamanytų FBI, kad susirašau su tokiu komunistų tūzu? Aš pranešiau tai giminaitei, kad mūsų FBI yra išmintinga valstybinė organizacija, ir man nėra ko jos bijot, tad Korsakas galįs drąsiai man rašyt (bet dūšios gilumoj pamaniau: o biesas žino, kaip ten toji paslaptingoji XYZ į kontaktus su komunistų lydžiais reaguoja? juk nūnai vi-

sur JAV yra pasklidus liguista komunizmo baimė, kaip pirmiau buvo pasklidus bičiulystė su bolševizmu). Tasgatės, truputį būgštavau: ar tas Korsakas iš tikrųjų rašytų?! Bet tas vilniškis big shot vis dėlto susitūrėjo ir nerašė, bent iki šiai dienai.

Tad ir Vainiūnaitei pats tiesiai nerašiau. Sužinojau, jog vienas buvęs Kauno Valstybinio teatro artistas, kur su manim koresponduoja, susirašinėjąs taip pat ir su Vainiūnaite. Dėl to paprašiau jį paklaust p. Antaniną, ar ji norėtų susisiekt su manim. Netrukus gavau Antaninai būdingą lakonišką atsaką (žinoma, per tą patį tarpininką: Nenoriu, nereik!.. Prisipažįstu: širdį man vis tiek suskaudėjo, ne dėl A. V. nenoro susirašyt, tik dėl šiurkščios formos. Kaip tatai bolševizmas neigiamai veikia net tokius padorius ir simpatingus asmenis. P. Antanina visuomet buvo valdoviška ir net su bičiuliais mokėdavo pasielgt ar pasakyt ką šiurkštokai, bet ne per šiurkščiai, o saikiai ir mandagiai ir jaučiamai bičiuliškai. Tačiau ir šiuo atveju, po to priešiškai griežto nenoriu - nereikia, p. Antanina per tą patį tarpininką atsiunčia kartkartėmis po kokį gerą žodį, o mano 80 metų jubiliejaus proga per dukrą Dalią Maurukienę atsiuntė širdingą pasveikinimą. Vadinas, bando išdildyt aną užgaulų įspūdį. Ir aš nūn džiaugiuos, kad aną kartą, po to nenoriu - nereikia, per mudviejų tarpininką nepasiunčiau jai atsako (kaip velniūkštis stipriai gundė): labai ačiū —

baba s vozu — vozu legče! Lietuviškai tai būtų: boba iš vežimo — vežimui lengviau! Žinoma, tai būtų buvęs tik žodžių rinkinėlis, be tikro įsijautimo, be įsitikinimo, vien momento padiktuotas burbulas, betgi su nuodingom dujom, kurs, sprogęs, būtų privertęs artistės nosikę nemaloniai nusičiaudėt ir širdužėj palikęs skaudžią nuosėdą. Tad ir geriau, kad... burbulas sprogo čia pat, mano Ramybės slėny, ir tik aš pats pajutau labai neskanų kvapą ir tik aš pats (o ne p. Antanina) tariau sau: Fui, koks aš besąs mužikas! nė pats nesitikėjau!.. Be to, ir boba bobai nelygu: tokią bobikę, kaip ana mūsų artistė, susitikęs mielai paprašytum į vežimą (nors jam ir būtų sunkiau), o nieku būdu nesidžiaugtum jai išlipus.

Nenoriu - nereikia... Taip ir regiu tą išdidžią artistę dar labiau išsitiesus, tą grakščią sakaliuko nosytę paniekiamai susiraukus, tas žydrai balzganas akis negailestingai sriegiant į tavąsias ir tą balsiuką...

Beje, tas balsiukas. Jis man, o ir ne vien tik man, atrodydavo toks savotiškas, tartum uždarytas sidabriniame Ievos obuoly, nors ir mielai skambus, bet negalįs išsiveržt iš savo uždorio ir pasiliet platesne, gyva, moteriška, o ne metaline srove, ir glostyt, ir kerėt klausą. Yra tekę su p. Antanina ne kartą apie tai kalbėt. Ji, atrodo, iš esmės sutikdavo ir net ryždavos kreiptis į kurį dainavimo mokytoją, kad mokamai pastatytų balsą. Ar tai vykdė, neklausiau. Kai jai tekdavo kurioj pjesėj ką pa-

dainuot, ji tai atlikdavo gražiai — taip paprastai, kukliai, širdingai ji padainavo Otelo tragedijoj Dezdemonos .priešmirtinę dainelę. Rods, dar kuriam veikale jai teko padainuot — vis taip paprastai ir dailiai. Bet šiaip vaidinimuos tas grakštus šelmis balsiukas neišsiveržda vo iš savo sidabrinio obuoliuko ir tiek.

Kai du įžymūs asmenys, moteris ir vyras, sujungia savo individualinius gyvenimus į vieną šeimyninį, kyla įdomus klausimas: koks bus jų atžalynas išvaizda, talentais, likimu. Antanina su Petru turėjo iš viso du atžalinius padarėlius — dukrelę Dalią ir, po keliolikos metų, sūnelį (vardo nebeatsimenu). Vainiūnaitė savo atsiminimuos trumpai pamini ir savo sutuoktuves. Ji su Petru susipažinusi po pirmojo karo, kai tekę drauge veikt Vaičkaus trupėj. Kubertavičius jai imponavęs ne vien gražia vyriška išvaizda, o ir artistiniu talentu. Kai du tokie šaunūs jaunuoliai susitinka ir ilgėliau viename būry darbuojas, tai ne stebuklas, kad susimyli, na, ir susituokia. Spėju, kad juodu moterystės jungan įjungė ir visam palaimino ne kas kitas, tik pats kanauninkas Juozas Tumas - Vaižgantas, kone visų nepaprastųjų padarų klebonas. Šaunios buvę vestuvės. Antanina buvusi susižavėjus. Juk nuo dabar ji būsianti ponia Kubertavičienė... Kažkas nauja, keista, tiesiog netikėtina! Kubertavičienė... Netgi Kubertavičienė!.. Iš tų prisipažinimų darom išvadą, jog Petro - vaidilos popieriai moteriškajai anų laikų giminei atrodė išimtiniai.

Tie stebuklai įvyko 1920 metais. O po dvejų metelių atėjo į šią ašarų pakalnę ir lauktasis kūdikėlis, toji Dalytė, nūn didelė ponia Maurukienė. Pirmą kartą tą mažytį, na, angeliuką išvydau pas Kubertavičius 1924 metais, vadinas, dvejų metų cacą, besėdinčią plačioj minkštoj sofoj ir būgščiom žydrom akutėm nepasitikimai beveizdinčią į tą nepažįstamą keistai apsivilkusį ilgu juodu sijonu ne sijonu. O aš atnešiau tai šeimos valdovei net įvairių žaislų ir labai uoliai bandžiau prisimeilinti ir ją prisijaukinti. Tačiau nei tą dieną, nei vėliau nesugebėjau Dalytės širdukės paviliot. Vieną kitą kartą dar esu ją radęs namie. Bet šiaipjau, kai ten užeidavau, vis nerasdavau jos — vis ta mieloji senelė bus ją išsivežus kur tyru oru pakvėpuot; o vėliau — gal mergaitė savo kambarėly gilinas į prašmatnius mokyklų mokslus; o ir ne be to, kad dažnai paauglė ištrūksta iš mielųjų, bet įgrisusių namų ir išbėga pas drauges. Taip jos daug metų ir neregėjau, kol ji išaugo į panas ir baigė gimnaziją. Tai buvo kaip tik tais nelemtaisiais metais, kada rusų bolševikai pirmą kartą išdavikiškai paglemžė mūsų Tėvynę, kaip tik aname be galo sopulingame biržely 1940 m., prieš pat rusų armijom užtvinstant Lietuvą.

Birželio 13. Šv. Antano diena. Ponios Antaninos vardinės. Kaip ir kasmet, nuėjau pasveikint. Nė nenujautėm, kad raudonasis tvanas tuoj tuoj užplūs mus. Mum pasižmonėjus,

pasirodė ir Dalia, nūn jau baigta abiturientė ir subrendusi pana Kubertavičiūtė. Tobula jaunutė gražuolė. Stebiu ją. Jau žinanti, ko verta. Jau savim stipriai pasitikinti, net išdidi, kaip paprastai tokios išskiros individės. Kadangi buvom beveik nepažįstami, tai nė nesikalbėjom. Taip ir išsiskyrėm, daugiau lig šiol nesimatę. Greičiausia, ir nebesimatysim. Mano atminty bepasiliko vien gana blankus jos vaizdas. Anuomet ji buvo kiek panaši į motiną, bet kiek ryškesni bruožai, gal paveldėti iš tėčio. Kilus iš artistų aktorių šeimos, Dalia pamėgo teatrą. Todėl ryžos eit tėvų keliu ir 1940 metų rudenį pradėjo studijuot Vilniaus universiteto humanitariniame fakultete ypač vaidybos bei dramaturgijos dalykus, iki 1943 metų. Jau 1941 metais konkurso keliu priimta į Vilniaus dramos teatrą. Man neteko jos matyt scenoj, tik iš šalies girdėjau, jog ji turi talento, ir jis vystąsis gerai. Bolševikam 1944 metais vėl artėjant prie Lietuvos sienų, jaunoji artistė pasitraukė su daugeliu kitų į Vakarus. Kodėl jinai išsiskyrė su tėvais, palikdama juos Lietuvoj, taip ir nesužinojau iki šiol. Kaip tremtinė, Vokietijoj ji dar studijavo trejus metus Bonos universitete anglų bei rusų kalbą bei literatūrą, o vienkart reiškėsi scenoj, režisuojant Blekaičiui, draug su Henriku Kačinsku. Gana anksti (1949) ji atvyko į Kanados Torontą ir veikiai ėmė ten reikštis įvairiuose amerikoniškai vadinamuose paren-

gimuose. Bet platesniame scenos veikime, bent tuo tarpu, nebesireiškia. Tikiuos, ne visam.

O dabar nuo dukros vėl prie mamos, nes turiu dar kai ką apie ją pasakyt. Mat, reikia baigt išbrėžt ištisą ratilą apie tą įžymią asmenybę, kad vėliau nebereikėtų prie to dalyko grįžt.

Plačiame pasauly žmonės visuomet buvo įsitikinę, jog artistai - artistės esą labiau ar mažiau palaidos dorovės, ypač seksualinėj srity. Lietuvoj nepriklausomybės metu, kas mūsų teatrus pažinojo, toli gražu taip blogai nemanė (išskyrus, žinoma, davatkinus bei davatkas ne vien dvasininkų, o ir nedvasininkų tarpe). Tačiau juk artistai — ne angelai. Bet žymesnių skandalų, kurie skambesniu varpu būtų apskrieję Lietuvą, neteko girdėt. Kad kartais viena ar kita šeima apiro ar net ir visai iširo, na, to būta. Bet, apskritai, lyginant Lietuvos teatralus su kitų kraštų tokiom pat būtybėm, galima teigti mūsiškius buvus pakenčiamai padorius.

Toj margoj kompanijoj Antanina Vainiūnaitė buvo žymi rimtumu, dorumu, religingumu. Per dvidešimt metų stebėjau ją iš gana arti, tad pažinau ją gana gerai.

Paskutinį kartą su p. Kubertavičiene mačiaus bene 1944 metų vasarą. Turėjau tartum du butus: vieną kunigų seminarijoj, antrą pas Ramūnus - Paplauskus, šalia Katedros. Čia tatai ponia Antanina vieną dieną pas mane apsilankė. Rimti buvo laikai, rimtos ir šne-

kos. Tad rimtai, bet maloniai pasišnekėję, apyliūdniai, tačiau gana viltingai skyrėmės. Ponia Marija Ramūnienė lydėjo mudu su p. Antanina lig laiptų, o aš šią dar žemyn lig išeinamųjų durų. Atsigręžęs į ponią Mariją, sakau: Štai ponia Antanina manęs nepamirš mirusio ir kartais pasimels; o Jūs, ponia Marija? — Ši visai rimtai atsakė: Ir aš taip pat... Kaip ten bus iš tikrųjų, vienas Dievas žino... Atsitinka žmonėm ir stipriai pasikeist... Nenoriu, nereikia... Pasilikus bolševikinamoj Lietuvoj, gyvenant nuolat po komunistų kūju bei piautuvu, o gavus iš bolševikų vyriausybės garbės titulą (LTSR liaudies artistės) ir imant iš jų pensiją?..

Kad jau kalbėjau apie mamą ir dukrą, reikia bent keletą žodžių ir apie tėtį pasakyt. Parašiau „bent keletą žodžių", kadangi nedažnai tesusitikdavom ir maža teišsikalbėdavom. Tačiau dvidešimt metų pažinių yra geras laiko tarpas, tad iš jo šis tas pasilieka. Iš savo didelės praktikos žinau, jog tik pirmieji žodžiai nelengva surast, o jau toliau — tai tik laikyk vadžias! Tad pradedam — sako Pajacas.

Tasgatės, Kubertavičius Petras apdovanojo pasaulį savo asmenybe 1897 Dievo metais Marijampolės apskrity, žinoma, Suvalkijoj (kur gi kitur įžymūs žmonės gims, jei ne toj palaimintoj šalelėj). Čia prisiminiau, jog to Petriuko būsimoji gražesnioji Puselė gimė bene metais anksčiau, nes 1896 m. geguży, bet

laikės lygiagreta su vyru per visą savo amželį; po daug daug metų, kai jau buvau Amerikoj, vienas mano giminė, agronomijos profesorius Rusijoj, ne vien gyvulių žinovas, o ir moterų nemaža regėjęs ir įvertinęs, štai dabar, prieš kelerius metus, rašo man, buvęs Kaune ir pasiryžęs aplankyt mudviejų ilgametę pažįstamą, ponią Antaniną Vainiūnaitę-Kubertavičienę, ir, ką manote? — radęs ją tokią pat jauną ir mylėtiną, kaip ir prieš antrąjį karą. O čia štai visai neseniai vienas asmuo, svarus p. Antaninos darbo draugas, praneša man, jog mūsų Antanina jau nebe ta: įgijus gero svorio ir apvalumo... Kažin, ar ir a.a. Petras taip pat ligi savo mirties išsilaikė toks jaunyvas, kaip ir jo Antanina. Tik galop jis jos nebesisavino: susirado kitą oficialinę paguodą širdžiai ir kitiems reikalams... Tiesa, vėlokai; bet juk geriau vėlai, nei niekad.

Vadinas, keletas žodžių apie brangųjį mūsų artistą Petrą Kubertavičių.

Gimnazijos mokslą ėjo pirmojo Didžiojo karo metu Voroneže ir Petrapily. O čia jau pasigirgždėdamas veikė Juozas Vaičkus su savo šiaip taip sudarytąja trupe. Ką besakyt? Jauną Kubertavičių kaip magnetas neatsispiriamai traukė tas keistas padaras su savo dar keistesniu vadu. O ir tas vadas, pajutęs tinkamą jėgą, mielai įtraukė jį į tą savo „trupę" ir, apskritai, į teatrinį darbą visam. Dar prieš pirmojo didžiojo karo galą Petras jau vaidino

Petrapily Vaičkaus suburtoj naujokų grupėj; po bolševikinės revoliucijos įvykdymo Rusijoj, 1918 - 1920 metais, to paties Vaičkaus suorganizuotame Skrajojančio teatro sambūry nuolat reiškės įvairiuos veikaluos Vilniuj, Kaune ir kitur. Kada buvo suorganizuota Meno Kūrėjų Draugijos vaidykla, Petrui teko vaidint Prūsų Lietuvos vokiečio rašytojo Hermanno Sudermanno Joninėse, kurių tą spektaklį mes senesnieji teatralai dar gerai atsimenam. Kada Liet. Meno Kūrėjų draugijos vaidyklą perėmė valstybė ir pavadino tą savo naują kūdikį Valstybės dramos teatru, ir Petras Kubertavičius, šalia keleto kitų itin pasižymėjusių aktorių, buvo priimtas į tą valstybinį teatrą pirmaeiliu aktorium. Taip ir pasiliko jis tame kolektyve darbuotis nuo tų 1922 metų iki 1944 m., kada vėl, ir tai galutinai, užplūdo bolševikai (sakau „galutinai" tik dėl to, jog nenumatau mus veikiai atgausiant laisvę iš bolševikų vergovės). Petras nei jo žmonelė nebėgo nuo tų priešų, kadangi manė, jog bolševikai nelies jų, kaip nepolitinių asmenų, o vien atsidėjusių teatro menui. Ir Kubertavičius įspėjo: bolševikinis režimas leido jam (ir žmonai) reikštis naujose sąlygose. Tik įdomu, kad jis ten minimas, kaip Kauno Jaunojo Žiūrovo teatro aktorius (argi tai reiškia, kad jis dar nepribrendęs senojo žiūrovo teatrui, būtent, valstybiniam?). O po dvejų metų vėl minimas, kaip Kauno muzikinio dramos teatro artistas. Na, bet juk ir naujai kuriamie-

ji teatrai negali išsiverst vien jaunuoliais; senojo, prityrusio, daug regėjusio elemento jiem kaip tik reikia, kaip raugo.

O mum, gyvenusiem nepriklausomoj Tėvynėj, artistas Petras Kubertavičius buvo pirmos klasės žvaigždė. Ką ten žvaigždė! — duonutė, nors ir kasdienė, užtat visas gražus kepalas (tik ne anas didžiąja raide rašęsis). Bet ne vien mum, žiūrovam, jis buvo duona kasdienė, o ir pačiam teatrui, administracijai, režisūrai, neapseinamas artistas, kadangi draminių asmenybių, kurias jis galėjo gerai suvaidinti, buvo visas legionas, ir tai pirmaeilių. Kurio vaidmens Kubertavičius imsis, tai ir teatras, ir publika iš anksto žino, kad Petras visuomet išveš, bent nesufušeruos, jei prie stebuklo ir nepriartės. O kartais net priartėdavo visai nebetoli — likdavo vien keletas laipsniukų, kur iš tolėliau atrodo nedideli, o pabandyk juos peržengt! Ir sužinosi: juo arčiau prie didybės, juo sunkiau paskutinius žingsnius įgalėt.

O ko jis nėra vaidinęs? Ir karalius, ir kunigaikščius, ir karžygius; idealistus ir toli nuo idealo beropojančius; kunigus ir pasauliečius; kaimo žmones ir miesčionis. Didžiai jį mėgo žiūrovai, kaip didžiųjų bei mažesniųjų Lietuvos kunigaikščių vaidintoją. Tačiau ir kituos vaidmenyse jį, apskritai imant, gerai įvertindavo. Man jis pasirodė labiausiai įspūdingas šiuos veikaluos: Šekspyro Makbete, kaip tas žmogžudys karalius, to pat autoriaus Kara-

liuj Lyre, kaip tas tragiškasis karalius, Šillerio tragedijoj kaip herojus Vilius Telis, kaip Moljėro Šykštuolis, Hauptmanno Hanelėj kaip mokytojas, R. Rolando Liudvikas Šventasis, N. Gogolio Revizorius. Labai tinkamas jis būdavo kaip Slovackio Mindaugas, Asnyko bei Maironio Kęstutis arba Vytautas. Tikrai geras jis buvo Vinco Krėvės Skirgailos bei Šarūno įkūnytojas. Gerai jam pasisekė ir V. Putino Valdovas. Užtat galim be komplimentų teigti su St. S(antvaru) L. Enciklopedijoj, jog Petras Kubertavičius Lietuvių teatro istorijon įeina, kaip lietuvių profesinio dramos teatro pradininkas ir pirmaeilis aktorius.

Kol kiek daugiau nepažinojau dramos aktorių, manydavau juos, apskritai ėmus, esant neplačiai ir negiliai išsilavinusius. Bet, kai arčiau su jais pasižinau ir glaudžiau apsitryniau, pamačiau, jog toli gražu ne visi tinka į tą kategoriją. Ne vienas iš jų ne vien gimnazijas išėję, o ir studijavę aukštose mokyklose su universiteto kursais. O juk beveik visi būdavo baigę specialias teatro mokyklas ar akademijas, tad savo darbui labai gerai prisiruošę. O juk ir pats tas jų darbas toks humanistiškas, glaudžiai susijęs su grožiu apskritai, su menu, su literatūra, su viso pasaulio draminiais šedervais. Mes, paprastieji mirštamieji, pasižįstam su tais literatūriniais - teatriniais kūriniais, atidžiai perskaitę ar regėję scenoj porą kartų. Scenos kūrėjai gauna juos perstudijuot, peranalizuot daug kartų, įsigilint, gy-

vai persiimt, kūnu bei siela pasidaryt viena su vaizduojamaisiais asmenimis bei įvykiais, pilnai įtikinamai išreikšt savo vaidmenis gražiu žodžiu, gyva išvaizda, mimika, visa laikysena, gyvenimu pulsuojančia asmenybe. Kaip tai visa artistą lavina, kaip jį iš viršaus ir vidaus menina, daro aukštesnės rūšies homo sapiens... Iš pradžių, žinoma, taip nemaniau apie artistą Petrą Kubertavičių. Laikiau jį paprastu, drabniu kaimo bernužiu, vykusiai nudrėbtu ir kiek paglaistytu, be gilesnių minčių, be platesnių horizontų, tik gavusiu iš gamtos stiprų gabumą scenoj įsijaust į draminius asmenis, persiimt jų idėjom, ryškiai pagyvent jų akiračiuos. O kai teko iš arčiau jį įsistebėt bei jo pasiklausyt, jis pasirodė besąs tikras inteligentas, turįs normalų protą ir gražų iždą žinių. Tai aiškiai man sušvytėjo, kai vieną kartą man teko susodint juos abu su Adomu Jakštu prie stalo. Tačiau neužbėkim už akių įvykiam ir galų gale baikim tą vienašališką interview su Kubertavičiais, nors tas trio ir toks įdomus pasiklausyt ir mielas pasižiūrėt.

TRYS SUSIJĘ SU ŽVAIGŽDĖS DUKTERIM

Ką tik, ką tik nesusijo ir ketvirtas. Bet tikrai susijo tik trys. Kas tai per istorija, čia ir papasakosiu.

Nuo jaunystės buvo man vaizduotę įžie-

bus Senojo Įstatymo patriarko Henocho istorija. Buvo jis kilnus ir šventas Viešpaties akivaizdoj. Kai atėjo garbingam seneliui laikas palikti šią žemę, Viešpats jį atsiėmė, ir daugiau jo nematyta. Kaip jį atsiėmė ir kur padėjo? Daugybė skaitytojų bei aiškintojų apie tai mąstė ir bandė aiškint. Paprastai manoma, jog „Enokas nemirė, kaip kiti patriarkai, nes Dievas jį gyvą atsiėmė. Taip pat padarė Dievas vėliau su pranašu Eliju. Juodu pasilieka nežinomoje mum vietoj ir pasaulio pabaigoj bus atsiųsti atgailos skelbt ir kovot prieš Antikristą". Taip tą vietą aiškina Šventraščio vertėjas į lietuvių kalbą arkivyskupas Juozapas Skvireckas. Žinoma, tai yra bendra krikščionių tradicija. Kaip minėjau, ji man buvo seniai ir giliai įstrigus.

Po pirmojo didžiojo karo panūdau tą istoriją įvilkt į dramos formą. To darbo tuoj pat imtis pakurstė mane, spėju, bendras mūsų visų susidomėjimas naujai besikuriančiu lietuvišku teatro menu. O Žvaigždės Dukters vardą pasirinkti, gal būt, paskatino mane Unės Babickaitės prisiminimas ir vienas radinėlis pas ją.

O tas radinėlis buvo tai nedidelis, in octavo min., kartono lapelis, su grakščiu paveiksliuku, plunksna dailiai išbraižytu. Paveikslėlis vaizdavo aukštai didelę švytinčią žvaigždę, o apačioj, jos spinduliuose, stovi jauna mergaitė baltais palaidais klasikiniais drabužiais, labai liekna bei gracinga, aukštyn

į žvaigždę nuogas rankas iškėlusi, rimta, ilgesinga, maldinga poza. Man iš karto tas paveiksliukas labai patiko. Apačioj, berods, buvo Pauliaus Galaunės pasirašyta. Tačiau to parašo tikrai nebeatsimenu. Bet tikrai žinau, jog autorius Galaunė, ir vaizdelis buvo padarytas Unės garbei. Prieš antrąjį didįjį karą ji man dar, vienoj atviroj valandėlėj, kukliai pasipasakojo, kad juodu su Paulium turėję netikėtą meilės intrigėlę (kiek aš spėliojau — neaudringą nei ugningą, tik tartum grakščią sonatėlę, kaip ryto svają ir, kaip ryto svajos, trumpą).

Tai galutinai ryžaus rašyti tą savo sumanytąjį dramos kūrinį ir pavadint jį Žvaigždės Dukterim. Tas ryžtas ėmės reikštis veiksmu bene 1922 metais. Ėmiau palengva puoselėt tą temą, planuot, formuot. Tuo būdu 1923 metų pusėj jau buvau veikalą įpusėjęs. Ir štai paskelbta valstybinis dramos konkursas. Vieną momentą švystelėjo man mintis: o kodėl ir man neparizikuot? juk vis tiek veikalą reiks baigt ir išspausdint; tegu pereina per konkursą. Tad ėmiau skubiau stumti darbą priekin. Prieš baigdamas, daviau pirmąjį veiksmą pažiūrėt Adomui Jakštui. Jis atsiliepė labai palankiai, net entuziazmingai; bet kai veikalą pabaigiau, ir jis lig galo jį perskaitė, jo entuziazmas atvėso: jam atrodė, kad reikėjo leist Linlijai sėkmingai atlikti savo etinės reformos darbą ant žemės, o ne skrist atgal savo žvaigždėn, išsigandus sunkenybių.

Nebeatsimenu, ar paaiškinau Jakštui, kad mano veikalas bus trilogija — Žemėj, Žvaigždėj, Žemėj. Ta trilogija taip ir liko nebaigta, kai vėliau įsitikinau, jog pirmoji trilogijos dalis, Žvaigždės Duktė, visuomenės liko priimta indiferentiškai. Tačiau anuomet to dar nežinojau, tad uoliai ėmiau baigt pirmąją dalį. Pabaigiau laiku. Reikia perrašyt. O rašomosios mašinėlės neturiu. Tad ranka perrašysiu. O juk reikia, kad jury nežinotų, kieno rankraštis. Tad ėmiau perrašinėti taip, kad ir pats nepažinčiau savo tos rašysenos... Darbas ėjo nespėriai. Mano laimei, atvyko į Kauną mano seserėnas Edvardas Vajevodskis mokytis Aušros gimnazijoj. Jį tad įkinkiau į tą nedėkingąjį perrašinėjimo darbą. Žinoma, jis rašė savo rašysena, nes juk niekas anuomet jo rašysenos nepažinojo.

Tasgatės, nusiunčiau Žvaigždės Dukterį į konkursą, labai mažai tesitikėdamas laimėt. Ir ką gi? Vieną priešpietę į mano dulkėtą pastogę trečiam Kazimiero aukšte, kaip iš debesų iškritę, įžengia trys žymios asmenybės: Sofija Čiurlionienė, Vaižgantas Tumas ir režisierius Kastantas Glinskis. Manau: prieš gera ar prieš bloga? O jie ne juokais pareiškė: Tamsta laimėjai pirmąjį valstybinį dramos konkursą, pirmąją premiją, 1200 litų. Na, ką gi? Kad laimėjau — laimėjau! Krislas garbužės neblogas dalykas, o turėsiu ir saują litų bent būtiniausiem baldam savo ubagiškam būstui nusipirkt. Tiesa, ponia Čiurlionienė

kurstė panaudot tuos pinigus Italijos kelionei — kiek prasivėdint ir šviežių bei įdomių įspūdžių prisirinkt. Taip, ir aš pats būčiau to labai norėjęs. Bet atidėjau tą žavų sapną patogesnei dienai (ar nakčiai).

Laikas bėgo savo greitu ar lėtu tempu (žiūrint, kaip kas tai jaučia), o nebuvo nieko girdėt, kad kas teatre būtų sielojęsis dėl premijuotojo veikalo pastatymo. Nedrįsau teirautis Vaižganto ar Čiurlionienės, ar, geriausia, paties Glinskio, kaip ten kas.

Laikas bėgo... Tuo tarpu bene iš Vaižganto laiško sužinojau, kaip tatai būtent man teko ana valstybinė premija. Jury turėjusi abejonių: „Žvaigždės Duktė" neteatriška, nesceniška, ar kaip ten (ir aš pats tai žinojau). Tačiau tiem „juristam" atrodė, kad „Žvaigždės Duktery" esama vincokrėviškų elementų: ar nebus kartais tą veikalą sukūręs pats tas Vincas?.. Pasvyravus, pasvyravus ponia Jury ryžos, nedalijus premijos, skirt ją „Ž. D." autoriui: tegu tai būna autoriui apčiuopiama paskata kurti daugiau ir tobulintis...

Ilgainiui ir pačios „Juries" dalis, būtent, Vaižgantas su Čiurlioniene, ėmę stebėtis, kodėl Glinskis nesiima tos „Dukters" pastatyt valstybinio teatro scenoj, nors ji kaip tik laimėjo valstybinę premiją? — Tad Vaižgantas ar Čiurlionienė, ar juodu abu, kreipęsi į meisterį Kastantą: kaip gi čia dabar? kuomet statysi savo premijuotąją „Dukterį"? Glinskis įkaitęs ir iškaitęs: Ogi niekuomet! Ten ku-

nigiokas pamokslų pamokslus teigia, o aš juos savo publikai skelbsiu?! Niekuomet!..

Čia Juries liekana negandingai, nustebus, klausia: O kaip gi tatai? Juk pats dalyvavai premijavime ir sutikai skirti premiją Ž. D. autoriui!

Glinskis vyriškai atsikirtęs: Aš nė skaityti neskaičiau to veikalo. Pasitikėjau judviejų nusimanymu!

Ką į tokį jiemdviem komplimentą atsakys net toks kirtukas Vaižgantas, o ir dar kirtukesnė ponia Sofija? Taip ir paliko tas reikalas. Kas gi imsis būt advokatu?

Tas smūgis stiprokai pakirto man sparnus.

Prisidėjo dar skaudesnis, net pavojingas smūgis - pavojus.

Buvo anuomet Kaune toks šventas ir mokytas kunigas marijonas, kurį laiką Teologijos - Filosofijos fakulteto profesorius, dėstęs tenai, kaip ir pritinka šventam vienuoliui, kaip tik moralinę teologiją. Jis buvo toks nedidukas, apskritukas, ružavai sultingas asmuo, suvalkietis, besilaikąs teorijoj ir praktikoj griežtų dorovinių dėsnių, ypač seksualinėj srity. Ačiū Dievui, dabar jau dangaus srity, nes gerasis Dievulis savo Aloyzą Gonzagą ir Stanislovą Kostką gana anksti pasišaukė pas save į skaistybės laimę. O jo vardas bei pavardė buvo Juozas Vaitkevičius.

Gražiai atsimenu vienas rekolekcijas kunigam, kurias tas kunigas profesorius vedė

Kauno kunigų seminarijos rūmuos dvidešimt kelintais ten nepriklausomybės metais. Dailiai bei priimliai skelbė jis mum užsispyrėliam mielojo Dievulio žodį, sumaniai bei tvirtai bandė sukti mūsų atkaklias nosis ten link, kur jo paties širdelė linko, ir paliko mum, kad ir ne per gilų, tačiau gana pastovų įspūdį, kuris, tur būt, tebeslypi bei nejučiom tebeveikia, kaip mielės, mūsų dvasios visumoj, bet atminty visai išblanko. Bent manojoj... Ach, atleiskit: vienas profesoriaus brangus įsitikinimas bei gili emocija pasiliko, manau, visų mūsų, kad ir bukoj, atminty, ypač kad tai buvo išreikšta labai nuoširdžiai, kategoriškai ir radikaliai, būtent, kas lietė jo nuomonę apie ir santykį su seksualine problema. Vienuolio siela, kaip skaisčiai numazgotas tobulas veidrodis, mirtinai būgštavo kiekvieno, kad ir silpniausio, seksinio dvelktelėjimo. Tad žemino, niekino, nekentė sekso su jo problemom, kaip šlykščiausios pagundos, ir kategoriškai pareiškė mum, kad, girdi, reiktų iš moralinės teologijos meste išmest visą traktatą apie seksualinį klausimą!.. Be vieno galo nustebau (o manau, jog ir mažne visi kiti klausytojai). Išbraukt iš moralinės teologijos visą traktatą apie seksualinį klausimą! O juk tas klausimas — vienas iš svarbiausiųjų žmogaus gyvenime. Juk seksualiniai dalykai užima beveik pusę to gyvenimo. Ir tai yra paties kilniausiojo bei skaisčiausiojo Kūrėjo idėjos bei planai, tad savaime geri ir gražūs, tik žmonės, gyvenda-

mi ne pagal savo Kūrėjo nuostatus, pridaro toj srity nuodėmių ir susipurvina. Tad su tais dalykais pakankamai susipažinti yra moralinė visų, ypač mokytojų - kunigų pareiga. Todėl Bažnyčios mokytojai - teologai yra parašę daug apie tuos Dievo planus ir atitinkamas žmonių pareigas (kas leistina, kas vengtina). Ypač nūn seksualiniai klausimai yra plačiai, net viešai svarstomi. Ir seksualinė literatūra yra tiesiog neaprėpiamai paplitus. O čia šventas kunigų vadovas viešai jiem pareiškia, kad, girdi, reikėtų anuos klausimus iš moralinės teologijos šluote iššluot!

Tas profesoriaus Juozo Vaitkevičiaus išsišokimas priminė man kitą kiek panašų įvykį. Tai buvo Žemaičių kunigų seminarijoj Kaune, kai aš ten klausiaus kito moralinės teologijos profesoriaus — Antano Karoso, kur buvo vėliau Seinų - Vilkaviškio vyskupas. Tas profesorius Karosas buvo labai geras pedagogas ir teologijos dėstytojas, bet viešumoj labai būgštus ir neįmanomai nervingas. Teatleidžia man skaitytojai tokį palyginimą: kai jis sėdėdavo auditorijos katedroj ir dėstydavo klausytojam savo dalyką, jis jausdavos bei atrodydavo, nelyginant sliekas, ant kabliuko pamautas. Tad kaip jis varžysis bei raitysis, kai teks dėstyti traktatą apie sekso moralę? Kaip tikras Saliamonas (mes savo tarpe taip jį ir vadindavom, ir tai nejuokais), jis tą sau nemalonią problemą išsprendė šitaip: šitą traktatą, sako mum, perskaitykit privačiai patys!

Profesorius, regimai, buvo tikras, jog įgimtas visiem jauniem šioj srity smalsumas, kaip muses prie medaus, traukte pritrauks visus klierikus stropiausiai perstudijuoti tą traktatą. O tikrovė pasirodė esanti ne visai tokia: tikrai žinau, kad ne visi klierikai skaitė tą pavojingą teologijos skyrių ir todėl vėliau pridarė nemaža klaidų klausykloje. Kai akys vėliau atsivėrė, kai suprato, jog kuklusis profesorius nepaliko jiem laisvai pasirinkt, skaityt ar ne, ir jog neskaitydami jie neparodė aukštos skaistumo dorybės, o vien neišmintį, — tuomet ėmė rimtai bei uoliai studijuot, kas taip svarbu žinoti. Bet padarytos klaidos paliko padarytos ir sunkiai beatitaisomos.

Tačiau nuo Karoso grįžkim prie Juozo Vaitkevičiaus, mum artesnio laike ir modernesnio savo psichologija.

Š. Kazimiero draugija išleido „Žvaigždės Dukterį“ savo lėšom. Žinoma, knygelė pirmiausia pasirodė centriniame draugijos knygyne, Rotušės aikštėj. Vieną kartą, užėjęs į tą knygyną, radau ten kun. Vaitkevičių, besiknaisiojantį po naujas knygas. Oficialiai mudu su juo nepasižinom; aš pažinojau jį vien iš matymo. Priėjau arčiau. Pastebėjęs mane, jis užtenkamai aiškiai, kad išgirsčiau bei suprasčiau, praniurnėjo (maždaug tokia prasme): Judu su Putinu išspausdinote knygų, kurių geriau būtumėte neparašę!.. Aš nieko į tai. Jis nieko daugiau, bent man; šiaip jis ėmė apsukuo veikt. Sužinojau truputį vėliau šitaip.

1925 metai. Nuvykau į Palangą, lyg į antrąją savo gimtinę. Ten tiek mielų asmenų. O ir iš viso taip miela. Taip saldžiai noris patingėt, o net ir kurt. Ir pradėjau rašyti „Tvano" apysaką. Tik štai visai netikėtai gaunu iš savo bičiulio š. Kazimiero draugijos pirmininko prelato Aleksandro Dambrausko - Jakšto grasmingą laišką: kun. prof. Vaitkevičius pradėjęs prieš mane bei mano „Žvaigždės Dukterį" smarkią agitaciją kunigų tarpe, kad reikalautų Romą pasmerkt mane su ta Dukterim ir įrašytų į indeksuotų knygų sąrašą. Tai buvo rimtai pavojingas ir nepaprastai skaudus smūgis, kurio žalingas pasėkas iš pradžių ir pats neįstengiau sąmone aprėpti. Tik stebėjaus: už ką? ką tokio nedoro tas profesorius mano veikale įspitrėjo?.. Juk toks šviesus bei doras prelatas Dambrauskas, kurs mano rankraštį skaitė, nerado ten nieko prikištino tikybos ar doros atžvilgiu. Savo laiške prelatas dabar man patarė: vienintelis išsigelbėjimas — kreiptis į vyskupą Pranciškų Karevičių, įteikt jam „Žvaigždės Dukterį" ir prašyt, kad jis pats tą reikalą spręstų.

Dulkėte pardulkėjau į Kauną. Pirmas žingsnis — pas prelatą Dambrauską, pasitarti. Jis tikrai besąs Vaitkevičiaus šurumburum išgąsdintas. Sakau jam: Bet, prelate, tame mano veikale nėra nieko tikrai smerktino: juk ir pats esat skaitę ir nieko blogo neradę. — Taip. Bet gal paskui ką nors esat pridėję? — Ne, prelate: ničnieko nesu pridėjęs; tamstos

perskaitytą taip ir buvau išsiuntęs į konkursą. — Na, tad skubėkit pas vyskupą. Gal jis išgelbės.

Maždaug toks buvo mudviejų pasikalbėjimas.

Mano skundėjas nebūtų turėjęs pirmiausia kreiptis į platesnę dvasininkijos visuomenę. Buvo jam trys keliai atviri; kanoniškai imant, tikrasis ir teisėtas kelias būtų buvęs įskųst mane pirmiausia vietiniam vyskupui; jei jo sprendimu nebūsi patenkintas, melsk Dievo bausmės tam nusikaltėliui autoriui per Š. Tėvo atstovą Lietuvai. Anuomet dar tebebuvo arkivyskupas Cekinis (Zecchini?), su kuriuo jau buvau turėjęs nemažos bėdos dėl teatro lankymo, ką dar paminėsiu tinkamoj vietoj, jei nepamiršiu. Vaitkevičius būtų galėjęs kreiptis, nors ne visai tvarkingu keliu, stačiai į pat Romą, ką buvo grasę daryti, o gal ir padarė, kitiems asmenims bei kitais reikalais (o gal ir man už kurį nors grieką) du kiti moką lotyniškai rašyti, mieli peštukai, labai nobažni ir mokyti, nes Romos daktarai, būtent, dr. Juozas Liasauskas ir dr. Kazimieras Genys. Ir juodu gal dar kur įsprausiu, jei nebus per ankšta. Deja, tiek daug yra toj nepriklausomybės Saulėj dėmių ir spindulių, jog, rodos, rašyk ir rašyk ir vis tiek nebaigsi, jei tau jau aštuonios dešimtys su viršum...

Vadinas, kun. profesorius Juozas Vaitkevičius, kaip tikras moralistas, norėdamas padaryt didesnį moralinį spaudimą Žemaičių

vyskupui Pranciškui, o man skanią staigmeną, paagitavo prieš mane kunigus. Kaip plačiai ir sėkmingai, neteko sužinot, nes varžiaus vyskupą klausinėt, o pats profesorius taip ir paliko man nepasakęs, nes viršininkai perkėlė jį į JAV žmonių dorovės gelbėt.

Vadinas, anuokart nuo prelato Dambrausko, pasigrobęs vieną Žvaigždės dukterį, stačiai nusiskubinau pas vyskupą Karevičių. Turėjau labai pagrįstos vilties, jog jis mane išteisins, nes tai buvo labai aiškaus proto, mokytas ir pusiausvyros vyras, o mano veikalas juk gi buvo pakankamai nenuodėmingas, nors ir nešventuoliškas, nes juk ir rašiau nešventuoliam. Vyskupas priėmė mane visai netragiškai, dargi juokaudamas: matai, sakei rašąs tą dalyką žmonėms šventom kvapsnim patepti, o štai ko susilaukei!.. Na, gerai, perskaitysiu ir savo nuomonę pareikšiu.

O kol kas ir pats bandžiau sulasyt, kas ten toj Žvaigždės Dukroj galėjo ką papiktint, ir su nusimanančiais tipais kalbėjaus.

Gana lengvai prisiprotėjau: tur būt, anoji ten scena, kur įsimylėjęs Žvaigždės Dukrą senas vyriausiasis šventikas (šiaipjau simpatingas tipas) bando savo kreivą aistrą pareikšt jai truputį „nekonvencionaliai", bet užtat greitai ir lengvai liko atstumtas ir labai sugėdintas. Išbrauk ten tik vieną antrą eilutę, net šen ten po žodį kitą, ir jokių pagundų silpnuoliuose nekels. Užtektų vien aktorių santūrumo bei takto.

O ką specai ir šiaip visai normalūs žmonės? Pirmiausia Gira, ekstra specas, labai prityręs meilių srity, tačiau nepraradęs apetito, dargi juoba lengviau pakutenamas. Jo nuomone, anoji mano dramos vieta esanti stiprokai kutulinga. Bet tas senas teatro vilkas puikiai žinojo, jog meilės scenos, nežiūrint kokio tipo (tiesaus ar kreivo), veikia žiūrovą taip, kaip režisieriaus parodomos ir artistų suvaidinamos. Liudas riebiai šypso, bet atlaidžiai mano.

Dabar kitos spalvos žinovas: kun. Antanas Šmulkštys, politikas ir literatūros mokytojas bei jos kūrėjas, o ir aistringas teatro lankytojas: jis, sužinojęs, kad norima mane pasmaugt, susitikęs tvirtai sako man: nesibijok, nenusileisk, mes palaikysim! — Kas tie tokie „mes"? Anuokart nesusipratau paklaust, nes man atrodė aišku, jog tai jo plauko vyrai, pirmiausia krikdemai. Jo pagalbos man nebūtų reikėję, nes, ar šiaip, ar taip, — būčiau visiškai pasidavęs Bažnyčios valiai. Tačiau toj sunkioj mano priespaudoj buvo tai man vis tiek stiklelis paguodos, nes parodoma bent noras kuo nors padėt, nors žmogus ir aiškiai įsisąmonintum, jog nei gali, nei rimčiau nebandys kuo padėt.

Ar anuomet aš buvau įsisąmoninęs, kad žmonės - angelėliai įkemša kartais kurią knygą į senutį Indeksą (Dievo garbei ir sielų naudai), o Šėtonas su savais angeliukais kipšiukais pasirūpina pateikti paguodos pateku-

siam į Indekso slastus autoriui tuo, kad labai sėkmingai pakursto žmones smalsiai griebt iš to katilo pasmerktą knygą ir pasigardžiuojant skaityt ir kitiem patart. Taip būtų atsitikę ir mano Žvaigždės Dukteriai, jei jai būtų tekę intymiai pasižint su tuo garbiuoju katilu: lietuviai, o ir svetimtaučiai, būtų plačiai ėmę skaityt tą niekuo dėtąją knygą, nes visokie indeksai praktiškai yra labai sėkmingi savo raudonųjų ar juodųjų globotinių skelbėjai bei platintojai: juk eiliniam žmonėm draudžiamieji dalykai yra itin įdomūs ir gardūs.

Tačiau kaip be indeksų apsieisi? Na, mandragalviai, parodykit geresnį kelią! Tuomet ir vilkai ir avys bus jum nuoširdžiai dėkingi (kiek kas turės tos širdies, plus nuovokos).

Dar vienas „jeigu", kol sužinosim, ką bus nutaręs Žemaičių vyskupas: jeigu kun. Vaitkevičiui būtų pasisekę įtraukdint Žvaigždės Dukterį (na, o ir mane drauge) į Indeksą ar bent į š. Sosto pasmarką su ar be vyskupo pritarimo, ar nebūčiau galėjęs atsilygint tam savo broliui - priešui, pranešdamas S. Officii Kongregacijai Romoj, kokią „ereziją" paskelbė profesorius anose mūsų rekolekcijose apie moralinės teologijos seksualinį traktatą?

Anais laikais apie tokį galimumą nė mąstyt nepamąsčiau. O dabar štai, kada esu visai pasenęs, ta mintis, nei iš šio, nei iš to, lenda galvon, ir daryk, ką nori! Neveltui yra sakoma: žilė galvon, velnias... na, kažkur kitur.

Nekantriai ir būgštaudamas laukiau, ką vysk. Karevičius.

Galų gale jis man tarė: Žvaigždės Dukterį perskaitęs; nieko ten indeksų verto neradęs; tačiau veikalas esąs parašytas nekunigiškai (ką aš ir pats žinojau).

Tuo ta istorija ir baigės. Susidomėjimo banga ne tik neišsiliejo per Lietuvos ribas, bet ir pačioj Tėvynėj greit atslūgo. Beje, vienas latvių rašytojas, matyti, dramų specas (pavardę visiškai užmiršau), parašė man laišką, prašydamas, kad duočiau leidimą išverst Dukrą latviškai ir kad atsiųsčiau jam rankraščio kopiją. Sutikau. Nusiunčiau. Kas toliau? Nė čiukšt. Matyt, latvis mano veikalu nesusižavėjo.

O pačioj Lietuvoj vienas kitas teatralas-menininkas - svajotojas apie tą nelemtąją Žvaigždės Dukterį kartais vis dar pasvajodavo. Štai kad ir mielas poetas, lyrikas ir dramaturgas Petras Vaičiūnas. Keletą kartų, mane susitikęs, jisai, taip švelniai droviai vaičiūniškai šypsodamas (galima tiesiog įsimylėti tą gražią šypseną), mane kurstyte kurstė, kad jam duočiau savo „Žvaigždės Dukterį" dramatiškai apdoroti ir Kauno scenoj pastatydinti. Atsakiau mandagiai neigiamai. Buvo mane dėl tų nepasisekimų bei nemalonumų apsėdus gili apatija. Kad jau mano sukurtoji mergiščia netinka žmonėms pasirodyti scenoje be operacijos, o dar šventuoliams pagundų kelia, tegu verčiau glūdi sau kur užkampy.

Bet po kiek laiko atsirado ir kitas šaunus jaunuolis, kurs panoro mano Dukrą vest, bent į sceną. O tai buvo įžymus dramos teatro artistas Vincas Steponavičius, nors Šiaurės Lietuvos vaikas, bet karšto kraujo gaidžiukas, nors ne suvalkietis, tačiau atkaklus ir drąsus opozicionierius visokiai statikai. Tad nedyvai, jog, Lietuvai kuriantis, savanoriu kovojo su jos priešais, o kai mūsų jaunoji kariuomenė užėmė senąją savo Tėvynės sostinę, kaip tik mūsų narsuolis pirmas iškėlė Gedimino kalne nepriklausomos Lietuvos vėliavą. Vėliau visą beveik laiką iki mirties 1958 m. kovo 1 d. dirbo vaidybinį teatro darbą. Nemažo talento vaidila iškilo teatre aukštai ir vaidino pirmaeiles roles. Betgi veržlus, drąsus, karštas vyras, nebiąs ir nevengiąs kovų, turėjo išgyventi teatre konfliktų su savo pažiūrų ar interesų priešais ir 1938-1940 m. iš teatro pasitraukė.

Turėdamas laisvo laiko, sumanė sukurt naują Lietuvoj savą tautinį teatrą. Ir štai vieną gražią (gal ir negražią, nebeatsimenu) dieną sukrečiamai nustebina mane vit visai netikėtas apsilankytojas, lyg iš dar nelankytų erdvių tvaskiai nusileidęs meteoras — pats Vincas Steponavičius!

Lig šiol buvau jį matęs vien iš tolo — scenoj ar šiaipjau kur. Scenoj grožėdavaus jo talentu bei jo valdoviška kovotojo povyza. Tačiau niekuomet nejausdavau noro arčiau su juo pasižint: jis man atrodydavo kažkoks svetimas, ne mūsų pasaulio, kažkoks ponų pada-

ras; iš viso nejaukus; o jo vanagiškas profilis, nors ir gražus, kvėpė man baugumo ar ką.

Ir štai tas 1001 nakties atstovas šviste sušvinta mano buto angoj! Ir visai negrasmingas, tik palankiai, šviesiai šypsąs tom vyriškai formingom lūpom ir svilinte jus svilinąs tom akiplėšiškom liepsnojančiom akim, po tuo juodu kūgiu vešlių, ilgų plaukų.

Ką gi? Negi dabar kur bepabėgsiu pro jo užstotas duris? Tad bandau į jo draugiškai nuolaidų šypsnį atsakyt kokiu nors panašiu vypsniu ir prašau įėjus ir paltą nusivilkus (jei tuokart jis atėjo paltuotas), sėstis sofoj, o pats sėdaus prieš jį krasėj taip, kad jo veidas pro langą būtų tiesiai ir pilnai apšviestas, o manasis pasiliktų pusiaušešėly.

Tikrumoj pasirodė, jog Steponavičius, kai nori, nei pats nesivaržo, nei tavęs nevaržo, dargi daro įspūdį, kad judu esate du buršai ir tiek (o kaip čia būtų amerikoniškai? two old boys ar guys?).

Be nereikalingų aplinkinių kalbų, svečias trumpai drūtai pareiškia esąs pasiryžęs suorganizuot naują, tautišką teatrą, kur tarnautų tiesiog savai kultūrai puoselėt. Kalba taip pasitikimai, lyg tas užsimojimas būtų jam toks lengvas įvykdyt — tartum vien pirštu pamot ir gana. Na, manau sau: kas toliau? O Steponavičius, be niekur nieko, toliau teigia, kaip kunigužis savaime suprantamą ir savaime priimtiną pamokslą: esu pasiryžęs pirmoj vietoj, savo teatro atidarymo proga, pastatyti

scenoj tamstos Žvaigždės Dukterį (lyg aš būčiau jau neprašytas sutikęs). Juk sutinkate? Žinoma, taip! Bus efektinga! bus puiku! Lietuvių poeto kūrinys! savas, lietuviškas veikalas! Trupučiuką kupiūrų. Patį galą, kur Linlija atsiskiria su Žeme, truputį praplėsim, kad būtų daugiau dramatizmo, kad giliau įsėstų į žiūrovų dvasią!

Nors buvau nusistatęs prieš mano Dukters par force tempimą ar stūmimą į sceną, juoba prieš jos žalojimą, bet liepsnojančio Vinco ugnis, iškalba ir magnetinis žavas prablaivė išmintingą mano apatiją, įžiebė šiokią tokią žarijėlę ir pajudino mano išgverusią dvasios mašineriją suktis, kad ir iš lėto. Ir sutikau leistis tampomas, stumdomas ir... mokomas, nors to savo mokytojo režisiniais sugebėjimais neką tepasitikėjau. Tad nenorom, už nosies tampomas, ėmiau žalot pagal svetimą planą savo vargšę Dukrelę. O iš nenorinės kūrybos koks ten gali gimti vaisius!

Mudviejų su Vincu nelaimei (gal ir laimei) užėjo didieji karai, ir visas didysis projektas išrūko su dūmais. Gal ir „pataisytasis" tekstas bus dingęs. Gal ir geriau taip.

Dar kitas menininkas panoro panaudot mano tą nelemtąją Dukrą meno ir savo tikslams, tik kitom priemonėm. Tai muzikantas bei muzikas jaunuolis (anuomet) Jonas Novakauskas. Kadangi mūsų visuomenė nebuvo suskubus su juo bent kiek pasižinti, aš čia pateiksiu vieną kitą smulkmeną iš jo gyvenimo.

Gimė jis 1918 m. Žemaičiuos, Skaudvilės valsčiuj. Pamėgo muziką. Baigė Klaipėdos muzikos mokyklą fleitistu. Vienkart studijavo kompozicijos meną. Kadangi fleita jau nuo jaunų dienų buvo mano mylimas instrumentas, tai, apsilankęs į operą, kartkartėm žvilgterėdavau į du orkestro fleitininkus, pirmąjį — mano nepažįstamąjį ir antrąjį — šį štai Novakauską. Sėdi jis, kaip namie, toj muzikos meno duobėj, kairėj nuo dirigento, užpakaly pirmųjų smuikų, prie lūpų ta grakšti sidabrinė fleita; šviesiai nusiteikęs pučia ją nuoširdžiai, o pertraukose palankiai žvilgčioja į klausytojus.

Tarp operos vakarų bei repeticijų, laisvu laiku vaikinas ne vien studijavo, o ir kūrė: sukūrė keletą simfoninių poemų, kaip va, Kaimo idiliją, Užburtą tarpežerį, Audrą Rambyno kalne, Gyvenimo kovą; smuikui koncertą ir nemaža dainų su ork. akompanimentu ir su pianinu, vaikam dainų rinkinį, rapsodiją simfoniniam orkestrui. Na, galų gale paminėsiu, kad jis yra sukūręs 1937 metais net operą. Tasgatės, tos operos reikalu jis vieną kartą teikės maloniai mane aplankyt.

Vyrukas daugiau nei vidutinio ūgio, plačiais pečiais ir nesiaura krūtine (kaip ir pridera oro į dūdą pūtėjui), didoka galva, vešliais plaukais. O tos akys svajingos ir spindinčios. O platoka burna... na, tokia gera (bent man tuokart). Ramiai, savim pasitikėdamas, jis man pasisako svajojąs apie operos sukū-

rimą ir, būtent, apie mano „Žvaigždės Dukterį“. Ar aš sutikčiąs leist ir pats libretą parašyt?

Nors neką tepasitikėjau jauno muziko pajėgumu, bet pagalvojęs sutikau: ką gi! ne vien dievai puodus lipdo! tegu jaunuolis bando; juk turės patarėjų, o juk ir nėr ko skubėt: turės laiko trūkumam pašalint, visumai tobulint. Tad svyruodamas sutikau; tik nesiėmiau pats libreto rašyt, nors buvau keliasdešimt operų regėjęs ir pats tris operas mūsų operai išvertęs: mat, dar ne visai buvau užgulusia apatija nusikratęs, o prisipažinsiu — ne visai savim pasitikėjau. Tad griežtai atsisakiau libretą rašyt. Bene pats patariau užangažuot Žalinkevičaitę - Petrauskienę: ji ir poetė - lyrikė, ir artistė - dramatikė, ir muzikos bei dainavimo konservatorijoj mokiusis, ir už mane daugiau operų mačiusi ir daugiau vertusi. Novakauskui ta perspektyva — įtraukt į darbą žinomą gražią ponią — žinoma, patiko, ypač kad ponia Alė, rašydama libretą, lengvai gaus patarimų iš operos dievaičio Kipro, savo vyrelio, kurs net naujai iškeptą operą galės įtakingai pastūmėt scenos link. Novakauskas pasikalbėjo su ponia Kipriene. Ta lengvai sutiko. Saldžiai šypsodama (ką ji gražiai sugebėjo, o, taip!), ji pasikalbėjo su manim. Aš lengvai sutikau. Ir operos kūrimo mašina ėmė sklandžiai suktis, ypač kad aš baslių į ratus nekaišiojau. Ir įvyko stebuklas: Novakauskas parašė „Žvaigždės Dukters“ ope-

rą! Net ją įteikė kur reikiant. Operos smakai — direktoriai, dirigentai, gal ir solistai (ką aš žinau, kas?) ją pavartė, paniūniavo, kas ir paskambino ir susidarė šiokią tokią nuomonę.

Man buvo įdomu ją sužinoti. Tad susitikęs klausiu vieną antrą operos valdovą ar bent žinovą, berods, Juozą Gruodį ir Juozą Talat - Kelpšą, ar skaitę Novakausko opusą. Skaitę. O kaip atrodo? Nieko, nieko sau; žinoma, darbas jaunas, bet galimybių esą.

Bet galimybės pasiliko galimybėm. Jei jau K. Glinskis mano dramos nesiėmė imtis (kunigioko pamokslai etc.), tai bolševikai juoba nesiėmė. Taip iš tų šiaudų nebuvo grūdų.

Bus apie tai gana! Tad atsisveikinu su ta opera ir jos kūrėju, gal visam... O kaip su ponia Kipriene? Juk aš ją bent 25 metus arti ir gerokai pažinojau. Argi nereikėtų apie ją ką plačiau pažert?

Taip. Bet reikia tą tomą baigt. Todėl mandagiai paprašysiu tą malonią, visapusišką damą grakščiai peržengti ne per platų tarpą tarp šio ir sekančio tomo. Ten jai paskirsim tinkamą vietą.

ŠIOS DALIES GALAS

VARDYNAS

Alekna Antanas 9-10, 73
Andriuška Bened. 25
Antinis Robert. 28-29
Aistis-Aleksandravičius 193, 198

Babickaitė-Graičiūnienė 55-65, 84-98, 164, 268-269
Babickas Kazys 60-61
Babickas Petras 58, 60-63
Bakšys, jun. 236
Balmont Konstantin 190, 194
Baltrušaitis Jurgis 166, 186-199
Bermont-Avalov 33, 41
Bičiūnas Vytautas 91, 201, 204-206, 209, 212
Bikinas Juozas 15, 21-22
Byla Juozas 99, 110-111, 116-125, 151, 192
„Birutė", valgykla 116
Binkis Kazys 87-90, 119
Biržiška Mykolas 13, 209, 211
Bistras Leonas 25-27, 29
Blekaitis Jurgis 260
Brazdžionis Bernardas 7-8

Cooper (Kuperis) Emil 138-139
Chormanski, bosas 155

Čiurlionienė Sofija 87, 208-211, 270-272

Dambrauskas-Jakštas Al. Ad. 5, 8, 10-11, 19-20, 50-51, 70, 90, 108, 137, 188-189, 206-211, 214-215, 229-230, 267, 269-270, 276-278
Daugirdaitė-Sruogienė Vanda 165
Dauguvietis Borisas 170, 174, 200-204
Dirvianskaitė Aleksandra 90
Dubeneckis Vlad. 157-158
Dubinskaitė, valg. 128-129

Endziulaitis Vyt. 24-29
Eretas Juoz. 79-82

Galaunė Paulius 162-165, 269
Galaunienė Adelė 55, 165
Galdikas A., dail. 156
Galkus Stasys, kun. 51
Genys Kaz., kan. 6, 277
Gylys Ant. 29
Gira Liudas 12-13, 72, 122, 127, 167-168, 209, 279
Glinskis Kastantas 85-87, 170, 174, 270-272
Goltz-Rudiger 41
Grabys Jonas, kun. 236
Graičiūnas ir sūnus Vytautas 95, 97-98
Grigaitienė Vlada 154-155
Gruodis Juozas, kompoz. 287

Herbačiauskas Juoz. Albinas 92, 213-232
Herbačiauskienė 231

Irtmonas Stasys, kun. 51

Ivanov Viačeslav, poetas 190

Jagomastas Vilius 157
Jagučanskis, karin. 92
Jasėnas Kaz., mons. 235-236
Jonušas, kapelmeistras 18
Jokūbauskis Stasys, prel. 51
Jurgutis Vladas 26-27, 63

Kačinskas Henrikas 260
Kareiva Mečys 130-131
Karevičius Pranciškus 18-19, 234, 277-278, 281
Karosas Antanas 274-275
Kataržis Vincas 99, 106-107
Keliuotis Juoz. 229-230
Kemešis Fabijonas 24
Kinai ir filmai 139-150
Kipp, jėzuitas 7
Kirša Faustas 156, 182-183, 209
Kiršinas M., aktorius 174
Kniūkšta Antanas 22-24
Korsakas Kostas 255-256
Kraujelis Petras, kun. 155
Krėvė-Mickevičius Vincas 137, 203, 209, 211, 229
Kubertavičius Petras 174, 245-267
Kubertavičiūtė-Maurukienė 252, 256, 259-261
Kurmytė Ona 174, 202, 204-205
Kutkus-Kutkauskas 151-154
Kviklys B. 49

Lembertas Pranas 70
Liasauskas Juoz., kun. 277

Liatukas Pranas 84-85
Liemenkūdra 159-170
Lipčius Mikalojus 36, 45, 69-77
Lipčienė Marija 66-77

Maironis 70-72, 156, 161-163, 203, 214, 237-239
Maksvytis Juozas, kun. 235
Malakauskas Petras, kun. 6
Maliauskis Antanas, kun. 10-12, 19
Mališauskis, kun. 235
Marčiulionis Aleks., skulpt. 112
Marčiulionis, kar., jurist. 111-114
Marcinkevičiai-Marcinkai 66-70
Marcinkevičiūtė-Lipčienė 65-77
Martinkus Vacl., kun. 155
McKenzie Roderick 199
Mickiewicz Adam 215-216, 221-222
Mikuckis Juoz., poetas 34-36, 46-50
Milčiuvienė-Sabaliauskaitė 65, 77-80
Milčius Antanas, politikas 77, 79-80
Mirski Dimitry 199
Morkelis Morkus, kun. prof. 241-245

Narutavičius Petras 98-106, 134-136
Narutavičienė Janė 103-106
Naujalis Juozas 156, 163
Niessel, gen. 42-43
Novakauskas Jonas, komp. 284-287

Oleka Petras 120
Oškinaitė-Sutkuvienė 169-170

Padovani, prancūzų diplomatas 42-43, 92-95
Papečkys Juoz. 45
Paplauskas-Ramūnas Ant. 261-262
Pavlovskij Teofan, operos rež. 139
Penkauskas Pranas, prel. 19
Pietaris dr. 166
Petrauskas Kipras 119-127, 138, 151-154
Petronis Antanas, knygin. 239
Petrošius Jonas, kun. 238-239
Povilanis Stasys, kun. 74-76
Putinas-Mykolaitis Vincas 209, 229

Raila Stasys, kun. 75-76
Rakauskaitė, valg. 109-110
Ramūnienė-Paplauskienė Marija 261-262
Rancans, vysk. 234
Rymaitė Ona, artistė 177, 247-248

Sabaliauskas Adolfas, mons. 235
Sabaliauskaitė-Milčiuvienė 65, 77-80
Santvaras Stasys 153, 266
Senn Alfred 80, 82-84
Skvireckas Juozapas, arkiv. 233
Sleževičius Mykolas 30, 34, 246
Smetona Antanas 112, 137, 157
Sodeika Antanas 119
Springovič, vysk. 234
Sruoga Balys 87-93, 156, 159-160, 163-165, 185, 196, 229
Stanelytė Jadvyga, mokytoja 99, 237-239
Stanelis Stasys, gyd. 25, 98, 101, 106-107, 109, 238-239
Staneika Adalbertas, dailin. 215
Staniulis Juozas, akt. režis. 174

Staugaitis Justinas, vysk. 29
Stoukus Juozas, matem. 99, 107-109
Steponavičius Vincas, akt. rež. 282-284
Stirpeika, kun. 227
Strazdelis-Drazdauskas, kun. poet. 15
Stukels Edvardas, kun. mons. 234, 236
Stulginskis Aleksandras, prez. 29
Sutkus Antanas, rež. 156, 164-170, 174, 182, 185

Šaliapin Feodor, dain. 127, 138
Šaulys Kaz., prel. 53
Šilingas Stasys, valstyb. 156-158, 182-185
Šimkus Stasys, komp. dirig. 119
Šlapelis Ignas, menin. 215
Šliupas Rokas, dr. 27
Šmulkštys Antan., kun. polit. 279
Šnapštys-Margalis Juoz., kun. poetas 12-20
Štarka Julius, dirig. 136-139, 156
Šultė Simanas, kun. dr. 6

Tallat Kelpša Juoz. 287
Tindžiulytė T., akt. 174
Towianski Andrzej, mistikas 221

Urbšas Antanas, vysk. 236

Vaičiulaitis Ant., raš. 12, 187
Vaičiūnienė-Dragūnaitė Tefa 174, 240, 244-245
Vaičiūnas Petras 173, 240-245, 281
Vaičkienė-Griškaitė Morta 179-180
Vaičkus Juozas 171-182, 185, 242, 263-264
Vailokaitis Juozas, kun. 37

Vainiūnaitė-Kubertavičienė 173-174, 245-267
Vaitkevičius Juozas, kun. prof. 272-280
Vaižgantas-Tumas Juozas 87, 209-211, 230, 233, 270
Valatka Jonas, agron. 238
Vanagaitis Antanas, art. kompoz. 117-123, 127-128, 247
Varnas Adomas 156-161, 185, 215-216, 224, 231
Varnienė—Adomo, Marija 224-226, 231
Vydūnas-Storasta Vilius 206-213
Vienožinskis J. dailin. 156, 215
Vienuolis A., rašyt. 156
Vilkolakis, teatras 166-167
Vireliūnas A., ped. 23
Visbaras Jonas, kun. 70, 233-237
Vitkauskas Aleks., akt. režis. 174
Vojevodskis Edvardas, juristas 184-185, 270
Vosyliūtė Nelli, akt. 202, 204-205

Zechini, arkiv. 277

Žalinkevičaitė-Petrauskienė Alė 127, 286-287
Žilevičius Juozas, kompoz. 185
Žilinskas-Oleka Andrius, art. režis. 170, 174, 185
Žukauskas Stasys, kun. 240

TURINYS

NEPRIKLAUSOMYBEI BRĖKŠTANT 5
DĖL MARGALIO IR JO „LEISKIT Į TĖVYNĘ“ 12
KITI KAZIMIERO BENDRADARBIAI IR ĮNAMIAI 21
GANDAI IR FAKTAI 30
NETIKĖTI PRIEŠAI 38
ANKSTYVIEJI GROŽIO DAIGELIAI 50
UNĖ BABICKAITĖ 55
KELETAS NAUJŲ ASMENŲ 66
MARYTĖ IR NIKAS 69
ŽMONĖS APLINK UNĘ BABICKAITĘ 84
SALDŽIOS IR KARČIOS SMULKMENOS 98
KAI MYLĖJOSI STASYS 116
NEBYLIOJO FILMO ATOŠVAITOS 139
MENININKAI GRĮŽTA PO KARO 150
„LIEMENKŪDRA“ 160
KUKLUS, BET SVARBUS PIONIERIUS 170
DAR LIEMENKŪDROS NUOTRUPOS 182
VIENIŠAS DAINIUS 187
DAR APIE DRAMOS TEATRĄ 199
VYDŪNAS 206
JUOZAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS 213
TRYS PRARADIMAI 233
VĖL SU GYVAIS 240
SENOVĖS KARYS IR ROKOKO ARISTOKRATĖ 245
TRYS SUSIJĘ SU ŽVAIGŽDĖS DUKTERIM 267
VARDYNAS 289

MYKOLO VAITKAUS VEIKALAI

LYRIKA: Margumynas, Šviesūs Krislai, Liepsnelės, Nušvitusi Dulkė, Vienatvėje, Nuošaliu Taku, Aukso Ruduo, Šerkšno Sidabras.

EPIKA: Laimė, Genijus ir Meilė, Upytė, Brėkšta.

BELETRISTIKA: Iš įvairių Pasaulių, Auštant, Rytmečio Žygiai, Čirikšas Siaube, Tvanas.

DRAMA: Žvaigždės Duktė, Vilnius Mūsų, Žaibas ir Mergaitė.

SATYRA: Rakšties Rakštys.

ATSIMINIMAI: Mistiniame Sode, Keturi Ganytojai, Su Minija į Baltiją, Baltijos Gražuolė (Liepoja), Šiaurės Žvaigždė, Per Giedrą ir Audrą, Nepriklausomybės saulėj.

VERTIMAI: Chaignono Meditacijos, Augustino Išpažinimai, Trys operos: Romeo ir Džiuljėta — Mignon — Trijų Karalių Meilė.

Daug smulkių poetinių kūrinių iš įvairių kalbų.